

ฉบับออนไลน์ ๔ สี

สูตรสำเร็จ บาลีไวยากรณ์

โรงเรียนพระปริยัติธรรม
วัดพระธรรมกาย จ.ปทุมธานี

บาลีอินเตอร์ • thunder.purivaro.com

สารบัญ

ภาพรวมบาลีไวยากรณ์	๕
นาม	๘
ลิงค์	๙
(๓๙) นามนามเป็นลิงค์เดียว	๑๑
(๔๐) นามนามศัพท์เดียว เป็น ๒ ลิงค์	๑๓
(๔๑) เปลี่ยนแต่สระที่สุด เป็น ๒ ลิงค์	๑๓
(๔๒) คุณนามเป็น ๓ ลิงค์	๑๔
วจนะ	๑๕
วิภัติ	๑๖
อายตนิบาต	๑๗
วิธีแจกนามนาม	๑๘
การันต์	๑๘
แจกปุงลิงค์	๑๙
อ การันต์ — ปุริส	๑๙
อิ การันต์ — มุนิ	๒๑
อี การันต์ — เสฏฐิ	๒๒
อุ การันต์ — ครุ	๒๓
อู การันต์ — วิญญู	๒๔
แจกอิตถิลิงค์	๒๕
อา การันต์ — ภญญา	๒๕
อิ การันต์ — รตติ	๒๗
อี การันต์ — นารี	๒๙
อุ การันต์ — รชชु	๓๑
อู การันต์ — วฐุ	๓๒
แจกนปุงสกลิงค์	๓๓
อ การันต์ — กุล	๓๓
อิ การันต์ — อภิ	๓๕
อุ การันต์ — วตถุ	๓๖
กติปยศัพท์	๓๗
อดุต	๓๗
พฺรหฺม	๓๘
ราช	๓๙
ภควนฺตุ	๔๒
อรหนฺต	๔๔
ภวนฺต	๔๕
สตถุ	๔๖

ปิตุ	๔๗
มาตุ	๔๘
มโนคณศัพท์	๔๙
กมฺม	๕๒
โค	๕๓
สังขยา	๕๕
(๗๔) วิธีนับปกติสังขยา	๕๕
สรูปปกติสังขยา	๕๘
วิธีแจกปกติสังขยา	๕๙
(๘๐) ปุณฺณสังขยา	๖๓
สัพพนาม	๖๕
(๘๑) สัพพนามนั้น แบ่งเป็น ๒ คือ	๖๕
วิธีแจกปฺริสสัพพนาม	๖๗
วิธีแจกอนิยมวิเสสนสัพพนาม	๗๐
วิธีเจกนิยมวิเสสนสัพพนาม	๗๕
อพฺยยศัพท์	๘๒
อุปสัค	๘๒
นิบาต	๘๓
ปัจจัยในอพฺยยศัพท์	๘๙
อาขยาต	๙๔
วิภัติ	๙๔
กาล	๙๗
บท	๑๐๒
วจนะ	๑๐๒
บุรุษ	๑๐๓
ธาตุ	๑๐๔
๑. หมวด ภู ธาตุ	๑๐๔
๒. หมวด รุ ธาตุ	๑๐๖
๓. หมวด ทิว ธาตุ	๑๐๗
๔. หมวด สู ธาตุ	๑๐๘
๕. หมวด กี ธาตุ	๑๐๙
๖. หมวด คหุ ธาตุ	๑๑๐
๗. หมวด ตนุ ธาตุ	๑๑๐
๘. หมวด จรุ ธาตุ	๑๑๑
สกัมมธาตุ-อกัมมธาตุ	๑๑๒
วาก	๑๑๒

ปัจจัย	๑๑๔
ปัจจัยพิเศษ ๕ ตัว	๑๑๖
แบบแจกตามวาก	๑๑๗
กัตตุวาก	๑๑๗
กัมมวาก	๑๒๓
เหตุกัตตุวาก	๑๒๔
เหตุกัมมวาก	๑๒๘
อส ธาตุ	๑๒๙
กิตก์	๑๓๑
นามกิตก์	๑๓๑
สาธนะ	๑๓๑
รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะ	๑๓๔
ปัจจัยแห่งนามกิตก์	๑๓๕
กิตปัจจัย	๑๓๕
กวิ ปัจจัย	๑๓๕
ณิ ปัจจัย	๑๓๖
ณฺว ปัจจัย	๑๓๗
ตุ ปัจจัย	๑๓๘
รุ ปัจจัย	๑๓๘
กิจปัจจัย	๑๓๙
ข ปัจจัย	๑๓๙
ณฺย ปัจจัย	๑๔๐
กิตกิจปัจจัย	๑๔๑
อ ปัจจัย	๑๔๑
อิ ปัจจัย	๑๔๓
ณ ปัจจัย	๑๔๓
ตเว ปัจจัย	๑๔๔
ติ ปัจจัย	๑๔๔
ตุ ปัจจัย	๑๔๖
ยุ ปัจจัย	๑๔๖
กิริยากิตก์	๑๔๘
วิภัตติและวณะ	๑๔๘
กาล	๑๔๙
วาก	๑๕๐
ปัจจัยแห่งกิริยากิตก์	๑๕๑
กิตปัจจัย	๑๕๒
อนฺต ปัจจัย	๑๕๒
ตวนฺตุ ปัจจัย	๑๕๓
ตาวี ปัจจัย	๑๕๓
กิจปัจจัย	๑๕๔

อนิย ปัจจัย	๑๕๔
ตพฺพ ปัจจัย	๑๕๔
กิตกิจปัจจัย	๑๕๔
มาน ปัจจัย	๑๕๔
ต ปัจจัย	๑๕๕
ตฺนาทิ ปัจจัย	๑๕๙
สมาส	๑๖๒
๑. กัมมธารยสมาส	๑๖๓
วิเสสนบุพพบท	๑๖๔
วิเสสนุตตรบท	๑๖๕
วิเสสโนภยบท	๑๖๕
วิเสสโนปมบท	๑๖๖
สัมภวานบุพพบท	๑๖๖
อวธารณบุพพบท	๑๖๗
๒. ทิคุสมาส	๑๖๘
สมาหารทิคุ	๑๖๘
อสมอาหารทิคุ	๑๖๙
๓. ตัปฺปฺริสสมาส	๑๖๙
หุตฺยัตตปฺริส	๑๖๙
ตตฺยัตตปฺริส	๑๗๐
จตุตถิตตปฺริส	๑๗๐
ปญฺจมีตตปฺริส	๑๗๑
ฉกฺขีตตปฺริส	๑๗๑
สัตตมีตตปฺริส	๑๗๑
สมาสที่มี น อยู่หน้า	๑๗๒
๔. ทวันทสมาส	๑๗๓
สมาหารทวันทสมาส	๑๗๓
อสมอาหารทวันทสมาส	๑๗๓
๕. อัပ္พยิภาสสมาส	๑๗๔
อุสัคคบุพพะ	๑๗๕
นิปาตบุพพะ	๑๗๕
๖. พหุพพิหิสมาส	๑๗๖
หุตฺยัพหุพพิหิสมาส	๑๗๗
ตตฺยัพหุพพิหิสมาส	๑๗๗
จตุตถิพหุพพิหิสมาส	๑๗๘
ปญฺจมีพหุพพิหิสมาส	๑๗๙
ฉกฺขีพหุพพิหิสมาส	๑๗๙
สัตตมีพหุพพิหิสมาส	๑๘๐
ตุลยัทธิกรณพหุพพิหิสมาส	๑๘๑
ฉกฺขีอุปมาพหุพพิหิสมาส	๑๘๑
น บุพพบทพหุพพิหิสมาส	๑๘๑

ภินนาธิกรณพหุพพิ	๑๘๒
สหบุพพทพหุพพิหิสมาส	๑๘๓
สมาสท็อง	๑๘๔
ตัทธิต	๑๘๖
(๑๐๓) สามัญญตัทธิต	๑๘๖
โคตตตัทธิต	๑๘๗
ตรัตยาหิตัทธิต	๑๙๐
ราคาหิตัทธิต	๑๙๒
ชาตาหิตัทธิต	๑๙๓
สมุหตัทธิต	๑๙๔
ฐานตัทธิต	๑๙๖
พหุตัทธิต	๑๙๗
เสฏฐตัทธิต	๑๙๘
ตทิสสัถยิตัทธิต	๑๙๙
ปกติตัทธิต	๒๐๓
ปุณตัทธิต	๒๐๔
สังขยาตัทธิต	๒๐๕
วิภาคตัทธิต	๒๐๕
(๑๐๔) ภาวตัทธิต	๒๐๖
(๑๐๕) อัปพยตัทธิต	๒๑๐
ตัทธิตนอกแบบ	๒๑๐
อักษรวี	๒๑๓
สามัญญาภิธาน	๒๑๓
สระ	๒๑๔
พยัญชนะ	๒๑๕
ฐานกรณ์ของอักษระ	๒๑๖
เสียงของอักษระ	๒๑๙
พยัญชนะสังโยค	๒๒๑
อัฒสระ	๒๒๒
ลำดับอักษระ	๒๒๒
สนธิ	๒๒๔
สนธิกริโยปกรณ	๒๒๔
สระสนธิ	๒๒๕
โลปะสระสนธิ	๒๒๕
อาเทสสระสนธิ	๒๒๗

อาคมสระสนธิ	๒๒๘
วิการสระสนธิ	๒๒๘
ปกตีสระสนธิ	๒๒๙
ทึฆะสระสนธิ	๒๒๙
ร้สสระสนธิ	๒๓๐
พยัญชนะสนธิ	๒๓๐
โลปะพยัญชนะสนธิ	๒๓๑
อาเทสพยัญชนะสนธิ	๒๓๑
อาคมพยัญชนะสนธิ	๒๓๓
ปกตพยัญชนะสนธิ	๒๓๓
สัญญอกพยัญชนะสนธิ	๒๓๓
นิคคหิตสนธิ	๒๓๔
โลปะนิคคหิตสนธิ	๒๓๕
อาเทสนิคคหิตสนธิ	๒๓๕
อาคมนิคคหิตสนธิ	๒๓๖
ปกตนิคคหิตสนธิ	๒๓๖
วากยสัมพันธ์และการก	๒๓๗
บทคุณ	๒๓๗
วิภัตตินามใช้ในอรรถต่าง ๆ	๒๓๗
ปฐมาวิภัตติ	๒๓๗
ทุติยาวิภัตติ	๒๓๘
ตติยาวิภัตติ	๒๓๘
จตุตถีวิภัตติ	๒๓๙
ปัญจมีวิภัตติ	๒๓๙
ฉัฏฐีวิภัตติ	๒๓๙
สัตตมีวิภัตติ	๒๔๐
ประธานพิเศษไม่แจกวิภัตตินาม	๒๔๑
กริยาคุมพากย์ และกริยาในระหว่าง	๒๔๑
ตุน ตวา ตวาน ปัจจัย	๒๔๒
อิติ ศัพท์	๒๔๓
ชื่อสัมพันธ์นิบาต	๒๔๓
หลักการแปลมคธเป็นไทย	๒๕๐
กลอนช่วยจำ	๒๕๑
กลอนสังขยา	๒๕๑
ภาพยวิภัตติอาชยาต	๒๕๒
ภาพยจำนวนธาตุ ๙ หมวด	๒๕๔

ภาพรวมบาลีไวยากรณ์

บาลีไวยากรณ์นี้แบ่งเป็น ๔ ภาค ก่อน คือ

อักษรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณะ

๑. **อักษรวิธี** ว่าด้วยอักษร จัดเป็น ๒ คือ

- **สมัญญาภิธาน** แสดงชื่ออักษร ที่เป็นสระ และพยัญชนะ พร้อมทั้งฐานกรณ์
- **สนธิ** ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้เนื่อง เป็นอันเดียวกัน

๒. **วจีวิภาค** แบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ **นาม, อพยยศัพท์, สมาส, ตัทธิต, อาख्याต, กิตก์**

๓. **วากยสัมพันธ์** ว่าด้วยการก และประพันธ์ ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค ให้เข้าเป็น ประโยคเดียวกัน

๔. **ฉันทลักษณะ** แสดงวิธีแต่งฉันท คือคาถา ที่เป็นวรรณพฤทธิ และมาตราพฤทธิ

วจีวิภาค ภาคที่ ๒

การศึกษานั้น สามารถเปลี่ยนชีวิตผู้ศึกษา
ให้สูงกว่าพื้นเดิม คนที่มีการศึกษาดี
จะได้อะไรก็ดีกว่า ประณีตกว่าผู้อื่น
คนมีวิชาเท่ากับได้สมบัติจักรพรรดิ
กินใช้ไม่หมด

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) หลวง
พ่อวัดปากน้ำภาษีเจริญ

นาม

(๓๗) นามศัพท์นั้น แบ่งเป็น ๓ คือ

- นามนาม ๑
- คุณนาม ๑
- สัพพนาม ๑

นามที่เป็นชื่อของคน, สัตว์, ที่, สิ่งของ, เป็น นามนาม

นามนามนี้แบ่งออกเป็น ๒ คือ

- สาธารณนาม ๑
- อสาธารณนาม ๑

นามที่ทั่วไปแก่คน, สัตว์, ที่, อื่นได้ เหมือน คำว่า มนุสฺโส มนุषย, ติรจฺฉาโน สัตว์ดิรัจฉาน, นคร เมือง เป็นต้น เป็น สาธารณนาม

นามที่ไม่ทั่วไปแก่สิ่งอื่น เหมือนคำว่า ทีฆาธุ กุมารชื่อทีฆาธุ, เอราวัณ ช้างชื่อเอราวัณ, สาวตฺถิ เมืองชื่อสาวตฺถิ เป็นต้น เป็น อสาธารณนาม นามที่แสดงลักษณะของนามนาม สำหรับ หมายถึงรู้ว่านามนามนั้นดีหรือชั่ว เป็นต้น เป็น คุณนาม เหมือนคำว่า ปญฺญา มี ปัญญา, ปุริโส บุรุษ ถือเอาความตามภาษา ของเราว่า บุรุษมีปัญญา ปุริโส เป็น นามนาม, ปญฺญา เป็น คุณนาม

คุณนาม นี้แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ

- ปกติ ๑
- วิเสส ๑
- อติวิเสส ๑

คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่วเป็นปกติ เหมือนคำว่า **ปณฺฑิโต** เป็นบัณฑิต, **ปาโป** เป็นบาป ชื่อ **ปกติ**

คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่ว มากหรือ น้อยกว่า **ปกติ** เหมือนคำว่า **ปณฺฑิตโต** เป็น บัณฑิตกว่า, **ปาปโต** เป็นบาปกว่า ชื่อ **วิเสส** คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่วมากที่สุด หรือ น้อยที่สุด เหมือนคำว่า **ปณฺฑิตโม** เป็น บัณฑิต ที่สุด **ปาปโม** เป็นบาปที่สุด ชื่อ **อติวิเสส**

วิเสส นั้นใช้ **ตร อีย** ปัจจัยในตัทธิต ต่อ ปกติบ้าง ใช้อุปสัค **อติ** (ยิ่ง) นำหน้าบ้าง **อติวิเสส** ใช้ **ตม อัญ** ปัจจัยในตัทธิต ต่อปกติบ้าง ใช้อุปสัคและนิบาต คือ **อติวีย** (เกินเปรียบ) นำหน้าบ้าง

สัพพนาม เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนาม ที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อจะไม่ให้ซ้ำๆ ซากๆ ซึ่ง ไม่เพราะเหตุ

นามทั้ง ๓ นั้น ต้องประกอบด้วย **ลิงค์ วจนะ วิภัติ**

ลิงค์

(๓๘) นามศัพท์ในบาลีภาษานั้น ท่านแบ่งเป็น ลิงค์ ๓ คือ

- ปุงลิงค์ เพศชาย ๑
- อิตถीलิงค์ เพศหญิง ๑
- นปุงสกลิงค์ มิใช่เพศชาย มิใช่เพศหญิง ๑

นามนามเป็นลิงค์เดียว คือ จะเป็นปุงลิงค์ อิตถीलิงค์ หรือ นปุงสกลิงค์ก็
อย่างเดียบบ้าง

เป็น ๒ ลิงค์ คือ ศัพท์อันเดียวมีรูปอย่างเดียว เป็นได้ทั้ง ๒ ลิงค์ หรือมูล
ศัพท์เป็นอันเดียว เปลี่ยน แต่สระที่สุดให้แปลกกัน พอเป็นเครื่องหมายให้
ต่าง ลิงค์กันบ้าง

คุณนามและสัพพนามเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ลิงค์นั้น จัดเป็น ๒ คือ

- จัดตามสมมติของภาษาบ้าง
- จัดตามกำเนิดบ้าง

ที่ **จัดตามสมมติ** นั้น เหมือนหนึ่งกำเนิดสตรี สมมติให้เป็นปุงลิงค์ และ
ของที่ไม่มีวิญญาน สมมติ ให้เป็นปุงลิงค์และอิตถीलิงค์ เหมือนคำว่า ทาโร
(เมีย) สมมติให้เป็นปุงลิงค์, ปเทโส (ประเทศ) สมมติให้เป็น ปุงลิงค์, ภูมิ
(แผ่นดิน) สมมติให้เป็นอิตถीलิงค์

ที่ **จัดตามกำเนิด** นั้น เหมือน **ปุริโส** (ชาย) เป็นปุงลิงค์, อิตถี (หญิง) เป็น
อิตถीलิงค์ เป็นต้น

ต่อไปนี้จะแสดงอุทาหรณ์ ศัพท์ที่เป็นลิงค์เดียว ๒ ลิงค์ ๓ ลิงค์ พอ
เป็นตัวอย่าง

(๓๙) นามนามเป็นลิงค์เดียว

ปุงลิงค์	คำแปล	ปุงลิงค์	คำแปล
อมโร	เทวดา	โอโฆ	ห้วงน้ำ
อาทิจุโจ	พระอาทิตย์	กณฺโณ	หู
อินฺโท	พระอินทร์	จนฺโท	พระจันทร์
อีโส	คนเป็นใหญ่	ตรุ	ต้นไม้
อุทริ	ทะเล	ปพฺพโต	ภูเขา
เอरणฺโท	ต้นละหุ่ง	ยโม	พระยม

อิตถิลิงค์**คำแปล**

อจจรา	นางอัปสร
อาภา	รัศมี
อิทธิ	ฤทธิ์
อิสา	งอนไถ
อุพุ	ดาว
เอสิกา	เสาระเนียด
โอชา	โอชา
กฏิ	สะเอว
จมุ	เสนา
ตารา	ดาว
ปภา	รัศมี
ยาคุ	ข้าวต้ม

นปุงสกลิงค์**คำแปล**

องค์	องค์
อารมฺมณฺ	อารมณ์
อิณฺ	หนี้
อีริณฺ	ทุ่งนา
อุทกํ	น้ำ
เอฬาลุกํ	ฟักเหลือง
โอกํ	น้ำ
กมฺมํ	กรรม
จกฺขุ	นัยน์ตา
เตลํ	น้ำมัน
ปณฺณํ	ใบไม้
ยานํ	ยาน

(๔๐) นามนามศัพท์เดียวมีรูปอย่างเดียว เป็น ๒ ลิงค์

ปุงลึงค์	นปุงสกลึงค์	คำแปล
อกุขโร	อกุขรํ	อักษร
อคาโร	อการํ	เรือน
อุตุ	อุตุ	ฤดู
ทิวโส	ทิวสํ	วัน
มโน	มนํ	ใจ
สํวจฺจโร	สํวจฺจรํ	ปี

(๔๑) นามนามมีมูลศัพท์เป็นอย่างเดียว เปลี่ยนแต่สระที่สุด เป็น ๒ ลิงค์

ปุงลึงค์	อิถลึงค์	คำแปล
อรหา, อรหํ	อรหนตี	พระอรหันต์
อาชีวก	อาชีวิกา	นักบวช (ชาย-หญิง)
อุปาสโก	อุปาสิกา	อุบาสก, อุบาสิกา
กุมาร	กุมารี, กุมาริกา	เด็ก (ชาย-หญิง)
ขตุติโย	ขตุตฺตานี, ขตุตฺติยา	กษัตริย์
โคณ	คาวี	โค
โจโร	โจรี	โจร
ฉาตโก	ฉาติกา	ญาติ

ปุงลึงค์	อิตถीलึงค์	คำแปล
ตรุโน	ตรุณี	ชายหนุ่ม, หญิงสาว
เถโร	เถรี	พระเถระ, พระเถรี
ทารโก	ทาริกา	เด็กชาย, เด็กหญิง
เทโว	เทวี	พระเจ้าแผ่นดิน, พระราชเทวี
นโร	นารี	คน (ชาย, หญิง)
ปริพพาชโก	ปริพพาชิกา	นักบวช (ชาย-หญิง)
ภิกขุ	ภิกขุณี	ภิกษุ, ภิกษุณี
ภว	โภที	ผู้เจริญ
มนุสฺโส	มนุสฺสี	มนุษย์ (ชาย-หญิง)
ยกุโข	ยกุขินี	ยักซ์, ยักขิณี
ยฺวา	ยฺวตี	ชายหนุ่ม, หญิงสาว
ราชา	ราชินี	พระเจ้าแผ่นดิน, พระราชินี
สขา	สขี	เพื่อน (ชาย, หญิง)
หตถี	หตถินี	ช้างพลาย, ช้างพัง

(๔๒) คุณนามเป็น ๓ ลึงค์

ปุงลึงค์	อิตถीलึงค์	นปุงสกลึงค์	คำแปล
กมฺมาโร	กมฺมารินี	กมฺมการ	ทำกรงาน
คุณฺวา	คุณฺวตี	คุณฺว	มีคุณ
จณฺโฑ	จณฺทา	จณฺท	ดูร้าย

ปุงลึงค์	อิทธิลึงค์	นปุงสกลึงค์	คำแปล
เชฏฺโฐ	เชฏฺฐา	เชฏฺฐํ	เจริญที่สุด
ตาโณ	ตาณา	ตาณํ	ต้านทาน
ถิโร	ถิรา	ถิรํ	มัน
ทกฺโข	ทกฺขา	ทกฺขํ	ขยัน
ธมฺมิโก	ธมฺมิกา	ธมฺมิกํ	ตั้งในธรรม
นาโถ	นาถา	นาถํ	ที่พึ่ง
ปาโป	ปาปา	ปาปํ	บาป
โภคี	โภคินี	โภคิ	มีโภคะ
มติมา	มติมตี	มติมํ	มีความคิด
ลาภี	ลาภินี	ลาภิ	มีลาภ
สทฺโธ	สทฺฐา	สทฺธํ	มีศรัทธา

วจนะ

(๔๓) คำพูดในบาลีภาษาจัดเป็นวจนะ ๒ คือ

- **เอกวจนํ** คำพูดสำหรับออกชื่อของสิ่งเดียว ๑
- **พหุวจนํ** คำพูดสำหรับออกชื่อของมากกว่า สิ่งเดียว คือตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป ๑

วจนะทั้ง ๒ นี้มีเครื่องหมายให้แปลกกันที่ ท้ายศัพท์ เหมือนคำว่า **ปุริโส** ชายคนเดียว เป็น เอกวจนะ **ปุริสา** ชายหลายคน เป็นพหุวจนะ

วิภัตติ

(๔๔) คำพูดที่ท่านจัดเป็นลิงค์ และวจนะดังนี้ นั้น ต้องอาศัยวิภัตติช่วย
อุปถัมภ์ เหมือนภาษาของเรา ซึ่งนักปราชญ์บัญญัติเรียกว่า **อายตนิบาต**
เหมือนคำว่า **ซึ่ง, ด้วย, แก่, จาก, ของ, ใน** เป็นต้น ต้องใช้วิภัตติข้างหลัง
ศัพท์บอกให้รู้ เนื้อความเหล่านี้ทั้งสิ้น วิภัตตินั้นมี ๑๔ ตัว แบ่งเป็นเอกวจนะ
๗ พหุวจนะ ๗ ดังนี้

	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา ที่ ๑	สิ	โย
ทุติยา ที่ ๒	อํ	โย
ตติยา ที่ ๓	นา	हि
จตุตถी ที่ ๔	ส	नं
पञ्चमी ที่ ๕	सुमा	हि
छत्थी ที่ ๖	ส	नं
सप्तमी ที่ ๗	सुमी	सु
(आलपन	सि	यो)

ปฐมาวิภัตติที่ต้นนั้นแบ่งเป็น ๒ คือ

- เป็น **ลิงคตฺโถ** หรือ **กตฺตา** ที่เป็นตัวประธานอย่าง ๑
- เป็น **आलपन्** คำสำหรับร้องเรียกอย่าง ๑

อายตนิบาต

(๔๕) อายตนิบาต แปลว่า คำเชื่อมเนื้อ ความให้ติดกัน ใช้เป็นคำแปล
ประจำหมวด วิภัติทั้ง ๗ ดังนี้

เอวจนะ (พหูวนะ เต็ม ท. (ทั้งหลาย))

วิภัติ	คำแปล
ป. ที่ ๑	อ. (อันว่า)
ท. ที่ ๒	ซึ่ง, สู่, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะ
ต. ที่ ๓	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง
จ. ที่ ๔	แก่, เพื่อ, ต่อ
ปญ. ที่ ๕	แต่, จาก, กว่า, เหตุ
ฉ. ที่ ๖	แห่ง, ของ, เมื่อ
ส. ที่ ๗	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บน, ณ
อาลปน	แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่

วิธีแจกนามนาม

การันต์

(๔๖) สระที่สุดแห่งศัพท์เรียกว่า การันต์

ใน ปุงลิงค์ มีการันต์ ๕ คือ อ อิ อี อุ ู

ใน อิตถิลิงค์ มีการันต์ ๕ คือ อา อิ อี อุ ู

ใน นปุงสกลิงค์ มีการันต์ ๓ คือ อ อิ อุ

(นามที่ยังมิได้ประกอบด้วยวิภัติ เรียกว่า ศัพท์ ส่วนนามที่ประกอบด้วยวิภัติแล้ว เรียกว่า บท)

แบบแจกการันต์ในลิงค์ทั้ง ๓

แจกปุงลิงค์

(๔๗) อ การันต์ในปุงลิงค์ แจกอย่าง ปุริส (บุรุษ) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ปุริโส	ปุริสา
ท.	ปุริส	ปุริเส
ต.	ปุริเสน	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
จ.	ปุริสสุส ปุริสาย ปุริสตุถิ	ปุริसानิ
ปญ.	ปุริสสุมา ปุริสมหา ปุริสา	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
ฉ.	ปุริสสุส	ปุริसानิ
ส.	ปุริสสุมิ ปุริสมหิ ปุริเส	ปุริเสสุ
อา.	ปุริส	ปุริสา

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน ปุริส

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
อาจารย์	อาจารย์	ปาก	ไฟ
กุมาร	เด็ก	ผลึก	แก้วผลึก

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
ขัตติย	กษัตริย์	พก	นกยาง
คณ	หมู่	ภว	ภพ
โจร	โจร	มนุสฺส	มนุษย์
ฉณ	มหรสพ	ยกุข	ยักซ์
ชน	ชน	รูกุข	ต้นไม้
ตุรค	ม้า	โลก	โลก
เถน	ขโมย	วานร	ลิง
ทูต	ทูต	สหาย	เพื่อน
ธช	ธง	हतुถ	มือ

(๔๘) อิ การันต์ ในปุงลิงค์ แจกอย่าง มุนิ (ผู้รู้) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	มุนิ	มุนโย มุนี
ท.	มุนี	มุนโย มุนี
ต.	มุนินา	มุนีหิ มุนีภิ
จ.	มุนิสฺส มุนิโน	มุนีนํ
ปญ.	มุนิสฺมา มุนิมฺหา	มุนีหิ มุนีภิ
ฉ.	มุนิสฺส มุนิโน	มุนีนํ
ส.	มุนิสฺมี มุนิมฺหิ	มุนีสฺสุ
อา.	มุนิ	มุนโย มุนี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน มุนิ

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
อคฺคิ	ไฟ	ปติ	เจ้า, ผัว
อริ	ข้าศึก	มณิ	แก้วมณี
อหิ	งู	วิธิ	วิธี
ถปติ	ช่างไม้	วืหิ	ข้าวเปลือก
นิธิ	ชุมทรัพย์	สมาธิ	สมาธิ

(๔๙) อี การันต์ในปุงลิงค์ แจกอย่าง เสฏฺฐี (เศรษฐี) ดังนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	เสฏฺฐี	เสฏฺฐีโน เสฏฺฐี
ท.	เสฏฺฐี เสฏฺฐิน	เสฏฺฐีโน เสฏฺฐี
ต.	เสฏฺฐินา	เสฏฺฐีหิ เสฏฺฐีภิ
จ.	เสฏฺฐิสฺส เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิน
ปญ.	เสฏฺฐิสฺมา เสฏฺฐิมหา	เสฏฺฐีหิ เสฏฺฐีภิ
ฉ.	เสฏฺฐิสฺส เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิน
ส.	เสฏฺฐิสฺมี เสฏฺฐิมฺหิ	เสฏฺฐิสฺ
อา.	เสฏฺฐิ	เสฏฺฐีโน เสฏฺฐี

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน เสฏฺฐี

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
กริ	ช้าง	มนฺติ	คนมีความคิด
ตปสี	คนมีตบะ	เมธาวี	คนมีปัญญา
ทณฺฑี	คนมีไม้เท้า	สิขี	นกยูง
ภาณิ	คนช่างพูด	สุขี	คนมีสุข
โภคิ	คนมีโภคะ	หตฺถิ	ช้าง

(๕๐) อุ การันต์ในปุงลิงค์ แจกอย่าง ครุ (ครู) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ครุ	ครโว ครู
ท.	ครุ	ครโว ครู
ต.	ครุณา	ครุหิ ครุภิ
จ.	ครุสุส ครุโน	ครุนั
ปญ.	ครุสุมา ครุมหา	ครุหิ ครุภิ
ฉ.	ครุสุส ครุโน	ครุนั
ส.	ครุสุมี ครุมหิ	ครุสุ
อา.	ครุ	ครเว ครโว

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน ครุ

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
เกตุ	ธง	ภิกขุ	ภิกษุ
ชนตุ	สัตว์เกิด	ริปู	ข้าศึก
ปสุ	สัตว์ของเลี้ยง	สตตุ	ศัตรู
พนฺธ	พวกพ้อง	เสตุ	สะพาน
พพฺพ	เสือปลา, แมว	เหตุ	เหตุ

(๕๑) อุ การันต์ในปุงลิงค์แจกอย่าง วิญญู (ผู้รู้วิเศษ) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	วิญญู	วิญญูโน วิญญู
ท.	วิญญู	วิญญูโน วิญญู
ต.	วิญญุนา	วิญญูหิ วิญญูภิ
จ.	วิญญุสสุ วิญญูโน	วิญญุนํ
ปญ.	วิญญุสสุมา วิญญุมหา	วิญญูหิ วิญญูภิ
ฉ.	วิญญุสสุ วิญญูโน	วิญญุนํ
ส.	วิญญุสสุมี วิญญุมหิ	วิญญุสสุ
อา.	วิญญู	วิญญูโน วิญญู

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน วิญญู

อภิญ	พระผู้เป็นยิ่ง
กตญญู	ผู้รู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้ว
ปารคฺ	ผู้ถึงฝั่ง
เวทคฺ	ผู้ถึงเวท
สยมนฺ	พระผู้เป็นเอง

แจกอิทธิลึงค์

(๕๒) **อา** การันต์ในอิทธิลึงค์ แจก
อย่าง กณฺหา (นางสาวน้อย) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	กณฺหา	กณฺหาโย กณฺหา
ทุ.	กณฺห์	กณฺหาโย กณฺหา
ต.	กณฺหาย	กณฺหาหิ กณฺหาภิ
จ.	กณฺหาย	กณฺหานั
ปญ.	กณฺหาย	กณฺหาหิ กณฺหาภิ
ฉ.	กณฺหาย	กณฺหานั
ส.	กณฺหาย กณฺหายั	กณฺหาสุ
อา.	กณฺเ	กณฺหาโย กณฺหา

ศัพท์ที่เป็น **อา** การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน กณฺหา

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
อจฺฉรา	นาง อัปสร	ตารา	ดาว
อาภา	รัศมี	ถวิกา	ถุง

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
อิภุขณิกา	หญิง แม่มด	ทาริกา	เด็ก หญิง
อีสา	งอนไถ	โทลา	ชิงช้า
อุกุกา	คบบเพลิง	ธารา	ธารน้ำ
อุกา	เส้น	นารา	รัศมี
เอสีกา	เสา ระเนียด	ปญญา	ปัญญา
โอชา	โอชา	พาหา	แขน
กจฺฉา	รักแร้	ภาสา	ภาษา
คทา	ตะบอง	มาลา	ระเบียบ
ขฏิกกา	ลี้ม	ลาชา	ครั้ง
เจตนา	เจตนา	สาลา	ศาลา
จฺริกา	กฤษ	สีลา	ศิลา
๑๙๒	๑๙๖๑	๑๙๑๑	๑๙๖๑

(๕๓) อิ การันต์ในอิทธิลิงค์ แจกอย่าง รตฺติ (ราตรี) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	รตฺติ	รตฺติโย รตฺตี
ท.	รตฺตี	รตฺติโย รตฺตี
ต.	รตฺติยา	รตฺตีหิ รตฺตีภิ
จ.	รตฺติยา	รตฺตีนํ
ปญ.	รตฺติยา รตฺยา	รตฺตีหิ รตฺตีภิ
ฉ.	รตฺติยา	รตฺตีนํ
ส.	รตฺติยา รตฺติยํ รตฺยํ	รตฺตีสุ
อา.	รตฺติ	รตฺติโย รตฺตี

ศัพท์ที่เป็น **อิ** การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน รตฺติ

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
อาณิ	ลี้ม	ตฺนฺติ	เส้นด้าย
อิทฺธิ	ฤทธี	นฺนฺติ	ความเพลิดเพ
อีติ	จัญไร	ปณฺธิ	สั่นเท้า
อุกฺขลิ	หม้อ ข้าว	มฺติ	ความรู้
อุมิ	คลื่น	ยฺญฺธิ	ไม้เท้า
กฺฏิ	สะเอว	รฺติ	ความยินดี
ขนฺติ	ความอดทน	ลทฺธิ	ลัทธิ
คณฺธิ	ระฆัง	วฺติ	รู้
ฉวิ	ผิว	สฺตฺติ	หอก
ชฺลฺลิ	สะเกิด ไม้	สนฺธิ	ความ ต่อ

(๕๔) อี การันต์ในอิทธิลิงค์แจกอย่าง นารี (นาง) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	นารี	นารีโย นารี
ทุ.	นารี นาริยัม	นารีโย นารี
ต.	นาริยา	นารีหิ นารีภิ
จ.	นาริยา	นารินัม
ปญ.	นาริยา	นารีหิ นารีภิ
ฉ.	นาริยา	นารินัม
ส.	นาริยา นาริยัม	นาริสู
อา.	นารี	นารีโย นารี

ศัพท์ที่เป็น **อี** การ์นต์เช่นนี้ แจกเหมือน นารี

ศัพท์	คำแปล
กุมารี	เด็กหญิง
ขรณี	หญิงแม่เรือน
ถี	หญิง
ธานี	เมือง
ปฐวี	แผ่นดิน
มาตุลانی	ป่า, น้ำ
วิชณี	พัด
สิมพลี	ไม้จั่ว

(๕๕) อู การันต์ในอิทธิลิงค์แจกอย่าง รชช (เชือก) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	รชช	รชชโย รชช
ท.	รชช	รชชโย รชช
ต.	รชชยา	รชชหิ รชชภิ
จ.	รชชยา	รชชน
ปญ.	รชชยา	รชชหิ รชชภิ
ฉ.	รชชยา	รชชน
ส.	รชชยา รชชย	รชชสุ
อา.	รชช	รชชโย รชช

ศัพท์ที่เป็น อู การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน รชช

ศัพท์	คำแปล
อรุ	ทราย
กาสุ	หลุม
เรณู	แม่โคนม
ยาคุ	ข้าวต้ม
ลาวั	น้ำเต้า
วิชช	สายฟ้า

(๕๖) อู การันต์ในอิตถิลิงค์ แจกอย่าง วฐ (หญิงสาว) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	วฐ	วฐโย วฐ
ท.	วฐิ	วฐโย วฐ
ต.	วฐยา	วฐหิ วฐภิ
จ.	วฐยา	วฐนั
ปญ.	วฐยา	วฐหิ วฐภิ
ฉ.	วฐยา	วฐนั
ส.	วฐยา วฐยั	วฐสุ
อา.	วฐ	วฐโย วฐ

ศัพท์ที่เป็น อู การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน วฐ

ศัพท์	คำแปล
จมุ	เสนา
ชมพู	ไม้หว่า
ภู	แผ่นดิน, คิ้ว
วีรุ	เถาวัลย์
สรพู	ตุ๊กแก
สินธู	แม่น้ำสินธู

แจกนปุงสกลิงค์

(๕๗) อ การันต์ในนปุงสกลิงค์ แจกอย่าง กุล (ตระกูล) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	กุลิ	กุลานิ
ทุ.	กุลิ	กุลานิ
ต.	กุลเณ	กุลเอหิ กุเลภี
จ.	กุลสุส กุลาย กุลตถิ	กุลานิ
ปญ.	กุลสุมา กุลมฺหา กุลา	กุลเอหิ กุเลภี
ฉ.	กุลสุส	กุลานิ
ส.	กุลสุมิ กุลมฺหิ กุเล	กุลเอสุ
อา.	กุล	กุลานิ

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน กุล

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
องค	องค์	ธน	ทรัพย์
อิณ	หนี้	ปญณ	ใบไม้, หนังสือ
อุทร	ท้อง	ผล	ผลไม้

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
โอรุช	ริม ฝีปาก	พล	กำลัง, พล
กฐุช	ไม้	ภตุต	ข้าว สวย
กมล	ดอกบัว	มชช	น้ำเมา
ฌร	เรือน	ยนต	ยนต์
จกุก	จักร, ล้อ	รฐุช	แว่น แคว้น
ฉตุต	ฉัตร, ร่ม	รตน	แก้ว
ชล	น้ำ	วตุถ	ผ้า
ตล	พื้น	สกก	เกวียน

(๕๘) อี การันต์ ในนปุงสกลิงค์ แจกอย่าง อกฺขิ (นัยน์ตา) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อกฺขิ	อกฺขีนิ อกฺขี
ท.	อกฺขี	อกฺขีนิ อกฺขี
ต.	อกฺขินา	อกฺขีหิ อกฺขีภิ
จ.	อกฺขิสฺส อกฺขิโน	อกฺขีนํ
ปญ.	อกฺขิสฺมา อกฺขิมฺหา	อกฺขีหิ อกฺขีภิ
ฉ.	อกฺขิสฺส อกฺขิโน	อกฺขีนํ
ส.	อกฺขิสฺมี อกฺขิมฺหิ	อกฺขีสุ
อา.	อกฺขิ	อกฺขีนิ อกฺขี

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน อกฺขิ

ศัพท์	คำแปล
อจฺจิ	เปลวไฟ
อฏฺฐิ	กระดูก
ทริ	นมสั้ม
สปฺปิ	เนยใส

(๕๙) อุ การันต์ ในนปุงสกลิงค์ แจกอย่าง วตถุ (พัสดุ) ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	วตถุ	วตถุ ^{นิ} วตถุ
ท.	วตถุ ^อ	วตถุ ^{นิ} วตถุ
ต.	วตถุ ^{นา}	วตถุ ^{หิ} วตถุ ^{ภิ}
จ.	วตถุ ^ส ส วตถุ ^{โน}	วตถุ ^น
ปญ.	วตถุ ^ส มา วตถุ ^ม หา	วตถุ ^{หิ} วตถุ ^{ภิ}
ฉ.	วตถุ ^ส ส วตถุ ^{โน}	วตถุ ^น
ส.	วตถุ ^ส มี วตถุ ^ม หิ	วตถุ ^{สุ}
อา.	วตถุ	วตถุ ^{นิ} วตถุ

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน วตถุ

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
อมพุ	น้ำ	ธนุ	ธนู
อสสุ	น้ำตา	มธุ	น้ำผึ้ง
อายุ	อายุ	มสสุ	หมวด
จกขุ	นัยน์ตา	วปุ	กาย
ชตุ	ยาง	สชฌุ	เงิน

กติปยศัพท์

(๖๐) ศัพท์ที่จะแจกต่อไปนี้เป็น อุตต, พรหม, ราช, ภควนต, อรหนต, ภาวนต, สตถ, ปิตุ, มาตุ, มน, กมม, โค ศัพท์เหล่านี้ เรียกว่า กติปยศัพท์ แปลว่า ศัพท์จำนวนเล็กๆ น้อยๆ มี วิธีแจกเฉพาะตนต่างหาก

(๖๑) อุตต (ตน) เป็นปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

เอก.

ป.	อุตต ^า
ทุ.	อุตต ^{าน}
ต.	อุตต ^{นา}
จ.	อุตต ^{โน}
ปญ.	อุตต ^{นา}
ฉ.	อุตต ^{โน}
ส.	อุตต ^{นิ}
อา.	อุตต

(๖๒) พุรหม (พรหม) เป็นปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	พุรหม ^า	พุรหม ^า โน
ทุ.	พุรหม ^{าน}	พุรหม ^า โน
ต.	พุรหม ^{นา}	พุรห ^{เม} हि พุรห ^{เม} ภิ
จ.	พุรหม ^{โน}	พุรหม ^{าน}
ปญ.	พุรหม ^{นา}	พุรห ^{เม} हि พุรห ^{เม} ภิ
ฉ.	พุรหม ^{โน}	พุรหม ^{าน}
ส.	พุรหม ^{นิ}	พุรห ^{เม} สุ
อา.	พุรห ^{เม}	พุรหม ^า โน

(๖๓) ราช (พระราช) เป็นทวิลิงค์ ในปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ราชา	ราชาโน
ทุ.	ราชานํ	ราชาโน
ต.	รณฺญา	ราชูหิ ราชูภิ
จ.	รณฺโณ ราชิโน	รณฺณํ ราชูนํ
ปญ.	รณฺญา	ราชูหิ ราชูภิ
ฉ.	รณฺโณ ราชิโน	รณฺณํ ราชูนํ
ส.	รณฺเณ ราชินิ	ราชูสุ
อา.	ราช	ราชาโน

ราช ศัพท์ในอิตถิลิงค์ เป็น ราชินิ แจก อย่าง นารี อี การันต์ในอิตถิลิงค์

ศัพท์สมาส มี ราช ศัพท์เป็นที่สุด เหมือน มหาราช แจกอย่างนี้ก็ได้

	เอก.	พหู.
ป.	มหาราช ^า	มหาราช ^{าโน}
ท.	มหาราช [ิ]	มหารา ^{เช}
ต.	มหารา ^{เชน}	มหารา ^{เชหิ} มหารา ^{เชภิ}
จ.	มหาราช ^{สฺส} มหาราช ^{าย} มหาราช ^{ตถ}	มหาราช ^{าน}
ปญ.	มหาราช ^{สฺมา} มหาราช ^{มฺหา} มหาราช ^า	มหารา ^{เชหิ} มหารา ^{เชภิ}
ฉ.	มหาราช ^{สฺส}	มหาราช ^{าน}
ส.	มหาราช ^{สฺมิ} มหาราช ^{มฺหิ} มหารา ^{เช}	มหารา ^{เชสุ}
อา.	มหาราช	มหาราช ^{าโน}

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน มหาราช

อนุราช	พระราชาน้อย
อภิราช	พระราชายิ่ง
อุปราช	อุปราช
จกุกวตุติราช	พระราชาจักรพรรดิ
เทวราช	เทวดาผู้พระราช
นาคราช	นาครผู้พระราช
มิกราช	เนื้อผู้พระราช
สุปณฺณราช	ครุฑผู้พระราช
หังสราช	หงส์ผู้พระราช

(๖๔) ภควนตุ (พระผู้มีพระภาค) เป็นปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ภควา	ภควนตา ภควนโต
ท.	ภควนตํ	ภควนเต ภควนโต
ต.	ภควตา	ภควนเตหิ ภควนเตภิ
จ.	ภควโต	ภควตํ ภควนตานํ
ปญ.	ภควตา	ภควนเตหิ ภควนเตภิ
ฉ.	ภควโต	ภควตํ ภควนตานํ
ส.	ภควติ ภควนเต	ภควนเตสุ
อา.	ภคว ภควา	ภควนตา ภควนโต

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน ภควนตุ

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
อายสมนตุ	คนมีอายุ	ธิติมนตุ	คนมีปัญญา
คุณวนตุ	คนมีคุณ	ปญญวนตุ	คนมีปัญญา
จกขุมนตุ	คนมีจักขุ	ปุญญวนตุ	คนมีบุญ
ชุติมนตุ	คนมีความโพล่ง	พนฺธุมนตุ	คนมีพวกพ้อง
ธนวนตุ	คนมีทรัพย์	สติมนตุ	คนมีสติ

คำว่า ภควนฺตา ภควนฺเต ภควนฺโต นั้น มีวิธีใช้ไม่เหมือนกัน

ภควนฺตา ภควนฺเต ใช้เป็นทวิวจนะ สำหรับกล่าวถึงคน ๒ คน

ภควนฺโต ใช้เป็นพหุวจนะ สำหรับกล่าว ถึงคนมาก ตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป

ภควนฺตุ ศัพท์ ใช้เป็นนามนาม ปุงลิงค์ อย่างเดียว ศัพท์อื่นนอกจาก
นี้ มี **คุณวณฺตุ** เป็นต้น เป็นคุณนามแท้ แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ปุงลิงค์ แจก
เหมือน ภควนฺตุ

อิติลลิงค์ เป็น **คุณวณฺตี** แจกอย่าง **อี** การันต์ในอิติลลิงค์

นปุงสกลิงค์ ป.เอก **คุณวํ, คุณวณฺตํ**

อา. เอก. **คุณว** ป. ท. อา. พหุ. **คุณวณฺตานิ** ที่เหลือนั้น เหมือน ภควนฺตุ

อรหุต (พระอรหันต์) เป็นทวิลิงค์ ในปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อรหา อรหฺ	อรหุตา อรหฺโต
ทุ.	อรหุตํ	อรหฺเต อรหฺโต
ต.	อรหตา	อรหฺเตหิ อรหฺเตภิ
จ.	อรหโต	อรหฺตํ อรหฺตานํ
ปญ.	อรหตา	อรหฺเตหิ อรหฺเตภิ
ฉ.	อรหโต	อรหฺตํ อรหฺตานํ
ส.	อรหฺติ อรหฺนฺเต	อรหฺนฺเตสุ
อา.	อรห อรหา	อรหุตา อรหฺโต

อรหุต ในอิตถิลิงค์เป็น อรหฺนฺติ แจกอย่าง นารี

(คำว่า อรหา ใช้กับพระอรหันต์ทั่วไป คำว่า อรหฺ ใช้กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น)

(๖๕) ภาวนุต (ผู้เจริญ) เป็นทวิลิงค์ ในปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	ภวํ	ภาวนุตตา ภาวนุตโต
ท.	ภาวนุตํ	ภาวนุตเต ภาวนุตโต
ต.	ภวตตา โภตตา	ภาวนุตเตหิ ภาวนุตเตภิ
จ.	ภวโต โภโต	ภวตํ ภาวนุตตานํ
ปญ.	ภวตตา โภตตา	ภาวนุตเตหิ ภาวนุตเตภิ
ฉ.	ภวโต โภโต	ภวตํ ภาวนุตตานํ
ส.	ภาวนุตเต	ภาวนุตเตสุ
อา.	โภ	ภาวนุตตา ภาวนุตโต โภณุตตา โภณุตโต

ภาวนุต ในอิตถीलิงค์ เป็น ภาวนุตติ แจก อย่าง นารี

(๖๖) สตฤ (ผู้สอน) เป็นปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	สตฤา	สตฤาโร
ท.	สตฤาริ	สตฤาโร
ต.	สตฤารา สตฤนา	สตฤาเรหิ สตฤาเรภิ
จ.	สตฤ สตฤโน	สตฤารานิ
ปญ.	สตฤารา	สตฤาเรหิ สตฤาเรภิ
ฉ.	สตฤ สตฤโน	สตฤารานิ
ส.	สตฤริ	สตฤาเรสุ
อา.	สตฤา	สตฤาโร

ศัพท์เหล่านี้ แจกเหมือน สตฤ

ศัพท์	คำแปล	ศัพท์	คำแปล
กตตุ	ผู้ทำ	เนต	ผู้นำไป
ขตตุ	ผู้ขุด	ภตตุ	ผู้เลี้ยง, ผัว
ยาค	ผู้รู้	วตตุ	ผู้กล่าว
ทาค	ผู้ให้	โสต	ผู้ฟัง
นตตุ	หลาน	หนต	ผู้ฆ่า

(๖๗) ปิตุ (พ่อ) เป็นปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ปิตา	ปิตโร
ท.	ปิตริ	ปิตโร
ต.	ปิตรา ปิตุนา	ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ
จ.	ปิตุ ปิตุโน	ปิตรานํ ปิตูนํ
ปญ.	ปิตรา	ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ
ฉ.	ปิตุ ปิตุโน	ปิตรานํ ปิตูนํ
ส.	ปิตริ	ปิตเรสุ ปิตูสุ
อา.	ปิตา*	ปิตโร

ภาตฺถ พี่ยาย, น้องชาย ชามาตฺถ ลูกเขย ๒ ศัพท์นี้ แจกเหมือน ปิตุ

*อาลปนะนั้น เมื่อว่าตามแบบเป็นอย่างนี้ แต่คำพูดหรือวิธีเขียนหนังสือ
ไม่ใช่ ใช้ ตาต แทน, เอก, ตาต, พหู, ตาตา ใช้ได้ทั่วไป ทั้งเรียกบิดา
หรือบุตร (เหมือนภาษาของเรา) คำว่า ตาต (พ่อ) ถ้าเป็นวิภัตติอื่น เป็นชื่อ
ของ บิดา ถ้าเป็น อาลปนะใช้เรียกได้ทั้งบิดาทั้งบุตร

(๖๘) มาตุ (มารดา) เป็นอิทธิลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	มาตา	มาตโร
ท.	มาตริ	มาตโร
ต.	มาตรา มาตุยา	มาตราหิ มาตราภิ มาตฺหิ มาตฺภิ
จ.	มาตุ มาตุยา	มาตฺรานํ มาตฺนํ
ปญ.	มาตรา	มาตราหิ มาตราภิ มาตฺหิ มาตฺภิ
ฉ.	มาตุ มาตุยา	มาตฺรานํ มาตฺนํ
ส.	มาตริ	มาตฺราสุ มาตฺสุ
อา.	มาตา	มาตโร

ธิตู (ธิดา) แจกเหมือน มาตุ

ในคำพูด และวิธีเขียนหนังสือก็ไม่มีใช้ อาลปนะตามแบบนี้ใช้ อมฺม แทน, เอก. อมฺม, พหู. อมฺมา ใช้ได้ทั่วไป ทั้งมารดา ทั้งธิดา เหมือนภาษาของเรา โดยนัยที่ได้ อธิบายมาแล้ว

แต่ในตัปปุริสสมาส ใช้อาลปนะ เป็น มาเต, ธิตเ เหมือนคำว่า ติสฺสมาเต, เทวมาเต, เทวธิตเ เป็นตัวอย่าง

มโนคณศัพท์

(๖๙) ศัพท์ ๑๒ ศัพท์ มี มน ศัพท์เป็นต้น จะว่าต่อไปนี้เรียกว่า **มโนคณะ** เพราะเป็นหมู่แห่ง มน ศัพท์ มีวิธีแจกเหมือน มน ศัพท์ แต่วิธีแจก นั้นก็ไม่ ผิดกับ อ การันต์ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ที่ กล่าวแล้วข้างต้นนัก แปรกอยู่ ๕ วิภัติ คือ

นา กับ **สุมา** เป็น อา, **ส** ทั้ง ๒ เป็น **โอ, สุมิ** เป็น **อิ**, แล้วลง **ส** อาคม เป็น **สา** เป็น **โส** เป็น สี เอา **อ** เป็น **โอ** ได้บ้าง เหมือนคำว่า **อทานะ** **กुरुเต** **มโน** (**ชโน ชน**) ย่อมทำซึ่งใจ ในความไม่ให้

ยโส **ลหุธาน** **น มชฺเชย** (**ชน**) ได้แล้ว ซึ่งยศไม่พึงมา เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อศัพท์เหล่านี้เข้าสมาส แล้วเอาสระที่สุดของตนเป็น **โอ** ได้ เหมือน คำว่า

มโนคณ	หมู่แห่งมนะ
อโยมย	ของบุคคลทำด้วยเหล็ก
เตโชธาตุ	ธาตุคือไฟ
สิโรรุโห	อวัยวะที่อกบนหัว (ผม) เป็นต้น

ศัพท์เชื่อมโนคณะ

มน ใจ

เดช เดช

อย เหล็ก

พย น้ำนม

อร อก

ยส ยศ

เจต ใจ

วจ วาจา

ตป ความร้อน

วย ้วย

ตม มืด

สิร หั่ว

มน ศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

เอก.

พหู.

ป. มโน

มนา

ท. มน (มโน)

มเน

ต. มนสา

มเนหิ มเนภิ

จ. มนโส

มนาน

ปญ. มนสา

มเนหิ มเนภิ

ฉ. มนโส

มนาน

ส. มนสิ

มเนสุ

อา. มน

มนา

มน (ใจ) เป็นได้ทั้ง ป. ละ นป. นอกนั้น เป็น ปุ. อย่างเดียว

(มน, อย, อร, เจต มักใช้เฉพาะเอกวจนะ)

มน ศัพท์ที่เป็นนปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	มน ^อ	มนานิ
ทุ.	มน ^อ (มโน)	มนานิ
ต.	มน ^ส า	มเน ^{หิ} มเน ^{ภิ}
จ.	มน ^{โส}	มนาน ^อ
ปญ.	มน ^ส า	มเน ^{หิ} มเน ^{ภิ}
ฉ.	มน ^{โส}	มนาน ^อ
ส.	มน ^{สิ}	มเน ^{สุ}
อา.	มน	มนานิ

(บางคราวศัพท์ที่มี **อ** เป็นที่สุด จะเป็น มโนคณะ หรือมิใช่ก็ตาม อยู่ข้างหน้า

เอา **นา** วิภัตติ เป็น **โส** ได้บ้าง อ.

สุตตโส, พุณฺณชนโส, อุปายโส, สพฺพโส, ฌานโส, ฅามโส

เอา **สุมา** เป็น **โส** ได้บ้าง อ. ทิมโส, อฺรโส)

(๗๐) กมุข (กรรม) เป็นนปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	กมุ ^ม	กมุ ^{มา} นิ
ทุ.	กมุ ^ม	กมุ ^{มา} นิ
ต.	กมุ ^ม นา	กมุ ^{เม} หิ กมุ ^{เม} ภิ
จ.	กมุ ^ม โน	กมุ ^{มา} นั
ปญ.	กมุ ^ม นา	กมุ ^{เม} หิ กมุ ^{เม} ภิ
ฉ.	กมุ ^ม โน	กมุ ^{มา} นั
ส.	กมุ ^ม นิ	กมุ ^{เม} สุ
อา.	กมุข	กมุ ^{มา} นิ

(๗๑) โค (โค) สามัญ ไม่นิยมว่า ผู้, เมีย แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	โค	คาโว
ท.	คาวัง คาวัง	คาโว
ต.	คาเวน	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
จ.	คาวสุส	คุนัน คาวานัน
ปญ.	คาวสุมา คาวมหา คาวา	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
ฉ.	คาวสุส	คุนัน คาวานัน
ส.	คาวสุมี คาวมฺหิ คาเว	โคสุ คาเวสุ
อา.	คาว	คาโว

โค เมื่อเป็นปุงลิงค์แปลงเป็น **โคณ** แจก อย่าง **ปุริส** เมื่อเป็นอธิลิงค์แปลงเป็น **คาวี** แจกอย่าง **นารี**

(๗๒) ศัพท์ทั้งหลาย ๖ คือ

ปุม	ชาย
มฆา	ชื่อพระอินทร์
สา	หมา (ไม่นิยมว่า ผู้เมีย)
ยุว	ชายหนุ่ม
อหฺรธา	กาลยี่ดียว
สข	เพื่อน

ปุม เป็นปุงลิงค์ มีที่ใช้บ้างแต่ **ป. เอก. ปุม** **สา** เป็นคำกลางๆ ไม่นิยมว่า ตัวผู้ตัวเมีย เหมือน **โค** ศัพท์ มีที่ใช้แต่ **ป. เอก. สา** ในปุงลิงค์ ใช้เป็น **สุนข** ในอิตถิลิงค์ใช้เป็น **สุนชี**

อหฺรธา เป็นปุงลิงค์ มีที่ใช้แต่ **ป. เอก. อหฺรธา, หุ. อหฺรธานํ, ต. อหฺรธนา, จ.จ.อหฺรธโน, ส.อหฺรธาเน** **มฆา** เป็นปุงลิงค์มีที่ใช้แต่ **ป. มฆวา** **ยุว** เป็นทวิลิงค์ ในปุงลิงค์ใช้มากแต่ **ป. เอก** **ยุว** ในอิตถิลิงค์ เป็น **ยุวตี** แจกตาม **นารี** **สข** เป็นทวิลิงค์ ในปุงลิงค์ใช้มากแต่ **เอก. ป. สข** ในอิตถิลิงค์ เป็น **สชี** แจกตาม **อี** การ์นต์ ในลิงค์นั้น

สังขยา

(๗๓) ศัพท์ที่เป็นเครื่องกำหนดนับ นามนามชื่อ **สังขยา** **สังขยา**แบ่งเป็น ๒ คือ

- ปกติสังขยาอย่าง ๑
- ปุณสังขยาอย่าง ๑

ปกติสังขยา นับโดยปกติ เป็นต้นว่า หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า สำหรับนับนามนามให้รู้ว่า มีประมาณเท่าใด

ปุณสังขยา สำหรับนับนามนามที่เต็มใน ที่นั้นๆ คือนับเป็นชั้นๆ เป็นต้นว่า ที่หนึ่ง ที่ สอง ที่สาม ที่สี่ ที่ห้า

ปกติสังขยานี้ ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ท่าน แบ่งเป็น ๒ พวก ตั้งแต่ เอก ถึง จตุ จัดเป็น **ศัพท์นาม** ตั้งแต่ ปญจ ไปเป็น **คุณนาม**

ส่วนปุณสังขยาเป็นคุณนามแท้

(๗๔) วิธีนับปกติสังขยา อย่างนี้

บาลี	เลข	บาลี	เลข
เอก	๑	โสฬส	๑๖
ทวิ	๒	สตตรส	๑๗
ติ	๓	อฏฐารส	๑๘

บาลี	เลข	บาลี	เลข
จตุ	๔	เอกุนวิสติ, อุณวิส	๑๙
ปญจ	๕	วิส, วิสติ	๒๐
ฉ	๖	เอกวิสติ	๒๑
สตต	๗	ทฺวาวิสติ, พาวิสติ	๒๒
อฏฐ	๘	เตวิสติ	๒๓
นว	๙	จตุวิสติ	๒๔
ทส	๑๐	ปญจวิสติ	๒๕
เอกาทส	๑๑	ฉพฺพิสตี	๒๖
ทฺวาทส, พารส	๑๒	สตฺตวิสติ	๒๗
เตรส	๑๓	อฏฐวิสติ	๒๘
จตุทฺทส, จุทฺทส	๑๔	เอกุนตฺตีส, อุณตฺตีส	๒๙
ปญจทส, ปณฺณรส	๑๕	ตีส, ตีสตี	๓๐
บาลี	เลข	บาลี	เลข
เอกตฺตีส	๓๑	ฉจตฺตافیส	๔๖
ทฺวตฺตีส, พตฺตีส	๓๒	สตฺตจตฺตافیส	๔๗
เตตฺตีส	๓๓	อฏฐจตฺตافیส	๔๘
จตุตฺตีส	๓๔	เอกุนปณฺณาส,	๔๙
ปญจตฺตีส	๓๕	อุณปณฺณาส	
		ปณฺณาส, ปณฺณาส	๕๐

บาลี	เลข	บาลี	เลข
ฉตฺตีส	๓๖	สฏฺฐิ	๖๐
สตฺตตฺตีส	๓๗	สตฺตติ	๗๐
อฏฺฐตฺตีส	๓๘	อสีติ	๘๐
เอกฺกจตฺตาฬีส,	๓๙	นวุติ	๙๐
อุนจตฺตาฬีส		สตํ	ร้อย
จตฺตาฬีส, ตาฬีส	๔๐	สหสฺสํ	พัน
เอกจตฺตาฬีส	๔๑	ทสสหสฺสํ	หมื่น
เทวจตฺตาฬีส	๔๒	สตสหสฺสํ, ลกฺขํ	แสน
เตจจตฺตาฬีส	๔๓	ทสสตสหสฺสํ	ล้าน
จตุจตฺตาฬีส	๔๔	โกฏิ	โกฏิ
ปณฺจจตฺตาฬีส	๔๕		

เอกสังขยา เป็นเอกวจนะอย่างเดียว เอกสัพพนาม เป็นทวิวจนะ

ตั้งแต่ **ทวิ** จนถึง **อฏฺฐารส** เป็นพหวจนะ อย่างเดียว เป็น ๓ ลิงค์

ตั้งแต่ **เอกฺกวิสติ** จนถึง **อฏฺฐนวุติ** เป็น เอกวจนะ อิตถิลิงค์อย่างเดียว แม้เข้ากับศัพท์ ที่เป็นพหวจนะลิงค์อื่น ก็คงอยู่อย่างนั้น ไม่ เปลี่ยนไปตาม

สรุปปกติสังขยา • ควรจำ

♦ ปกติสังขยาจัดเป็นนาม ดังนี้

ตั้งแต่ เอก (๑) ถึง จตุ (๔) จัดเป็น สัพพนาม

ตั้งแต่ ปญจ (๕) ถึง อฏฺฐนวุติ (๙๘) เป็น คุณนามอย่างเดียว

ตั้งแต่ เอกุณสตํ (๙๙) ขึ้นไป เป็น นามนาม

ส่วนปุรณสังขยา เป็นคุณนามแท้

♦ ปกติสังขยาจัดเป็นลิงค์ ดังนี้

ตั้งแต่ เอก (๑) ถึง อฏฺฐารส (๑๘) เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์

ตั้งแต่ เอกุณวีสติ (๑๙) อฏฺฐนวุติ (๙๘) เป็น อิตถीलิงค์อย่างเดียว

ตั้งแต่ เอกุณสตํ (๙๙) ขึ้นไป เป็น นปฺปงฺกลิงค์ อย่างเดียว

เฉพาะ โกฏฐิ (โกฏฐิ) เป็น อิตถीलิงค์ อย่างเดียว

วิธีแจกปกติสังขยา

(๗๕) เอก ศัพท์ แจกอย่างนี้

	ป๋. เอก.	อิตุ. เอก.	นป๋. เอก.
ป.	เอโก	เอกา	เอกั
ทุ.	เอกั	เอกั	เอกั
ต.	เอเคน	เอกาย	เอเคน
จ.	เอกสุส	เอกาย	เอกสุส
ปญ.	เอกสุมา เอกมฺหา	เอกาย	เอกสุมา เอกมฺหา
ฉ.	เอกสุส	เอกาย	เอกสุส
ส.	เอกสุมี เอกมฺหิ	เอกาย	เอกสุมี เอกมฺหิ

เอก ศัพท์นี้ ถ้าเป็นสังขยาแจกอย่างนี้

ถ้าเป็นสัพพนาม แจกได้ทั้ง ๒ วจนะ เหมือน ย ศัพท์ ในสัพพนามที่จะกล่าวข้างหน้า แปรจาก ย ศัพท์ บ้างเล็กน้อยคือ ใน อิตุ. เอก. จ. ฉ.

เอกิสฺสา ส. เอกิสฺสั

(๗๖) ทวี ศัพท์ ใน ๓ ลิงค์ อุก (๒) ใน ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

	ทวี	อุก
	พหู.	พหู.
ป.	เทว	อุโ
ท.	เทว	อุโ
ต.	ทวีหิ	อุโหิ
จ.	ทวินน	อุภินน
ปญ.	ทวีหิ	อุโหิ
ฉ.	ทวินน	อุภินน
ส.	ทวิส	อุโส

(๗๗) ตี ศัพท์ แจกอย่างนี้

	ปู่. พหู.	อิตุ. พหู.	นปู่. พหู.
ป.	ตโย	ติสฺโส	ตฺธิ
ท.	ตโย	ติสฺโส	ตฺธิ
ต.	ตฺธิ	ตฺธิ	ตฺธิ
จ.	ติณฺณํ ติณฺณนํ	ติสฺสนํ	ติณฺณํ ติณฺณนํ
ปญ.	ตฺธิ	ตฺธิ	ตฺธิ
ฉ.	ติณฺณํ ติณฺณนํ	ติสฺสนํ	ติณฺณํ ติณฺณนํ
ส.	ตฺส	ตฺส	ตฺส

(๗๘) จตุ ศัพท์ แจกอย่างนี้

	ปู่. พหู.	อิตุ. พหู.	นปู่. พหู.
ป.	จตุตาโร จตุโร	จตฺสฺโส	จตุตาริ
ท.	จตุตาโร จตุโร	จตฺสฺโส	จตุตาริ
ต.	จตุหิ	จตุหิ	จตุหิ
จ.	จตุณฺ	จตฺสฺสนํ	จตุณฺ
ปญ.	จตุหิ	จตุหิ	จตุหิ
ฉ.	จตุณฺ	จตฺสฺสนํ	จตุณฺ
ส.	จตุส	จตุส	จตุส

(๗๙) ปณฺจ ใน ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

พหุ.

- ป. ปณฺจ (ลปโย)
- ท. ปณฺจ
- ต. ปณฺจ^{หิ} (ไม่ที่ชะ)
- จ. ปณฺจ^{นุ}
- ปณฺ. ปณฺจ^{หิ}
- ฉ. ปณฺจ^{นุ}
- ส. ปณฺจ^{สุ} (ไม่ที่ชะ)

ตั้งแต่ ฉ (๖) ถึง อฏฐารส (๑๘) แจกอย่างนี้

เอณวีส ในอิติลึงค์ แจกอย่างนี้

เอก.

- ป. เอณวิส (ลงนิคหิต)
ทุ. เอณวิส
ต. เอณวิสาย
จ. เอณวิสาย
ปญ. เอณวิสาย
ฉ. เอณวิสาย
ส. เอณวิสาย

ตั้งแต่ วิส (๒๐) ถึง ปญญาส (๕๐) แจกอย่างนี้

ตั้งแต่ เอณวิสติ (๑๙) ถึง อฏฺฐตฺตีสติ (๓๘) และ ตั้งแต่ เอณสตุตติ (๒๙) ถึง อฏฺฐนวุติ (๙๘) แจกตามแบบ อี การันต์ ในอิติลึงค์ (รตฺติ)
ตั้งแต่ เอณสฏฺฐิ (๕๙) ถึง อฏฺฐสฏฺฐิ (๖๘) แจกตามแบบ อี การันต์ ในอิติลึงค์ (นารี)

(๘๐) ปุณฺสํขยา นับในลึงค์ทั้ง ๓ อย่างนี้

ปุ.	อิต	นปุ.	คำแปล
ปรโม	ปจมา	ปจม	ที่ ๑

ปุ.	จิต	นปุ.	คำแปล
ทุติโย	ทุตติยา	ทุตติยัม	ที่ ๒
ตติโย	ตติยา	ตติยัม	ที่ ๓
จตุตฺโถ	จตุตฺถิ-เถ	จตุตฺถัม	ที่ ๔
ปญฺจโม	ปญฺจมี-มา	ปญฺจมัม	ที่ ๕
ฉกฺโข	ฉกฺขิ-ธา	ฉกฺขัม	ที่ ๖
สตุตฺตโม	สตุตฺตมี-มา	สตุตฺตมัม	ที่ ๗
อญฺจโม	อญฺจมี-มา	อญฺจมัม	ที่ ๘
นวโม	นวมมี-มา	นวมัม	ที่ ๙
ทสโม	ทสมมี-มา	ทสมัม	ที่ ๑๐
เอกาทสโม	เอกาทสี-สี	เอกาทสมัม	ที่ ๑๑
ทฺวาทสโม	ทฺวาทสี	ทฺวาทสมัม	ที่ ๑๒
พารสโม	พารสี	พารสมัม	ที่ ๑๓
เตรสโม	เตรสี	เตรสมัม	ที่ ๑๔
จตุทฺทสโม	จตุทฺทสี-สี	จตุทฺทสมัม	ที่ ๑๕
ปณฺณรสโม	ปณฺณรสี-สี	ปณฺณรสมัม	ที่ ๑๖
โสฬสโม	โสฬสี	โสฬสมัม	ที่ ๑๗
สตุตฺตรสโม	สตุตฺตรสี	สตุตฺตรสมัม	ที่ ๑๘
อญฺจารสโม	อญฺจารสี	อญฺจารสมัม	ที่ ๑๙
เอกุนวิสฺติโม	เอกุนวิสฺติมา	เอกุนวิสฺติมัม	ที่ ๒๐
วิสฺติโม	วิสฺติมา	วิสฺติมัม	ที่ ๒๑

ปุณฺณสังฆยานี้เป็นคุณนาม แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ และเป็นเอกวจนะ
อย่างเดียว

สัพพนาม

(๘๑) สัพพนามนั้น แบ่งเป็น ๒ คือ

- ปุริสสัพพนาม ๑
- วิเสสนสัพพนาม ๑

ปุริสสัพพนาม

นั้นเป็นศัพท์สำหรับใช้ แทนชื่อคนสัตว์และสิ่งของที่ออกชื่อมาแล้ว ข้างต้น เพื่อจะไม่ให้เป็นการซ้ำซาก นับตาม บุรุษที่ท่านจัดไว้ในอาขยาต เป็น ๓ คือ

- ต ศัพท์ ๑
- ตุมห ศัพท์ ๑
- อมห ศัพท์ ๑

(๘๒) วิเสสนสัพพนาม

นั้น คล้ายๆ กับ คุณนามแต่มีวิธีแจกไม่เหมือนคุณนาม แบ่ง ออกเป็น ๒ คือ

- อนิยม ๑
- นิยม ๑

ศัพท์เหล่านี้ คือ

- ย อญฺญ อญฺญตร อญฺญตม ปร อปร กตร กตม เอก เอกจฺจ
อุภย สพฺพ กิ

เป็น อนินยม

- ต เอต อิม อมุ

เป็น นินยม

ย ศัพท์นั้น พิจารณาเห็นว่า ไม่เป็น อนินยมแท้ทีเดียว เพราะเข้ากับ ตมุห
อมุห ศัพท์ก็ได้ แต่เมื่อประสงค์แปล ย ศัพท์ว่า “ใด” แล้วก็ดูเหมือน เป็น
อนินยมแท้

วิเสสนศัพท์นาม ๒ อย่าง ที่กล่าวมานี้ เป็น ๓ ลิงค์ แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์

ในศัพท์นามทั้งปวงไม่มีอาลปนะ

วิธีแจกปริสศัพท์พจนาม

(๘๓) ต ศัพท์

ต ศัพท์ ในปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	โส	เต
ทุ.	ตํ นํ	เต เน
ต.	เตน	เตहि
จ.	ตสฺส อสฺส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ปญ.	ตสฺมา อสฺมา ตมฺหา	เตहि
ฉ.	ตสฺส อสฺส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ส.	ตสฺมี อสฺมี ตมฺहि	เตสุ

ต ศัพท์ ในอิติลึงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	สา	ตา
ท.	ต้ นั	ตา
ต.	ตาย	ตาหิ
จ.	ตสุสา อสุสา ติสฺสา ติสฺสาย	ตาสํ ตาसानํ
ปญ.	ตาย	ตาหิ
ฉ.	ตสุสา อสุสา ติสฺสา ติสฺสาย	ตาสํ ตาसानํ
ส.	ตายํ ตสุสํ อสุสํ ติสฺสํ	ตาสู

ต ศัพท์ ในนปุงสกลึงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ต้	ตานิ
ท.	ต้ นั	ตานิ
ต.	เตน	เตหิ
จ.	ตสุส อสุส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ปญ.	ตสุมา อสุมา ตมฺหา	เตหิ
ฉ.	ตสุส อสุส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ส.	ตสุมี อสุมี ตมฺหิ	เตสุ

(๘๔) ตุมฺห (ท่าน) ทั้งสองลิงค์ แจกอย่างเดียวกัน ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ตฺวํ ตฺวํ	ตุมฺเห โว
ท.	ตํ ตฺวํ ตฺวํ	ตุมฺเห โว
ต.	ตยา ตฺวยา เต	ตุมฺเหหิ โว
จ.	ตฺยํห ตุมฺหํ ตว เต	ตุมฺหากํ โว
ปญ.	ตยา	ตุมฺเหหิ
ฉ.	ตฺยํห ตุมฺหํ ตว เต	ตุมฺหากํ โว
ส.	ตฺยิ ตฺวฺยิ	ตุมฺเหสุ

(๘๕) อมฺห (ข้า) ทั้งสองลิงค์ แจกอย่างเดียวกัน ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อหํ	มยํ โน
ท.	มํ มมํ	อมฺเห โน
ต.	มยา เม	อมฺเหหิ โน
จ.	มยํห อมฺหํ มม มมํ เม	อมฺหากํ อสุมํกํ โน
ปญ.	มยา	อมฺเหหิ
ฉ.	มยํห อมฺหํ มม มมํ เม	อมฺหากํ อสุมํกํ โน
ส.	มฺยิ	อมฺเหสุ

วิธีแจกอนิยมวิเสสนศัพท์นาม

(๘๖) ย ศัพท์ (ใด)

ย ศัพท์ (ใด) ในปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	โย	เย
ท.	ยํ	เย
ต.	เยน	เยहि
จ.	ยสุส	เยสํ เยसानํ
ปญ.	ยสุมา ยมฺหา	เยहि
ฉ.	ยสุส	เยสํ เยसानํ
ส.	ยสุมี ยมฺหิ	เยสุ

ย ศัพท์ (ใด) ในอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ยา	ยา
ท.	ยํ	ยา
ต.	ยาย	ยาหิ
จ.	ยสุสา	ยาสํ ยาสานํ
ปญ.	ยาย	ยาหิ
ฉ.	ยสุสา	ยาสํ ยาสานํ
ส.	ยสุสํ	ยาสู

ย ศัพท์ (ใด) ในนปुंसกलिङ्ग แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ยํ	ยานิ
ท.	ยํ	ยานิ
ต.	เยน	เยหิ
จ.	ยสุส	เยสํ เยसानํ
ปญ.	ยสุมา ยมฺหา	เยหิ
ฉ.	ยสุส	เยสํ เยसानํ
ส.	ยสุมํ ยมฺหิ	เยสุ

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน ย ศัพท์

อญ	อื่น	อญตร	คนใดคนหนึ่ง
อญตม	คนใดคนหนึ่ง	ปร	อื่น
อป	อื่นอีก	กตร	คนไหน
กตม	คนไหน	เอก	คนหนึ่ง, พวกหนึ่ง
เอกจ	บางคน, บางพวก	อุภย	ทั้งสอง
สพ	ทั้งปวง	กิ	ใคร, อะไร

(๘๗) กิ ศัพท์ (ใคร, อะไร)

คงรูปเป็น **กิ** อยู่ แต่ใน นป. ป. ท. **เอก** เท่านั้น นอกนั้นแปลงเป็น **ก** แล้ว
แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เหมือน **ย** ศัพท์

กิ ศัพท์ ที่มี จิ ต่อท้าย

เอกวจนะ แปลว่า น้อย, บางคน,
บางสิ่ง

พหุวจนะ แปลว่า
บางพวก, บางเหล่า

ก ี ศัพท์ในปุงลิงค์ ที่มี จิ ต่อท้าย แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	โกจิ	เกจิ
ท.	กณฺจิ	เกจิ
ต.	เกนจิ	เกหิจิ
จ.	กสฺสจิ	เกสณฺจิ เกसानณฺจิ
ปญ.	กสฺมาจิ กมฺหาจิ	เกหิจิ
ฉ.	กสฺสจิ	เกสณฺจิ เกसानณฺจิ
ส.	กสฺมิณฺจิ กมฺหิจิ	เกสฺจิ

ก ี ศัพท์ในอิติลิงค์ ที่มี จิ ต่อท้าย แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	กาจิ	กาจิ
ท.	กณฺจิ	กาจิ
ต.	กายจิ	กาหิจิ
จ.	กสฺสาจิ	กาสณฺจิ กาสานณฺจิ
ปญ.	กายจิ	กาหิจิ
ฉ.	กสฺสาจิ	กาสณฺจิ กาสานณฺจิ
ส.	กสฺมิณฺจิ	กาสุจิ

ก๊ ศัพท์ ใน นปุงสกลิงค์ ที่มี จิ ต่อท้าย แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	กิญจิ	กานิจิ
ท.	กิญจิ	กานิจิ
ต.	เกนจิ	เกหิจิ
จ.	กสฺสจิ	เกสณฺจิ เกसानณฺจิ
ปญ.	กสฺมาจิ กมฺหาจิ	เกหิจิ
ฉ.	กสฺสจิ	เกสณฺจิ เกसानณฺจิ
ส.	กสฺมิณฺจิ กมฺหิจิ	เกสุจิ

ก๊ ศัพท์ที่มี ย นำหน้า จิ ต่อท้าย แปล ว่า คนใดคนหนึ่ง หรือ สิ่งใด
 สิ่งหนึ่ง

(ปุ. โย โกจิ, อิตฺ. ยา กาจิ, นปุ. ยงฺกิญฺจิ) ก๊ ศัพท์ ถ้าเป็นคำถามแปลว่า
 หรือ (ก๊ ปเนตฺ อาวุโส ปฏฺฐูปิ ดูก่อนอาวุโส ก็ ชื่อนั้น สมควรหรือ)

ก๊ ศัพท์ที่เป็นคำถามถึงเหตุที่เป็น แปลว่า ทำไม (ก๊ ปาลิต ปมชฺชสี ดู
 ก่อนปาลิต ทำไม (ท่าน) ประมาทอยู่)

วิธีแจกนิยมวิเสสนศัพท์พจนานาม

(๘๘) เอต ศัพท์ (น้วน)

เอต ศัพท์ (น้วน) ในปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	เอโส	เอเต
ท.	เอตํ เอนํ	เอเต
ต.	เอเตน	เอเตहि
จ.	เอตสฺส	เอเตสํ เอเตसानํ
ปญ.	เอตสฺมา เอตมฺหา	เอเตहि
ฉ.	เอตสฺส	เอเตสํ เอเตसानํ
ส.	เอตสฺมี เอตมฺहि	เอเตสุ

เอต ศัพท์ (นั่น) ในอิทธิลิงค์แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	เอสา	เอตา
ท.	เอตํ เอนํ	เอตา
ต.	เอตาย	เอตาหิ
จ.	เอตสฺสา เอติสฺสา เอติสฺสาย	เอตาสํ เอตาสานํ
ปญ.	เอตาย	เอตาหิ
ฉ.	เอตสฺสา เอติสฺสา เอติสฺสาย	เอตาสํ เอตาสานํ
ส.	เอตสฺสํ เอติสฺสํ	เอตาสู

เอต ศัพท์ (นั่น) ในนปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	เอตํ	เอตานิ
ท.	เอตํ เอนํ	เอตานิ
ต.	เอเตน	เอเตหิ
จ.	เอตสฺส	เอเตสํ เอเตसानํ
ปญ.	เอตสฺมา เอตมฺหา	เอเตหิ
ฉ.	เอตสฺส	เอเตสํ เอเตसानํ
ส.	เอตสฺมี เอตมฺหิ	เอเตสุ

(๘๙) อิม ศัพท์ (นี้)

อิม ศัพท์ (นี้) ในปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อัย	อิเม
ทุ.	อิม	อิเม
ต.	อิมินา อเนน	อิเมหิ
จ.	อิมสฺส อสฺส	อิเมสํ อิเมसानํ
ปญ.	อิมสฺมา อิมมฺหา อสฺมา	อิเมหิ
ฉ.	อิมสฺส อสฺส	อิเมมํ อิเมसानํ
ส.	อิมสฺมี อิมมฺหิ อสฺมี	อิเมสุ

อิม ศัพท์ (นี้) ในอิตถิลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อัย	อิมำ
ท.	อิม	อิมำ
ต.	อิมาย	อิมำหิ
จ.	อิมิสฺสา อิมิสฺสาย อสฺสา	อิมำสํ อิมำसानํ
ปญ.	อิมาย	อิมำหิ
ฉ.	อิมิสฺสา อิมิสฺสาย อสฺสา	อิมำสํ อิมำसानํ
ส.	อิมิสฺสํ อสฺสํ	อิมำสุ

อิม ศัพท์ (นี้) ในนปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อิทํ	อิมำนิ
ท.	อิทํ อิม	อิมำนิ
ต.	อิมินา อเนน	อิเมหิ
จ.	อิมสฺส อสฺส	อิเมสํ อิเมसानํ
ปญ.	อิมสฺมา อิมมฺหา อสฺมา	อิเมหิ
ฉ.	อิมสฺส อสฺส	อิเมสํ อิเมसानํ
ส.	อิมสฺมี อิมมฺหิ อสฺมี	อิเมสุ

(๙๐) อมฺ ศัพท์ (โน้น)

อมฺ ศัพท์ (โน้น) ในปุงลึงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อมฺ	อมฺ
ท.	อมฺ	อมฺ
ต.	อมฺนา	อมฺหิ
จ.	อมฺสฺส อมฺโน	อมฺสํ อมฺसानํ
ปญ.	อมฺสฺมา อมฺมฺหา	อมฺหิ
ฉ.	อมฺสฺส อมฺโน	อมฺสํ อมฺसानํ
ส.	อมฺสฺมี อมฺมฺหิ	อมฺสํ

อมุ ศัพท์ (โน้น) ในอิตถิลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อมุ	อมุ
ท.	อมุ	อมุ
ต.	อมุยา	อมุหิ
จ.	อมุสุสา	อมุสํ อมุसानํ
ปญ.	อมุยา	อมุหิ
ฉ.	อมุสุสา	อมุสํ อมุसानํ
ส.	อมุสุสํ	อมุสุ

อมุ ศัพท์ (โน้น) ในนปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อทุ	อมุนิ
ท.	อทุ	อมุนิ
ต.	อมุนา	อมุหิ
จ.	อมุสุส อมุโน	อมุสํ อมุसानํ
ปญ.	อมุสุมา อมุมหา	อมุหิ
ฉ.	อมุสุส อมุโน	อมุสํ อมุसानํ
ส.	อมุสุมึ อมุมหิ	อมุสุ

อมุ ศัพท์นี้ อาทศเป็น อสุ บ้างก็ได้ อมุ และ อสุ ทั้ง ๒ ถ้ามี ก เป็นที่สุด
เป็น อมุก อสุก ดังนี้ แจกตามแบบ ย ศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ อมุ และ อสุ ที่มี ก
เป็นที่สุด ท่านใช้ มากกว่าที่ไม่มี ก

อพยยศัพท์

(๙๑) ยังมีศัพท์อีกจำพวกหนึ่งจะแจกด้วยวิภัติทั้ง ๗ แปลงรูปไปต่างๆ เหมือนนามทั้ง ๓ ไม่ได้ คงรูปอยู่เป็นอย่างเดียว ศัพท์เหล่านี้เรียกว่า อพยยศัพท์ๆ นี้ เป็น อุปสัคบ้าง นิบาตบ้าง ปัจจัยบ้าง

อุปสัค มี ๒๐ ตัว

อุปสัค นั้น สำหรับใช้นำหน้านามและกริยาให้วิเศษขึ้น เมื่อนำหน้านาม มีอาการคล้ายคุณศัพท์ เมื่อนำหน้ากริยา มีอาการคล้ายกริยาวิเศษนะ

อติ	ยิ่ง เกิน ล่วง
อริ	ยิ่ง ใหญ่ ทับ
อนุ	น้อย ภายหลัง ตาม
อป	ปราศ หลีก
อปี	หรือ ปี ไกล บน
อภิ	ยิ่ง ใหญ่ จำเพาะ ข้างหน้า
อว	หรือ โอ ลง
อา	ทั่ว ยิ่ง กลับความ
อุ	ขึ้น นอก

อุป	เข้าไป ไกล มั่น
ทุ	ชั่ว ยาก
นิ	เข้า ลง
นิ	ไม่มี ออก
ป	ทั่ว ข้างหน้า ก่อน ออก
ปฏิ	เฉพาะ ตอบ ทวน กลับ
ปรา	กลับความ
ปริ	รอบ
วิ	วิเศษ แจ้ง ต่าง
สั	พร้อม กับ ดี
สุ	ดี งาม ง่าย

นิบาต

(๙๒) นิบาตนั้นสำหรับลงในระหว่างนามศัพท์บ้าง กิริยาศัพท์บ้าง บอก
 อาลปนนะ กาล ที่ ปริจเฉท อุปไมย ปฏิเสธ ความได้ยินเล้าลือ ความปรักป
 ความถาม ความรับ ความเตือน เป็นต้น

นิบาตบอกอาลปนนะ มี ๑๐ ตัว

ยคุฆะ	สรวมชีพ, ขอเดชะ
ภนฺเต	ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (ผู้น้อยพูดกับผู้ใหญ่)

ภทนต์	ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ภณ	แนะพนาย (คนผู้ดีเรียกคนใช้)
อมฺโห	ผู้เจริญ (ใช้เรียกชายด้วยวาจาสุภาพ)
อาวุโส	ดูก่อนผู้มีอายุ (พระพรราชาแก่เรียกพระพรราชาอ่อน, พระเรียกคฤหัสถ์)
เร	เว้ย โว้ย (เรียกคนเลวทราม)
อเร	เว้ย โว้ย (เรียกคนเลวทราม)
เห	เฮ้ย (เรียกคนเลวทราม)
เช	แม่ (คำเรียกสาวใช้)

นิบาตบอกกาล มี ๙ ตัว

อถ	ครั้งนั้น	หิโยโย	วันวาน
ปาโต	เช้า	เสว	วันพรุ่ง
ทิวา	วัน	สมฺปติ	บัดเดี๋ยวนี้
สายัณ	เย็น	อายตี	ต่อไป
สุเว	ในวัน		

นิบาตบอกที่ มี ๑๖ ตัว

อุทฺธ	เบื้องบน	อโร	เบื้องต่ำ
อุปริ	เบื้องบน	เหมฐา	ภายใต้
อนฺตรา	ระหว่าง	โอร	ฝั่งใน
อนฺโต	ภายใน	ปาริ	ฝั่งนอก

ติโร	ภายนอก	หุรี	โลกอื่น
พหิ	ภายนอก	สมมุขา	ต่อหน้า
พหิทฺธา	ภายนอก	ปรมมุขา	ลับหลัง
พาหิรา	ภายนอก	รโห	ที่ลับ

นิบาตบอกปริจเฉท มี ๑๐ ตัว

กิว	เพียงไร
ยาว	เพียงใด
ดาว	เพียงนั้น
ยาวเทว	เพียงไฉนนั้นเทียว
ดาวเทว	เพียงนั้นนั้นนั้นเทียว
ยาวตา	มีประมาณเพียงใด
ดาวตา	มีประมาณเพียงนั้น
กิตฺตาวตา	มีประมาณเท่าใด
เอตฺตาวตา	มีประมาณเท่านั้น
สมนฺตา	รอบคอบ

นิบาตบอกอุปมาอุปไมย มี ๖ ตัว

วีย	ราวกะ	เสยฺยถา	ฉันใด
อิว	เพียงดั่ง	ตถา	ฉันนั้น
ยถา	ฉันใด	เอวํ	ฉันนั้น

นิบาตบอกประการ มี ๓ ตัว

เอว	ด้วยประการนั้น	กถ	ด้วยประการไร
ตถา	ด้วยประการนั้น		

นิบาตบอกปฏิเสธ มี ๗ ตัว

น	ไม่	เอว	นั้นเทียว
โน	ไม่	วินา	เว้น
มา	อย่า	อล	พอ, อย่าเลย
ว	เทียว		

นิบาตบอกความได้ยินเล่าลือ มี ๓ ตัว

กิริ	ได้ยินว่า	สุท	ได้ยินว่า
ขลุ	ได้ยินว่า		

นิบาตบอกปริกัป (คาดคะเน) มี ๖ ตัว

เจ	หากว่า	อล	ถ้าว่า
ยทิ	ผิว่า	อปุเปว นาม	ชื่อแม่โฉน
สเจ	ถ้าว่า	ยนุณ	กระไรหนอ

นิบาตบอกความถาม มี ๘ ตัว

กิ	หรือ, อะไร	นนุ	มิใช่หรือ
กถ	อย่างไร	อุทาหุ	หรือว่า

กจุจิ	แลหรือ	อาทุ	หรือว่า
นุ	หนอ	เสยฺยถิทำ	อย่างไรนี้

นิบาตบอกความรับ มี ๒ ตัว

อาม	เออ	อามนฺตา	เออ
-----	-----	---------	-----

นิบาตบอกความเตือน มี ๓ ตัว

อิงฆ	เชิณเถิด	หนฺท	เอาเถิด
ตคฺฆ	เอาเถิด		

นิบาตสำหรับผูกศัพท์และประโยค มีอรรถเป็นอนเก มี ๘ ตัว

จ	ด้วย, อนึ่ง, ก็, จริงอยู่	วา	หรือ, บ้าง
ปน	ส่วนว่า, ก็		
อปี	แม้, บ้าง	อปีจ	เออ ก็
หิ	ก็, จริงอยู่, เพราะว่า	อถวา	อีกอย่างหนึ่ง
ตุ	ส่วนว่า, ก็		

นิบาตสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม มี ๗ ตัว

นุ	หนอ	โห	แล
สุ	สี	วต	หนอ
เว	เว้ย	หเว	เว้ย
โว	โว้ย		

นิบาตมีเนื้อความต่างๆ มี ๓๑ ตัว

อณฺณทตฺถ	โดยแท้	นูน	แน่น
อโถ	อนึ่ง	นานา	ต่างๆ
อทฺธา	แน่แท้	ปจฺฉา	ภายหลัง
อวสฺส	แน่แท้	ปฏฺจาย	ตั้งก่อน
อโห	โอ	อาวี	แจ้ง
อารา	ไกล	อุจฺจ	สูง
นีจ	ต่ำ		
อิติ	เพราะเหตุนั้น, ว่า ดังนี้, ด้วยประการนี้, ชื่อ	ปฏฺติ	จำเดิม
ปุณ	อีก	ปุณฺปุณฺ	บ่อยๆ
กิญฺจาปิ	แม้หน่อยหนึ่ง	ภิกฺโข	ยิ่ง
กฺวจิ	บ้าง	ภิกฺโขโส	โดยยิ่ง
มิจฺฉา	ผิด	สทฺธิ	พร้อม, กับ
มฺธา	เปล่า	สณฺนิก	ค่อยๆ
มฺสา	เท็จ	สยฺ	เอง
สกี	คราวเดียว	สห	กับ
สตกฺขตฺตํ	ร้อยคราว	สาม	เอง

ปัจจัยในอภยศัพท์

(๙๓) ปัจจัยนั้นลงท้ายนามศัพท์ เป็น เครื่องหมายวิภัติบ้าง ลงท้ายธาตุ เป็น เครื่องหมายกิริยาบ้าง อย่างนี้

ปัจจัยที่ลงท้ายนามศัพท์มี ๑๗ ตัว ดังนี้

โต ปัจจัย เป็นเครื่องหมายตติยวิภัติ แปลว่า **ข้าง** เป็นเครื่องหมาย ปัญจมีวิภัติ แปลว่า **แต่** เป็นต้น ดังนี้

สพฺพโต	แต่-ทั้งปวง
อญฺญโต	แต่-อื่น
อญฺญตรโต	แต่-อันใดอันหนึ่ง
อิตรโต	แต่-นอกนี้
เอกโต	ข้างเดียว
อุกโต	ข้างทั้งสอง
ปรโต	ข้างอื่น
ตโต	แต่-นั้น
เอโต	แต่-นั้น
อโต	แต่-นั้น
อิโต	แต่-นี้
อปรโต	ข้างอื่นอีก

ปุโรโต	ข้างหน้า
ปัจจุโต	ข้างหลัง
ทกฺขินโต	ข้างขวา
วามโต	ข้างซ้าย
อุตฺตรโต	ข้างเหนือ
อธฺรโต	ข้างล่าง
ยโต	แต่-ใด
อมฺโต	แต่-โน้น
กตรโต	แต่-อะไร
กุโต	แต่-ไหน

ปัจจัยทั้งหลาย คือ **ตฺร ตฺถ ห ธ ธิ หิ หํ หิณฺจณํ ว** เป็นเครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ แปลตามสัตตมี้ ดังนี้

สพฺพตฺร	ใน-ทั้งปวง
สพฺพตฺถ	ใน-ทั้งปวง
สพฺพธิ	ใน-ทั้งปวง
อณฺยตฺร	ใน-อื่น
อณฺยตฺถ	ใน-อื่น
ยตฺร	ใน-ใด
ยตฺถ	ใน-ใด

ยหี	ใน-ใด
ยหฺ	ใน-ใด
ตตร	ใน-นั้น
ตตุถ	ใน-นั้น
ตหี	ใน-นั้น
ตหฺ	ใน-นั้น
อตร	ใน-นี้
อตุถ	ใน-นี้
เอกตร	ใน-เดียว
เอกตุถ	ใน-เดียว
อุยตร	ใน-สอง
อุยตุถ	ใน-สอง
เอตุถ	ใน-นี้
อิธ	ใน-นี้
อิห	ใน-นี้
กตร	ใน-ไหน
กตุถ	ใน-ไหน
กุหี	ใน-ไหน
กุหฺ	ใน-ไหน
กุหิณฺจณฺ	ใน-ไหน

กฺว

ใน-ไหน

ปัจจัยทั้งหลาย คือ **ทา ทานิ รหิ ธฺนา ทาจนํ ชฺช ชฺช** เป็นเครื่องหมายสัตตมวิวิธัตถิลงในกาล ดังนี้

สพฺพทา

ในกาลทั้งปวง

สทา

ในกาลทุกเมื่อ

เอกทา

ในกาลหนึ่ง, บางที

ยทา

ในกาลใด, เมื่อใด

ตทา

ในกาลนั้น, เมื่อนั้น

กทา

ในกาลไร, เมื่อไร

กทาจิ

ในกาลไหน, บางคราว

อิทานิ

ในกาลนี้ เดียวนี้

เอตฺรหิ

ในกาลนี้, เดียวนี้

กรหจิ

ในกาลไหนๆ, บางครั้ง

อธฺนา

ในกาลนี้, เมื่อก็

กฺวทาจนํ

ในกาลไหน

อชฺช

ในวันนี้

สชฺช

ในวันมีอยู่, วันนี้

ปรชฺช

ในวันอื่น

อปรชฺช

ในวันอื่นอีก

ปัจจัยที่เป็นกริยาภิตก์ ๕ ตัว **ตเว** **ตุ** **ตุน** **ตฺวา** **ตฺวาน** กับทั้งปัจจัยที่อาเท
สออกจาก **ตฺวา** เป็น **อphyะ** แจกด้วยวิภัติไม่ได้ อ. ดังนี้

กตเว	เพื่ออันทำ
กตฺ	ความทำ, เพื่ออันทำ
กตุน	ทำแล้ว
กตฺวา	ทำแล้ว
กตฺวาน	ทำแล้ว

จบอphyศัพท์แต่เพียงเท่านี้

อาชยาต

(๑๐๘) ศัพท์กล่าวกริยา คือ ความทำ เป็นต้นว่า ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ชื่อว่า **อาชยาต** ในอาชยาตนั้น ท่านประกอบด้วย **วิภตติ** กาล บท วจนะ บุรุษ ชาติ วาจก ปัจจัย เพื่อเป็น เครื่องหมายเนื้อความให้ชัดเจน

วิภตติ

(๑๐๙) วิภตตินั้น ท่านจำแนกไว้เพื่อเป็น เครื่องหมายให้รู้ กาล บท วจนะ บุรุษ จัด เป็น ๘ หมวด ในหมวดหนึ่งๆ มี ๑๒ วิภตติ อย่างนี้

(วัด-ปัญ-สัท-ป-หิ-อช-กะ-กา)

๑. วัตตมานาวิภตติ (แปลว่า อยู่, ย่อม, จะ)

ปรสฺสพท์		อตฺตโนปท์	
เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ป. ติ	อนฺติ	เต	อนฺเต
ม. สิ	ถ	เส	วฺเห
อุ. มิ	ม	เอ	มฺเห

๒. ปัญจมีวิภัตติ (แปลว่า จง, เกิด, ขอ...จง)

प्रसुसप्तं		उत्तनोपत्तं	
एक.	पहु.	एक.	पहु.
प. तु	अनुत्	तं	अनुत्
म. हि	घ	सुसु	वुहो
उ. मि	म	ऐ	आमहसे

๓. सत्तमि विभक्ति (แปลว่า ควร, พึง, พึง)

प्रसुसप्तं		उत्तनोपत्तं	
एक.	पहु.	एक.	पहु.
प. ऐय्य	ऐय्युं	ऐघ	ऐरुं
म. ऐय्यासी	ऐय्याग	ऐघो	ऐय्यवुहो
उ. ऐय्यामी	ऐय्याम	ऐय्यं	ऐय्यामहे

๔. परोक्खा विभक्ति (แปลว่า แล้ว)

प्रसुसप्तं		उत्तनोपत्तं	
एक.	पहु.	एक.	पहु.
प. ओ	उ	तुघ	रे
म. ऐ	तुघ	तुघो	वुहो
उ. औ	मह	ई	महे

๕. หิยัตตนิวิภัตติ (แปลว่า แล้ว ถ้า
มี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว)

प्रसुप्तं		उत्तनोपत्तं	
เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ป. อา	อุ	ตถ	ตถุ
ม. โอ	ตถ	เส	วห
อุ. อ	มฺห	อี	มฺหเส

๖. อัชชัตตนิวิภัตติ (แปลว่า แล้ว ถ้า
มี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว)

प्रसुप्तं		उत्तनोपत्तं	
เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ป. อี	อุ	อา	อุ
ม. โอ	ตถ	เส	วห
อุ. อี	มฺหา	อ	มฺहे

๗. ภวิสสันติวิภัตติ (แปลว่า จัก)

प्रसुप्तं		उत्तनोपत्तं	
เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ป. สฺสติ	สฺสนฺติ	สฺสเต	สฺสนฺเต
ม. สฺสสี	สฺสถ	สฺสเส	สฺสวฺहे
อุ. สฺสามิ	สฺสาม	สฺส	สฺสามฺहे

๘. กาลาติปัตติวิภัตติ (แปลว่า จัก...แล้ว ถ้า
มี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า จักได้...แล้ว)

ปรสฺสพทํ		อตฺตโนปทํ	
เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ป. สฺสา	สฺสํสุ	สฺสถ	สฺสํสุ
ม. สฺเส	สฺสถ	สฺสเส	สฺสวฺเห
อุ. สฺสํ	สฺสามหา	สฺสํ	สฺสามหเส

กาล

(๑๑๐) ในอาขยาตนั้น แบ่งกาลที่เป็น ประธาน ได้ ๓ กาล คือ

- กาลที่เกิดขึ้นจำเพาะข้างหน้า เรียกว่า **ปัจจุบันกาล ๑**
- กาลที่ล่วงแล้ว เรียกว่า **อดีตกาล ๑**
- กาลที่ยังไม่มาถึง เรียกว่า **อนาคตกาล ๑**

กาลทั้ง ๓ นั้น แบ่งให้ละเอียดออกอีก

ปัจจุบันกาล จัดเป็น ๓ คือ

- **ปัจจุบันแท้ ๑**
- **ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต ๑**
- **ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต ๑**

อดีตกาล จัดเป็น ๓ เหมือนกัน คือ

- ล่วงแล้วไม่มีกำหนด ๑
- ล่วงแล้ววานนี้ ๑
- ล่วงแล้ววันนี้ ๑

อนาคตกาล จัดเป็น ๒ คือ

- อนาคตของปัจจุบัน ๑
- อนาคตของอดีต ๑

กาลทั้ง ๓ นี้ จะรู้ได้ต้องอาศัยวิภัติ ทั้ง ๘ หมวด ที่กล่าวแล้ว

๑. วัตตมานาวิภัติ

บอกปัจจุบันกาล

ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่

- อุ. ภิกขุ ธมฺมํ เทเสติ
ภิกษุ แสดงอยู่ ซึ่งธรรม

ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต แปลว่า ย่อม

- อุ. กุโต นฺ ตวํ อาคจฺฉสี
ท่าน ย่อมมา แต่ที่ไหน หนอ

ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต แปลว่า จะ

- อุ. กิํ กโรมิ
(ข้า) จะทำ ซึ่งอะไร

๒. ปัญจมีวิภัตติ

บอกความบังคับ ความหวัง ความอ่อนวอน

บอกความบังคับ แปลว่า จง

อุ. เฮอร์ วเทหิ
 (เจ้า) จงว่า อย่างนี้

บอกความหวัง แปลว่า เกิด

อุ. สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนตุ
 สัตว์ ท. ทั้งปวง จงเป็นผู้มีเวร หามีได้เกิด

บอกความอ่อนวอน แปลว่า ขอ...จง

อุ. ปพฺพาเชถ มํ ภนฺเต
 ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอ (ท่าน ท.)
 จงยังข้าพเจ้า ให้บวช

๓. สัตตมีวิภัตติ

บอกความยอมตาม ความกำหนด ความรำพึง

บอกความยอมตาม แปลว่า ควร

อุ. ภเชถ ปุริสฺสุตฺตเม
 (ชน) ควรคบ ซึ่งบุรุษสูงสุด ท.

บอกความกำหนด แปลว่า พึง

อุ. ปญฺญณฺญ-เจ ปุริโส กยิรา

ถ้า ว่า บุรุษ พึงทำ ซึ่งบุญไซ้

บอกความรำพึง แปลว่า พึง

อุ. ยนฺนุนา-หิ ปพฺพชฺเชยฺย
โณนฺนอ เรฯ พึงบวช

๔. ปโรกขาวีรยัตติ

บอกอดีตกาลไม่มีกำหนด แปลว่า แล้ว

อุ. เตนา-ห ภควา
ด้วยเหตุ นั้น พระผู้พระภาคตรัสแล้ว

เตนา-หุ โปราณา
ด้วยเหตุ นั้น อาจารย์มีในปางก่อน ท. กล่าวแล้ว

๕. หิยัตตนิวิรยัตติ

บอกอดีตกาลตั้งแต่วานนี้ แปลว่า แล้ว

ถ้ามี อ (อาคม) อยู่หน้าแปลว่า ได้...แล้ว

อุ. ขโณ โว มา อุปจฺจคา
ขณะ อย่า ได้เข้าไปล่วงแล้ว ซึ่งท่าน ท.
เอวํ อวจํ
(ข้า) ได้กล่าวแล้ว อย่างนี้

๖. อัชชัตตนิวิรัตติ

บอกอดีตกาลตั้งแต่วັນนี้ แปลว่า แล้ว

ถ้ามี **อ** (อาคม) อยู่หน้าแปลว่า ได้...แล้ว

อุ. **เถโร คามํ ปิณฑาย ปาวีสี**
 พระเถระ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว

เอวรูปํ กมมํ อกาสิ
(ข้า) ได้ทำแล้ว ซึ่งกรรม มีอย่างนี้เป็นรูป

๗. ภวิสสันตนิวิรัตติ

บอกอนาคตกาลแห่งปัจจุบัน แปลว่า จัก

อุ. **ธมมํ สุณิสฺสาม**
 (ข้า ท.) จักฟัง ซึ่งธรรม

๘. กาลาติปัตตนิวิรัตติ

บอกอนาคตกาลของอดีต แปลว่า จัก...แล้ว

ถ้ามี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า จักได้...แล้ว

อุ. **โส เจ ยานํ ลภิสฺสา อคฺจฉิสฺสา**
 ถ้าว่าเขา จักได้แล้ว ซึ่งยาน ไชรั
(เขา) จักได้ไปแล้ว

บท

(๑๑๑) วิภัตตินั้น แบ่งเป็น ๒ บท คือ

- **ปรัสสบท** บทเพื่อผู้อื่น ๑
- **อัตตโนบท** บทเพื่อตน ๑

ปรัสสบท เป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็น กัตตุวาทก เหตุกัตตุวาทก

อัตตโนบท เป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็น กัมมวาทก เหตุกัมมวาทก และภาววาทก แต่จะนิยมลงเป็นแน่ที่เดียวกันไม่ได้ บาง คราวปรัสสบทเป็นกัมมวาทก และภาววาทกก็มี เหมือนคำบาลีว่า

สทิสโส เม น วิชชติ.

คนเช่นกับ ด้วยเรา อันใครๆ ย่อมหาไม่ได้.

น จ ลพฺภติ รูป.

อนึ่ง อันใครๆ ย่อมไม่ได้ ในรูป. เป็นต้น บางคราวอัตตโนบท เป็น กัตตุวาทกก็มี เหมือนคำ บาลีว่า

ปิยโต ชายโต โสโก

ความโศก ย่อมเกิด แต่ของที่รัก. เป็นต้น

วจนะ

(๑๑๒) วิภัตตินั้น จัดเป็นวจนะ ๒ คือ

- เอกวจนะ ๑

- พหุวจนะ ๑

เหมือนวิภัตตินาม ถ้าศัพท์นามที่เป็น ประธานเป็นเอกวจนะ ต้องประกอบกริยา ศัพท์เป็นเอกวจนะตาม ถ้านามศัพท์เป็นพหุ วจนะ ก็ต้องประกอบกริยาศัพท์เป็นพหุวจนะ ตาม ให้มีวจนะเป็นอย่างเดียวกันอย่างนี้

โส คจฺฉติ เขาไปอยู่

เต คจฺฉนฺติ เขา ท. ไปอยู่

ยกไว้แต่นามศัพท์ ที่เป็นเอกวจนะหลายๆ ศัพท์ รวมกันด้วย “จ” ศัพท์ใช้กริยาเป็นพหุวจนะ

บุรุษ

(๑๑๓) วิภัตตินั้น จัดเป็นบุรุษ ๓ คือ

- ปฐมบุรุษ ๑

- มัธยมบุรุษ ๑

- อุตตมบุรุษ ๑

เหมือนปुरुสศัพท์นาม ถ้าปुरुสศัพท์นามใด เป็นประธาน ต้องใช้กริยาประกอบวิภัตติให้ ถูกต้องตามปुरुสศัพท์นามนั้น อย่างนี้

โส	ยาติ	เขาไป
ตุว์	ยาสิ	เจ้าไป
อหฺ	ยามิ	ข้าไป
ตุว์	เอหิ	เจ้า จงมา
มยฺ	คจฺฉาม	พวกเราไป

ธาตุ

(๑๑๔) วิภัติที่บอก กาล บท วจนะ บุรุษ เหล่านี้ สำหรับประกอบกับ ธาตุ ธาตุคือกิริยาศัพท์ ที่เป็นมูลราก ท่านจัดรวบรวมไว้เป็น ๘ หมวด ตามพวกที่ประกอบด้วยปัจจัยเป็นอันเดียวกัน

(ฦ-รฺ-ทฺ-สฺ-กฺ-ค-ต-จฺ)

๑. หมวด ฦ ธาตุ (ลง อ, เอ ปัจจัย)

***ฦ** ธาตุ เป็นไปในความมี, ความเป็น
(ฦ+อ=ภว+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ภวติ ย่อมมี, ย่อมเป็น

***หฺ** ธาตุ เป็นไปในความมี, ความเป็น
(หฺ+อ=โห+ติ) สำเร็จรูปเป็น
โหติ ย่อมมี, ย่อมเป็น

***สี** ธาตุ เป็นไปในความนอน
(สี+อ=เส=สย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
เสติ สยติ ย่อมนอน

* **อภัมมธาตุ** ธาตุไม่เรียกหากรรม

***มร** ธาตุ เป็นไปในความตาย
(มร +อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มรติ ย่อมตาย

ปจ ธาตุ เป็นไปในความหุง, ความต้ม
(ปจ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ปจติ ย่อมหุง, ย่อมต้ม

อิกฺข ธาตุ เป็นไปในความเห็น
(อิกฺข+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
อิกฺขติ ย่อมเห็น

ลก ธาตุ เป็นไปในความได้
(ลก+อ+ติ+) สำเร็จรูปเป็น
ลกติ ย่อมได้

คม ธาตุ เป็นไปในความไป
(คม+อ=คจฺณ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
คจฺณติ ย่อมไป

๒. หมวด รุธ ธาตุ (ลง อ, เอ ปัจจัย)

รุธ ธาตุ เป็นไปในความกั้น, ความปิด
(รุธ+อ, เอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
รุธฤติ รุธฤติ ย่อมปิด

มฺจ ธาตุ เป็นไปในความปล่อย
(มฺจ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มฺจฤติ ย่อมปล่อย

ภุช ธาตุ เป็นไปในความกิน
(ภุช+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ภุชฤติ ย่อมกิน

ภิต ธาตุ เป็นไปในความต่อ
(ภิต+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ภิตฤติ ย่อมต่อ

ลิต ธาตุ เป็นไปในความฉาบ
(ลิต+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ลิตฤติ ย่อมฉาบ

(ลง อ. **เอ** ปัจจัย+นิคคหิตอาคมหน้าพยัญชนะที่สุทธธาตุ)

๓. หมวด ทิว ธาตุ (ลง ย ปัจจัย)

***ทิว** ธาตุ เป็นไปในความเล่น
(ทิว+ย=พฺพ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ทิพฺพติ ย่อมเล่น

สิว ธาตุ เป็นไปในความเย็บ
(สิว+ย=พฺพ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
สิพฺพติ ย่อมเย็บ

พฐ ธาตุ เป็นไปในความตรัสรู้
(พฐ+ย=ชฺฌ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
พฺชฌติ ย่อมตรัสรู้

***ชี** ธาตุ เป็นไปในความสิ้น
(ชี+ย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ชียติ ย่อมสิ้น

***มุห** ธาตุ เป็นไปในความหลง
(มุห+ย=ยฺห+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มฺยฺหติ ย่อมหลง

มุส ธาตุ เป็นไปในความลื้ม
(มุส+ย=สฺส+ติ) สำเร็จรูปเป็น

มุสฺสติ ย่อมลืมน

รช ธาตุ เป็นไปในความย่อมน
(รช+ย=ชช+ติ) สำเร็จรูปเป็น
รชชติ ย่อมย่อมน

***มฺจุ** ธาตุ เป็นไปในความหลุด, ความพ้น
(มฺจุ+ย=จฺจ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มฺจุจติ ย่อมหลุด, ย่อมพ้น

***ภิท** ธาตุ เป็นไปในความแตก
(ภิท+ย=ชช+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ภิชชติ ย่อมแตก

๔. หมวด **สุ** ธาตุ (ลง ณ, ณา ปัจจัย)

สุ ธาตุ เป็นไปในความพึง
(สุ+ณา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
สุณาติ ย่อมพึง

ว ธาตุ เป็นไปในความร้อย
(ว+ณา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
วณาติ ย่อมร้อย

สิ ธาตุ เป็นไปในความผูก

(สิ+ณ=โณ+ติ) สำเร็จรูปเป็น

สโณติ ย่อมผูก

๕. หมวด **กิ** ธาตุ (ลง นา ปัจจัย)

กิ ธาตุ เป็นไปในความซื้อ

(กิ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น

กินาติ ย่อมซื้อ

ชิ ธาตุ เป็นไปในความชำนะ

(ชิ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น

ชินาติ ย่อมชำนะ

รุ ธาตุ เป็นในความกำจัด

(รุ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น

รुนาติ ย่อมกำจัด

จิ ธาตุ เป็นไปในความก่อ, ความสั่งสม

(จิ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น

จินาติ ย่อมก่อ, ย่อมสั่งสม

ลู ธาตุ เป็นไปในความเกี่ยว, ความตัด

(ลู+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น

ลุนาติ ย่อมเกี่ยว, ย่อมตัด

ณา ธาตุ เป็นไปในความรู้
(ณา=ชา+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ชานาติ ย่อมรู้

มุ ธาตุ เป็นไปในความผิด, ความโปรย
(มุ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มุนาติ ย่อมผิด, ย่อมโปรย

๖. หมวด **คห** ธาตุ (ลง **ณหา** ปัจจัย)

คห ธาตุ เป็นไปในความถือเอา
(คห+ณหา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
คณหาติ ย่อมถือเอา

๗. หมวด **ตน** ธาตุ (ลง **โอ** ปัจจัย)

ตน ธาตุ เป็นไปในความแผ่ไป
(ตน+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ตโนติ ย่อมแผ่ไป

กร ธาตุ เป็นไปในความทำ
(กร+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
กโรติ ย่อมทำ

***สกก** ธาตุ เป็นไปในความอาจ

(สกุ+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
สกุโกติ ย่อมอาจ

***ชาคร** ธาตุ เป็นไปในความตื่น
(ชาคร+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ชาครโรติ ย่อมตื่น

๘. หมวด **จรุ** ธาตุ (ลง เณ, ฌย ปัจจย)

จรุ ธาตุ เป็นไปในความลัก
(จรุ+เณ, ฌย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
โจเรติ โจรยติ ย่อมลัก

ตกฏ ธาตุ เป็นไปในความตรึก
(ตกฏ+เณ, ฌย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ตกเกติ ตกฏยติ ย่อมตรึก

ลกข ธาตุ เป็นไปในความกำหนด
(ลกข+เณ, ฌย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ลกขheti ลกขยติ ย่อมกำหนด

***มนต** ธาตุ เป็นไปในความปริกษา
(มนต+เณ, ฌย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มนเตติ มนตยติ ย่อมปริกษา

จินต ธาตุ เป็นไปในความคิด
(จินต+ณ, ฌย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
จินตเตติ จินตยติ ย่อมคิด

สกัมมธาตุ-อกรรมธาตุ

ในธาตุทั้ง ๘ หมวดนี้ ธาตุบางเหล่าเป็น ธาตุมีกรรม ธาตุบางเหล่าเป็น ธาตุไม่มีกรรม

ธาตุเหล่าใดไม่ต้องเรียกหากรรม คือสิ่งอัน บุคคลพึงทำ ธาตุเหล่านั้น เรียกว่า **อกรรมธาตุ** ธาตุไม่มีกรรม

ธาตุเหล่าใดเรียกหากรรม ธาตุเหล่านั้น เรียกว่า **สกัมมธาตุ** ธาตุมีกรรม

วาทก

(๑๑๕) กิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วย วิภัติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ ดังนี้ จัดเป็น วาทก คือ กล่าวบทที่เป็นประธานของกิริยา ๕ อย่างคือ

- กัตตวาทก ๑
- กัมมวาทก ๑
- ภาววาทก ๑
- เหตุกัตตวาทก ๑
- เหตุกัมมวาทก ๑

กัตตฺวาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวผู้ทำคือแสดงว่าเป็น กิริยาของผู้ทำนั่นเอง กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **กัตตฺวาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

สุโท โอทนํ ปจติ

พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก

กัมมวาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวกรรม สิ่งทีบุคคลพึงทำ คือแสดงว่าเป็นกิริยาของกรรมนั่นเอง กิริยา ศัพท์นั้น ชื่อว่า **กัมมวาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

สุเทน โอทโน ปจียเต

ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่

ภาววาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวแต่สักว่า **ความมี** **ความ** **เป็น** เท่านั้น ไม่กล่าวกัตตา และกรรม กิริยาศัพท์ นั้น ชื่อว่า **ภาววาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

เตน ภูยเต

อันเขา เป็นอยู่

เหตุกัตตฺวาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวผู้ใช้ให้คนอื่นทำ คือ แสดงว่า เป็นกิริยาของผู้ใช้ให้คนอื่นทำนั้น กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **เหตุกัตตฺวาจก** มี อุทาหรณ์ว่า

สามิโก สุทฺ โอทนํ ปาเจติ

นาย ยัง (หรือใช้) พ่อครัวให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก

เหตุกัมมวาจก

กิริยาศัพท์ใด กล่าวสิ่งที่เขาใช้ให้บุคคลทำ คือ แสดงว่าเป็นกิริยาของสิ่งนั้น กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **เหตุกัมมวาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

สามิเกณ สุเทน โอทโน ปาจาปิยเต

ข้าวสุก อันนาย ยัง (หรือใช้) พ่อครัว ให้หุงอยู่

ปัจจัย

(๑๑๖) วาจกทั้ง ๕ นี้ กุลบุตรจะกำหนดได้ แม่นยำ ก็เพราะอาศัยปัจจัยที่ประกอบ ปัจจัย นั้น ก็จัดเป็น ๕ หมวดตามวาจก

กัตตฺวาจก ปัจจัย ๑๐ ตัว

อ เอ ย ณฺ ณา นา ณฺหา โอ เณ ฌย

ปัจจัย ๑๐ ตัวนี้ แบ่งลงในธาตุ ๘ หมวดอย่างนี้

ปัจจัย	หมวดธาตุ	ตัวอย่าง / หมายเหตุ
อ เอ	ฏ ธาตุ	
อ เอ	รฐ ธาตุ	ลงนิคคหิตอาคมหน้าพยัญชนะ ที่สุดธาตุด้วย
ย	ทิว ธาตุ	ทิพพติ
ณ ณา	สุ ธาตุ	สุณาทิ
นา	กี ธาตุ	กีนาทิ
ณหา	คห ธาตุ	คณหาติ
โอ	ตนุ ธาตุ	ตโนติ
เณ ฌย	จรุ ธาตุ	โจเรติ โจรยติ

กัมมวาทก

ลง **ย** ปัจจัย กับ **อิ** อาคม หน้า **ย**

อุ. **ปจียเต สิวียเต** เป็นต้น

ภาววาทก

ลง **ย** ปัจจัย

อุ. **ภุยเต** เป็นต้น

เหตุกัตตวาทก ปัจจัย ๔ ตัว

ลงปัจจัยตัวใดตัวหนึ่ง คือ **เณ ฌย ณาเป ณาปย**

เณ = ปาเจติ สัพเพติ

ฌย = ปาจยติ สัพพยติ

ณาเป = ปาจาเปติ สัพพาเปติ

ณาปย = ปาจาปยติ สัพพาปยติ เป็นต้น

เหตุกัมมจาก

ลงปัจจัยกัตตุจาก ๑๐ ตัวนั้นด้วย ลงเหตุปัจจัย **ณาเป** ด้วย และลง **ย** ปัจจัย กับ **อิ** อาคม หน้า **ย** ด้วย

อ. **ปาจาปิยเต สัพพาปิยเต** เป็นต้น

ปัจจัยพิเศษ ๕ ตัว

ยังมีปัจจัยสำหรับประกอบกับธาตุอีก ๓ ตัว คือ **ข ฉ ส** เป็นไปในความปรารถนา อ. ดังนี้

๑. **ภุข** ธาตุ เป็นไปในความกิน

ข ปัจจัย (ภุข+ข=พุกฺข+ติ) เป็น พุกฺขติ ปรารถนาจะกิน

๒. **ขส** ธาตุ เป็นไปในความกิน

ฉ ปัจจัย (ขส+ฉ=ชฺชฉ+ติ) เป็น ชฺชฉติ ปรารถนาจะกิน

๓. **หฺร** ธาตุ เป็นไปในความนำไป

ส ปัจจัย (หฺร+ส=ชฺคีส+ติ) เป็น ชฺคีสติ ปรารถนาจะนำไป

ปัจจัยที่สำหรับประกอบด้วยนามศัพท์ให้เป็น กริยาศัพท์ ๒ ตัว คือ **อาย**
อีย เป็นไปใน ความประพฤติ อ. ดังนี้

จिरายติ ประพฤติเข้าอยู่ (จिर+อาย+ติ)

ปุตุตียติ ย่อมประพฤติให้เป็นเพียงดัง บุตร (ปุตุต+อีย+ติ) เป็นต้น

กัตตุวาก

(๑๑๘) แจก **ภู** ธาตุเป็นตัวอย่าง

๑. วตฺตมานา

ป.	ภา ติ	ภาน ติ
ม.	ภา สิ	ภา ถ
อุ.	ภา มิ	ภา ม

๒. ปณฺจมี

ป.	ภา ตุ	ภาน ตุ
ม.	ภา, ภา หิ	ภา ถ
อุ.	ภา มิ	ภา ม

๓. สดุดมี

ป.	ภเว, ภเวยุย	ภเวถ ภเวยุย
ม.	ภเวยุยาสี	ภเวยุยาสถ
อุ.	ภเวยุยามี, ภเวยุย	ภเวยุยามี

๔. หียตุนี

ป.	อภวา, อภว	อภว
ม.	อภโว	อภวตถ
อุ.	อภว	อภวมุห

๕. อชชตุนี

ป.	อภวิ	อภว, อภวิส
ม.	อภโว	อภวตถ
อุ.	อภวิ	อภวมุหา

๖. ภวิสสนติ

ป.	ภวิสสตี	ภวิสสสนติ
ม.	ภวิสสตี	ภวิสสส
อุ.	ภวิสสสามิ, ภวิสส	ภวิสสสาม

๗. กาลาติปตฺติ

ป.	อภวิสฺส	อภวิสฺสํ
ม.	อภวิสฺเส	อภวิสฺสเถ
อุ.	อภวิสฺสํ	อภวิสฺสามหา

(๑๑๙) แจก ปจ ธาตุ เป็นแบบเทียบ

๑. วตุตมานา

ป.	ปจติ	ปจนฺติ
ม.	ปจสี	ปจถ
อุ.	ปจามิ	ปจาม

๒. ปญจมี

ป.	ปจตุ	ปจนฺตุ
ม.	ปจ, ปจาหิ	ปจถ
อุ.	ปจามิ	ปจาม

๓. สดุดมี

ป.	ปะเจ, ปะเจຍ, ปะเจถ	ปะเจຍှ်
ม.	ปะเจຍယာສီ	ปะเจຍယာถ
อุ.	ปะเจຍยามิ	ปะเจຍยาม

๔. หียตุนี

ป.	อปจา, อปะจ	อปจ
ม.	อปโจ	อปจตุถ
อุ.	อปจ	อปจมห

๕. อชชตุนี

ป.	อปจิ, อปะเจสี	อปจ, อปะจีสุ
ม.	อปโจ	อปจิตตุถ
อุ.	อปจี	อปจิมหา

๖. ภวิสสนติ

ป.	ปะจิสฺสติ	ปะจิสฺสนติ
ม.	ปะจิสฺสสี	ปะจิสฺสถ
อุ.	ปะจิสฺสามิ, ปะจิสฺส	ปะจิสฺสาม

๗. กาลาติปตติ

ป.	อปจิสฺส	อปจิสฺสํ
ม.	อปจิสฺเส	อปจิสฺส
อุ.	อปจิสฺสํ	อปจิสฺสามหา

(๑๒๑) คำอธิบายในกัตตฺวาจก

๑. พฤทธิ **อุ** ที่สุดแห่งธาตุเป็น **โอ** บ้าง เอา **โอ** เป็น **อว** บ้าง
อุ. โหติ, ภาวติ พฤทธิ **อี** ที่สุด แห่งธาตุ เป็น **เอ** บ้าง เอา **เอ**
เป็น **อย** บ้าง, อุ. เสติ, สยติ เอา **คม** เป็น **คจฺฉ** บ้าง, อุ.
คจฺฉติ เป็นต้น
๒. **มิ-ม-วตฺตมานา** ก็ดี **หิ-มิ-ม-ปญฺจมี** ก็ดี อยู่ ข้างหลังต้อง
ที่ชนะ **อ** ที่สุดปัจจัย เป็น **อา** ใน หมวดธาตุทั้งปวง อุ.
คจฺฉาหิ, คจฺฉามิ, คจฺฉาม เป็นต้น
๓. ลบ **หิ ปญฺจมี** เสียบ้างก็ได้ แต่เมื่อลบ อย่าที่ชนะ **อ** เป็น **อา**
ในหมวดธาตุทั้งปวง
๔. ลบ **ยุย** ที่สุดแห่ง **เอยฺย สตฺตมี** คงไว้แต่ **เอ** บ้างก็ได้ ใน
หมวดธาตุทั้งปวง, และมักใช้ **เอถ** อัตตโนบท แทน **เอยฺย**
บ้าง
๕. อุตตมบุรุษ สตฺตมี เอกวจนะ มักใช้ **เอยฺย** อัตตโนบท แทน
เอยฺยามี โดยมาก ในหมวด ธาตุทั้งปวง
๖. **อา หิยตฺตนิ** มักรัสสะเป็น **อ** ในหมวดธาตุ ทั้งปวง

๗. โ **โอ** มัธยมบุรุษ หียตฺตนี และ อชฺชตฺตนี เอกวจนะ มีที่ใช้
น้อย, ใช้ปฐมบุรุษเสียเป็นพื้น
๘. มักรัสสะ **อี** อชฺชตฺตนี เป็น อี และลง **ส** อาคม บ้าง ใน
หมวดธาตุทั้งปวง
๙. เอา **อู** เป็น **อิส** ได้บ้างในหมวดธาตุทั้งปวง
๑๐. ลง **อ** อาคม หน้าธาตุที่ประกอบ หียตฺตนี, อชฺชตฺตนี, และ
กาลาติปตฺติ ได้
๑๑. ลง **อิ** อาคม หลังธาตุและปัจจัยที่ประกอบ ด้วย อชฺชตฺตนี
ภวิสฺสนฺติ และ กาลาติปตฺติ ใน หมวดธาตุทั้งปวง
๑๒. อุตตมบุรุษ ภวิสฺสนฺติ เอกวจนะใช้ **สส** อัตตโนบท แทน
สสามิ ได้บ้าง
๑๓. รัสสะ อา กาลาติปตฺติ เป็น **อ** ในหมวด ธาตุทั้งปวง
๑๔. ลง นิคคหิต อาคมในหมวด **รุธ** ธาตุ แล้ว อาเทศนิคคหิต
เป็นพยัญชนะที่สุตวรรคตาม วิธีสนธิ
๑๕. เอา **ย** กับ **ว** ที่สุดแห่ง **ทิว** ธาตุ เป็นต้น เป็น **พพ** กับ **ธ**
ที่สุตแห่ง **พธ** ธาตุ เป็นต้น เป็น **ชฌ** กับ **ห** ที่สุตแห่ง **มฺห**
ธาตุ เป็นต้น เป็น **ยฺห** กับ **ส** ที่สุตแห่ง **มฺส** ธาตุ เป็นต้น
เป็น **สส** กับ **ช** ที่สุตแห่ง **รช** ธาตุ เป็นต้น เป็น **ชช**
๑๖. พฤทธิ **ณ** ปัจจัยเป็น **โณ** ในหมวด **สุ** ธาตุ
๑๗. เอา **ณา** ธาตุ เป็น **ชา**

๑๘. ลบ ห ที่สุดแห่ง คห ธาตุ เสีย

๑๙. เมื่อลง เณ, ญย ปัจจัย ต้องพฤทธิสรวหน้า ธาตุ และ
ลบ ญ เหมือนวิธีตัดทิต

กัมมวาจก

(๑๒๒) แจกแต่่วัตตมานา ปฐมบุรุษอย่างเดียว

เอก.

พหุ.

ปัจจัยเต, ปจฺจเต

ปัจจัยนฺเต, ปจฺจนฺเต

รฺนุธิยเต

รฺนุธิยนฺเต

สํวียเต

สํวียนฺเต

สํยุยเต

สํยุยนฺเต

กียเต

กียนฺเต

คหียเต

คหียนฺเต

กรียเต

กรียนฺเต

จฺรียเต

จฺรียนฺเต

(๑๒๓) คำอธิบายในกัมมวาจก

๑. ลง อิ อากม หน้า ย ปัจจัย ในกัมมวาจก

๒. เอา ย ปัจจัย กับ จ ที่สุดแห่ง ปจ ธาตุ เป็น จจ บ้าง ไม่ต้องลง อี
อาคม
๓. ซ้อน ย พยัญชนะที่ ย ปัจจัย บ้าง

เหตุกัตตฺวาจก

(๑๒๔) แจก ปจ ธาตุ ลง เณ และ ญย ปัจจัยเป็นตัวอย่าง

๑. วตุตมานา

ป.	ปาเจติ	ปาเจนฺติ
ม.	ปาเจสี	ปาเจถ
อุ.	ปาเจมิ	ปาเจม

๒. ปญจมี

ป.	ปาเจตุ	ปาเจนฺตุ
ม.	ปาเจहि	ปาเจถ
อุ.	ปาเจมิ	ปาเจม

๓. สดุดี

ป.	ปาเจยุย, ปาเจถ	ปาเจยุย
ม.	ปาเจยุยาสี	ปาเจยุยาล
อุ.	ปาเจยุยามิ, ปาเจยุย	ปาเจยุยาม

๔. อชุตตนี

ป.	อปาเจสี	อปาจีสุ
ม.	–	อปาจยิตถ
อุ.	อปาเจสี	อปาจยิมหา

(หิยตตนี ไม่ได้ใช้ ไม่ต้องแจก)

๕. ภวิสฺสหนฺติ

ป.	ปาเจสฺสติ	ปาเจสฺสหนฺติ
ม.	ปาเจสฺสสี	ปาเจสฺสถ
อุ.	ปาเจสฺสามิ	ปาเจสฺสาม

๖. กาลาติปตฺติ

ป.	อปาจยิสฺส	อปาจยิสฺสํ
ม.	อปาจยิสฺเส	อปาจยิสฺสถ
อุ.	อปาจยิสฺสํ	อปาจยิสฺสามหา

(๑๒๕) แจก ปจฺ ฐาตุ ลง ณาเป ณาปย ปัจจย เป็นตัวอย่าง

๑. วตฺตมานา

ป.	ปาจาเปติ	ปาจาเปนฺติ
ม.	ปาจาเปสี	ปาจาเปถ
อุ.	ปาจาเปมิ	ปาจาเปม

๒. ปณฺจมี

ป.	ปาจาเปตุ	ปาจาเปนฺตุ
ม.	ปาจาเปหิ	ปาจาเปถ
อุ.	ปาจาเปมิ	ปาจาเปม

๓. สत्ตฺตมี

ป.	ปาจาเปยฺย, ปาจาเปถ	ปาจาเปยฺยํ
ม.	ปาจาเปยฺยาสี	ปาจาเปยฺยาล
อุ.	ปาจาเปยฺยามิ, ปาจาเปยฺยํ	ปาจาเปยฺยาม

๔. อชุตตนิ

ป.	อปาจาเปสี	อปาจาเปสํ
ม.	-	อปาจาเปยิตถ (ฌาปย)
อุ.	อปาจาเปสี	อปาจาเปยิมหา (ฌาปย)

(หิยตตนิ ไม่ได้ใช้ ไม่ต้องแจก)

๕. ภวิสฺสหนฺติ

ป.	ปาจาเปสฺสติ	ปาจาเปสฺสหนฺติ
ม.	ปาจาเปสฺสสี	ปาจาเปสฺสถ
อุ.	ปาจาเปสฺสามิ	ปาจาเปสฺสาม

๖. กาลาติปตฺติ

ป.	อปาจาเปยิสฺส	อปาจาเปยิสฺสํ
ม.	อปาจาเปยิสฺสเส	อปาจาเปยิสฺสถ
อุ.	อปาจาเปยิสฺสํ	อปาจาเปยิสฺสามหา

(๑๒๖) แม้ถึงหมวดธาตุอื่นก็พึงเทียบโดยนัยนี้ จะแจกแต่วัตตมานา ปฐม
บุรุษ ลง ณ **ณาเป** ปัจจัย เป็นตัวอย่างเท่านั้น

เอก.

รฺนุเรติ, รฺนุธาเปติ

สีพฺเพติ, สีพฺพาเปติ

สาเวติ

กีนฺาเปติ

คาเหติ, คณฺหาเปติ

ตานาเปติ

โจราเปติ

พหุ.

รฺนุเรนฺติ, รฺนุธาเปนฺติ

สีพฺเพนฺติ, สีพฺพาเปนฺติ

สาเวนฺติ

กีนฺาเปนฺติ

คาเหนฺติ, คณฺหาเปนฺติ

ตานาเปนฺติ

โจราเปนฺติ

ลงปัจจัยที่มี **ณ** แล้วพฤทธิสระตัวหน้าที่ไม่ได้ มีพยัญชนะซ้อนอยู่เบื้องหลัง แล้ว ลบ **ณ** เหมือนกับที่กล่าวแล้วในโคตตัทธิต

เหตุกัมมวาจก

(๑๒๖) แจกแต่วัตตมานา ปฐมบุรุษอย่างเดียว ลง **ณาเป** ปัจจัย เป็นตัวอย่าง

เอก.	พหู.
ปาจาปิยเต	ปาจาปิยนุเต
รฺนุธาปิยเต	รฺนุธาปิยนุเต
สิพฺพาปิยเต	สิพฺพาปิยนุเต
สาวียเต (ณย)	สาวียนุเต
กีนฺาปิยเต	กีนฺาปิยนุเต
คาหาปิยเต	คาหาปิยนุเต
ตานาปิยเต	ตานาปิยนุเต
โจราปิยเต	โจราปิยนุเต

คำอธิบายในวาทกนี้ พึงเทียบเคียงดูใน วาทกทั้ง ๓

อสฺ ธาตุ

(๑๒๘) อสฺ ธาตุ ซึ่งเป็นไปในความมี ความเป็น อยู่หน้า แปลงวิภัติทั้งหลายแล้ว ลบพยัญชนะ ต้นธาตุบ้าง ที่สุดธาตุบ้าง อย่างนี้

ติ	เป็น ตฺถิ	ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อตฺถิ
อนฺติ	คงรูป	ลบต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น สนฺติ
สิ	คงรูป	ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อสิ
ถ	เน ตฺถ	ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อตฺถ
มิ	เป็น มฺหิ	ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อมฺหิ

ม	เป็น มห	ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อมห
ต	เป็น ตฤ	ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อตฤ
เอยฺย	เป็น อียา	ลบต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น สียา
เอยฺย	กับทั้งธาตุ		สำเร็จรูปเป็น อสฺย
เอยฺยํ	กับทั้งธาตุ		สำเร็จรูปเป็น อสฺยํ
เอยฺยํ	เป็น อียํ	ลบต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น สียํ
เอยฺยาสี	กับทั้งธาตุ		สำเร็จรูปเป็น อสฺย
เอยฺยาล	กับทั้งธาตุ		สำเร็จรูปเป็น อสฺยล
เอยฺยามี	กับทั้งธาตุ		สำเร็จรูปเป็น อสฺยํ
เอยฺยาม	กับทั้งธาตุ		สำเร็จรูปเป็น อสฺยสาม
อิ	คงรูป	ที่ฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อาสี
อุ	คงรูป	ที่ฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อาสุ
ตฤ	คงรูป	ที่ฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อาสีตฤ
อี	คงรูป	ที่ฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อาสี
มหา	คงรูป	ที่ฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น อาสีมหา

กิตก์

(๑๓๐) กิตก์นั้น เป็นชื่อของศัพทที่ท่าน ประกอบปัจจัยหมู่หนึ่งซึ่งเป็น เครื่องกำหนด หมายเนื้อความของนามศัพท และกิริยาศัพท ที่ต่างๆ กัน

กิตก์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ก่อน คือ

- เป็นนามศัพทอย่าง ๑
- เป็นกิริยาศัพทอย่าง ๑

กิตก์ทั้ง ๒ อย่างนี้ ล้วนมี ธาตุ เป็นที่ตั้ง ทั้งสิ้น

นามกิตก์

(๑๓๑) กิตก์ที่เป็นนามกิตี เป็นคุณนามกิตี เรียกว่า **นามกิตก์ๆ** นี้ จัดเป็น **สาธนะ** มีปัจจัย เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า ศัพทนี้เป็นสาธนะนั้นๆ เพื่อจะให้มีความหมายแตกต่างกัน

สาธนะ

(๑๓๒) ศัพทที่ท่านให้สำเร็จมาแต่รูป วิเคราะห์ชื่อ **สาธนะๆ** นั้นแบ่ง เป็น ๗ คือ

- กัตตุสาธนะ
- กัมมสาธนะ
- ภาวสาธนะ
- กรณสาธนะ
- สัมปทานสาธนะ
- อปาทานสาธนะ
- อธิกรณสาธนะ

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะจัดเป็น ๓ คือ

- กัตตुरुป
- กัมมรูป
- ภาवरูป

กัตตุสาธนะ

ศัพทใดเป็นชื่อของผู้ทำคือผู้ประกอบกิจริยา นั้นเป็นต้นว่า กุมภกาโร ผู้ทำซึ่งหม้อ ทายโก ผู้ให้ โอวาทโก ผู้กล่าวสอน สาวโก ผู้ฟัง ศัพทนั้นชื่อ **กัตตุสาธนะ** นักปราชญ์ฝ่ายเรา บัญญัติให้แปลว่า ผู้ ถ้างลงในอรรถคือตัสสีละ แปลว่า ผู้...โดยปกติ

กัมมสาธนะ

ผู้ทำฯ ซึ่งสิ่งใด ศัพทที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า ปิโย เป็นที่รัก รโส วิสัยเป็นที่ยินดีก็ดี ศัพทที่เป็นชื่อของสิ่งของที่เขาทำ เป็นต้นว่า กิจจัม กรรม

อันเขาพึงทำ **ทาน** สิ่งของอันเขาพึงให้ (มี ข้าว น้ำ เป็นต้น) ก็ดี ชื่อว่า **กัมม** **สารณะ** ที่เป็น กัตตุรูป แปลว่า **เป็นที่...** ที่เป็นกัมมรูปแปลว่า **เป็นที่อัน** **เขา...**

ภาวสารณะ

ศัพทบอกริยา คือความทำของผู้ทำ เป็นต้น ว่า **คณ** ความไป **จัน** ความยืน **นิสชชา** ความ นิ่ง **สย** ความนอน ชื่อว่า **ภาวสารณะ** เป็น ภาวรูป อย่างเดียว แปลว่า **ความ** ก็ได้ **การ** ก็ได้

กรณสารณะ

ผู้ทำๆ ด้วยสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า **พณ** วัตถุเป็น เครื่องผูก (มีเชือกและ โซ่ เป็นต้น) **ปหรณ** วัตถุเป็นเครื่องประหาร (มี ดาบ และจ้าว เป็นต้น) **วิขณ** วัตถุเป็นเครื่องไซ (มีเหล็กหมาดและส่วาน เป็นต้น) ชื่อว่า **กรณสารณะ** ที่เป็นกัตตุรูป แปลว่า **เป็นเครื่อง...ก็ได้** แปลว่า **เป็นเหตุ...ก็ได้** ที่เป็นกัมมรูป แปลว่า **เป็นเครื่องอันเขา...ก็ได้** เป็นเหตุ **อันเขา...ก็ได้**

สัมปทานสารณะ

ผู้ทำๆ ให้แก่ผู้ใดหรือแก่สิ่งใด ศัพท์ที่ เป็นชื่อของผู้นั้น ของสิ่งนั้น เป็นต้น ว่า **สมปทาน** วัตถุเป็นที่ยมอบให้ ชื่อว่า **สัมปทานสารณะ** ที่เป็นกัตตุรูป แปลว่า**เป็นที่...**

ที่เป็นกัมมรูป แปลว่า **เป็นที่อันเขา...**

อุปาทานสารณะ

ผู้ทำไปปราศจากสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของ สิ่งนั้น เป็นต้นว่า ปภสฺสโร แदनสร้านอก แห่งรัศมี (กายเทวดาจำพวกหนึ่ง) ปภโว แदनเกิดก่อน (มี น้ำตกซึ่งเป็นแดนเกิดของแม่น้ำ เป็นต้น) ภิมุ แदनกล่ว (ยักษ์) ชื่อว่า **อุปาทานสารณะ** เป็นกัตตุรูปอย่างเดียว แปลว่า เป็นแดน

อธิกรณสารณะ

ผู้ทำๆ ในที่ใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของที่นั้น เป็นต้นว่า ฐานํ ที่ตั้ง, ที่ยืน อาสนํ ที่นั่ง สยณํ ที่นอน ชื่อว่า **อธิกรณสารณะ** ที่เป็นกัตตุรูป แปลว่า เป็นที่... ที่เป็นกัมมรูป แปลว่า เป็นที่ อันเขา...

รูปวิเคราะห์แห่งสารณะ

รูปวิเคราะห์แห่งสารณะ จัดเป็น ๓ ตาม วาจกทั้ง ๓ ที่กล่าวแล้วใน อาขยาตนั้น

รูปวิเคราะห์แห่งสารณะใด เป็นกัตตุวาจก ก็ดี เป็นเหตุกัตตุวาจกก็ดี สารณะนั้น เป็น กัตตุรูป

รูปวิเคราะห์แห่งสารณะใด เป็นกัมมวาจก หรือเหตุกัมมวาจก สารณะนั้น เป็นกัมมรูป รูปวิเคราะห์แห่งสารณะใด เป็นภาววาจก สารณะนั้น เป็น ภาवरูป

ปัจจัยแห่งนามกิตก์

(๑๓๔) ปัจจัยที่สำหรับประกอบนามกิตก์ นั้น มี ๑๔ ตัว จัดเป็น ๓ พวก คือ

กิตปัจจัย

สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็น กัตตุรูปอย่างเดียว

กิจปัจจัย

สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็น กัมมรูป และ ภาวรูป

กิตกิจปัจจัย

สำหรับประกอบกับศัพท์ แม้ ทั้ง ๓ เหล่า

กิตปัจจัย

อย่างนี้ กุ วิ ณี ญ รุ ตุ รุ

กิจปัจจัย

อย่างนี้ ข ญ ย

กิตกิจปัจจัย

อย่างนี้ อ อิ ณ ตเว ตี ตุ ย

(๑๓๕) วิเคราะห์แห่งนามกิตก์ ในกิตปัจจัย

กุ วิ ปัจจัย

สยัม ภาวตีติ สยมภู

(ผู้ใด) ย่อมเป็นเอง เหตุนั้น (ผู้เป็น) ชื่อว่าผู้ เป็นเอง สยัม เป็น
บทหน้า ภู ธาตุในความเป็น ลบ กุ วิ เอานิচ্คหิตเป็น ม
โดยวิธีสนธิ เป็น กตตุรูป กัตตุสาธนะ

อุเรน คจฺจนตฺติ อฺรโค

(สัตว์ใด) ย่อมไปด้วยอก เหตุนั้น (สัตว์นั้น) ชื่อว่าผู้ไปด้วยอก
อุร เป็นบทหน้า **คม** ธาตุในความไป ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ
คือ **ม** ด้วย อำนาจ **กฺวิ** และลบ **กฺวิ** ด้วย

สํ สฺสุฏฺฐ ขนตฺติ สงฺโข

(สัตว์ใด) ย่อมขุด (ซึ่งแผ่นดิน) ดี คือว่า ด้วยดี เหตุนั้น (สัตว์
นั้น) ชื่อว่า ผู้ขุดดี **สํ** เป็นบท หน้า **ขน** ธาตุในความขุด เอานิค
คหิตเป็น **ง** โดยวิธีสนธิ

ณิ ปัจจัย

ธมฺมํ วทติ สึเลนาติ ธมฺมวาที,

ธมฺมํ วตฺตํ สึลมสฺสาติ วา ธมฺมวาที

(ผู้ใด) ย่อมกล่อมซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้
กล่าวซึ่งธรรมโดยปกติ
อีกอย่างหนึ่ง ความกล่าว ซึ่งธรรม เป็น ปกติ ของเขา เหตุนั้น
(เขา) ชื่อว่าผู้มีความ กล่าวซึ่งธรรมเป็นปกติ **ธมฺม** เป็นบท
หน้า **วท** ธาตุในความกล่าว พฤทธิ **อ** ที่ **ว** เป็น **อา** ด้วย
อำนาจปัจจัยที่เนื่องด้วย **ณ** แล้วลบ **ณ** เหมือนกล่าวแล้วใน
โคตตตัทธิต ถ้าเป็นอิทธิลิงค์เป็น **ธมฺมวาที** ถ้าเป็น นปุงสก
ลิงค์เป็น **ธมฺมวาที** วิเคราะห์ก่อน เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ
ลงในอรรถ แห่งตัสสึละ วิเคราะห์หลัง เป็นสมาสรูป ตัสสึล
สาธนะ สมาสรูปตัสสึลสาธนะนี้ เห็นอย่างไรๆ อยู่ จึงมิได้จัด
เข้าในสาธนะ

ปาป กโรติ สีเลนาติ ปาปการี

(ผู้ใด) ย่อมทำ ซึ่งบาป โดยปกติ เหตุ นั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำซึ่ง
บาปโดยปกติ ปาป เป็น บทหน้า **กร** ธาตุ ในความทำ

ธมม จรติ สีเลนาติ ธมมการี

(ผู้ใด) ย่อมประพฤติซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุ นั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่า
ผู้ประพฤติซึ่งธรรมโดยปกติ **ธมม** เป็นบทหน้า **จร** ธาตุ ใน
ความประพฤติ, ในความเที่ยว

ณฺว ปัจจย

เทตติ ทายโก

(ผู้ใด) ย่อมให้ เหตุ นั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ให้ **ทา** ธาตุ ในความให้
ย ปัจจยหลังธาตุ มี **อา** เป็นที่สุด **ณฺว** เป็น **อก** เป็นกัตตุรูป
กัตตุสาธนะ ถ้าเป็นอิทธิลิงค์ เป็น ทายิกา

เนตติ นายโก

(ผู้ใด) ยื่อนำไป เหตุ นั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้นำไป **นิ** ธาตุ ในความ
นำไป พฤทธิ **อิ** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อาย** ด้วยอำนาจปัจจัยที่
เนื่องด้วย ณ เหมือนกล่าวแล้วในโคตตัตถิต

อนุสาสตีติ อนุสาสโก

(ผู้ใด) ย่อมตามสอน เหตุ นั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่า ผู้ตามสอน **อนุ**
เป็นบทหน้า **สาส** ธาตุ ใน ความสอน

สุณาสีติ สาวโก

(ผู้ใด) ย่อมฟัง เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ฟัง **สุ** ธาตุ ในความฟัง
พหุर्थ **อุ** เป็น **โ** แล้ว เอาเป็น **อาว** ดังกล่าวแล้ว

ตฺ ปัจจย

กโรตติ กตฺตา, กโรติ สึเลนาติ วา กตฺตา

(ผู้ใด) ย่อมทำ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำ อีกอย่างหนึ่ง (ผู้ใด)
ย่อมทำโดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำโดยปกติ **กร** ธาตุ
ใน ความทำ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ช้อน **ตฺ** **กตฺ** เข้ากับปฐม
าวิรัตติ เอกวณะแห่งนาม เป็น **กตฺตา** เป็นกัตตฺรูป กัตตฺสา
ธนะ วิเคราะห์ หลังลงในตฺสสี่ละ

วทตติ วตฺตา

(ผู้ใด) ย่อมกล่าว เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่า ผู้กล่าว **วท** ธาตุ ใน
ความกล่าว

ชานาตติ ฌาตา

(ผู้ใด) ย่อมรู้ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้รู้ **ฌา** ธาตุ ในความรู้

ธาทเรตติ ธาตา

(ผู้ใด) ย่อมทรงไว้ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่า ผู้ทรงไว้ **ธธ-ธา** ธาตุ
ในความทรง

ฐ ปัจจย

ปารํ คจฺจติ สึเลนาติ ปารคฺ

(ผู้ใด) ย่อมถึง ซึ่งฝั่ง โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) เชื่อว่าผู้ถึงซึ่งฝั่ง โดยปกติ **ปาร** เป็นบทหน้า **คม** ธาตุ ในความถึง ลบที่สุดธาตุ ด้วยอำนาจ ปัจจัยที่เนื่องด้วย **ร** แล้วลบ **ร** เสีย เป็น **กัตตุสา** ณะ ลงในตัสสีละ

วิชานาติ สีเลนาติ วิญญ

(ผู้ใด) ย่อมรู้วิเศษ โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) เชื่อว่าผู้รู้วิเศษโดยปกติ **วิ** เป็นบทหน้า **ณา** ธาตุ ในความรู้ ช้อน **ญ**

ภิกขติ สีเลนาติ ภิกขุ

(ผู้ใด) ย่อมขอ โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) เชื่อว่า ผู้ขอโดยปกติ **ภิกข** ธาตุในความขอ ไม่ลบที่สุดธาตุ รัสสะ **อุ** เป็น **อุ**

(๑๓๖) วิเคราะห์ในกิจปัจจัย

ข ปัจจัย

ทุกฺเคน กรียตีติ ทุกฺกรํ

(กรรมใด) อันเขาทำได้โดยยาก เหตุนั้น (กรรมนั้น) เชื่อว่าอันเขาทำได้โดยยาก **ทุ** เป็นบทหน้า **กร** ธาตุ ในความทำ ลบ **ข** ช้อน **ก** เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

สุเคน ภริยตีติ สุภโร

(ผู้ใด) อันเขาเลี้ยงได้โดยง่าย เหตุนั้น (ผู้นั้น) เชื่อว่าอันเขาเลี้ยงได้โดยง่าย **สุ** เป็นบทหน้า **ภร** ธาตุ ในความเลี้ยง

ทุกฺเคน รกฺขียตีติ ทฺรฺกฺขํ

(จิตใด) อันเขารักษาได้โดยยาก เหตุนั้น (จิต นั้น) ชื่อว่าอัน
เขารักษาได้โดยยาก **ท** เป็น บทหน้า **ร ก ข** ธาตุ ในความรักษา

ณฺย ปัจจัย

กาทพฺพนฺติ การิยํ

(กรรมใด) อันเขาพึงทำ เหตุนั้น (กรรมนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึง
ทำ **กร** ธาตุ ในความทำ พฤทธิ **อ** เป็น **อา อิ** อากม ลบ **ณ** เสีย
เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

เนตพฺพนฺติ เนยฺยํ

(สิ่งใด) อันเขาพื้งนำไป เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อ ว่าอันเขาพื้งนำ
ไป **นี** ธาตุ ในความนำไป พฤทธิ **อี** เป็น **เอ** ลบ **ณ** ช้อน **ย**

วตตพฺพนฺติ วชฺชํ

(คำใด) อันเขาพื้งกล่าว เหตุนั้น (คำนั้น) ชื่อว่าอันเขาพื้งกล่าว
วท ธาตุ ในความ กล่าว ลบ **ณ** แล้วเอา **ท** ที่สุดธาตุ กับ **ย**
ที่สุดปัจจัยเป็น **ชช**

ทมิตพฺโพนฺติ ทมฺโม

(ผู้ใด) อันเขาพื้งทราบได้ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าอันเขาพื้ง
ทราบได้ **ทม** ธาตุ ในความฝึก ลบ **ณ** แล้ว เอา **ม** ที่สุดธาตุ
กับ **ย** เป็น **มม**

ยฺยชิตพฺพนฺติ โยคํ

(สิ่งใด) อันเขาพึงประกอบ เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงประกอบ **ยุช** ธาตุในความ ประกอบ ลบ **ณ** แล้วเอา **ช** ที่สุด ธาตุ กับ **ย** เป็น **คค**

ครหิตัพพนฺติ คารยหิ

(กรรมใด) อันเขาพึงติเตียน เหตุนั้น (กรรมนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงติเตียน **ครห** ธาตุในความ ติเตียน พฤทธิ **อ** เป็น **อา** ลบ **ณ** แล้วแปร **ห** ไว้เบื้องหลัง **ย** ไว้เบื้องหน้า

ทาทัพพนฺติ เทยฺย

(สิ่งใด) อันเขาพึงให้ เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่า อันเขาพึงให้ **ทา** ธาตุในความให้ ธาตุมี **อา** เป็นที่สุดอยู่หน้า เอา **ณ** เป็น **เอย** แล้วลบ **อา** ด้วยสระสนธิ ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ บางศัพท์ก็ใช้ เป็นกิริยาภิตก บ้าง อ. เต จ ภิกฺขุ คารยฺหา อนึ่ง ภิกฺษุ ท. เหล่านั้น (อัน ท่าน) พึงติเตียน

(๑๓๗) วิเคราะห์ ในกิตกัจจปัจจัย

อ ปัจจัย

ปฏฺิ สํ ภิชฺชตีติ ปฏฺิสมภิทา

(ปัญญาใด) ย่อมแตกฉาน ดี โดยต่าง เหตุนั้น (ปัญญานั้น) ชื่อว่าแตกฉานดีโดยต่าง **ปฏฺิ สํ** เป็นบทหน้า **ภิท** ธาตุในความ แตก อิตถิลิงค์ ปฐมาวิภัตติเป็น อา เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ

หิตํ กโรตฺติ หิตกฺกโร

(ผู้ใด) ย่อมทำ ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำ
ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล **หิต** เป็นบทหน้า **กร** ธาตุในความทำ
ซ้อน **ก**

นิสฺสาย นํ วสฺสตีติ นิสฺสโย

(ศิษย์) อาศัยซึ่งอาจารย์นั้นอยู่ เหตุนั้น (อาจารย์นั้น) ชื่อว่า
เป็นที่อาศัยอยู่ (ของศิษย์) **นิ** เป็นบทหน้า **สี** ธาตุในความ
อาศัย พฤทธิ **อี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อย** แล้วซ้อน **ส** เป็น
กัตตุรูป กัมมสารณะ

สิกฺขียตีติ สิกฺขา, สิกฺขณํ วา สิกฺขา

(ธรรมชาติใด) อันเขาศึกษา เหตุนั้น (ธรรมชาตินั้น) ชื่อว่าอัน
เขาศึกษา อีกอย่างหนึ่ง ความศึกษา ชื่อว่าสิกขา **สิกข** ธาตุ
ใน ความศึกษา, สำเหนียก วิเคราะห์หน้า เป็น กัมมรูป กัมม
สารณะ วิเคราะห์หลังเป็น ภาวรูป ภาวสารณะ

วิเนติ เตนาติ วินโย

(บัณฑิต) ย่อมแนะนำ ด้วยอุบายนั้น เหตุนั้น (อุบายนั้น) ชื่อ
ว่าเป็นเครื่องนำ (ของบัณฑิต) **วิ** เป็นบทหน้า **นี** ธาตุในความ
นำ เป็น กัตตุรูป กรณสารณะ

ปจฺมํ ภวติ เอตฺสฺมาติ ปกฺวโ

(แม่น้ำ) ย่อมเกิดก่อน แต่ประเทศนั้น เหตุนั้น (ประเทศนั้น)
ชื่อว่าเป็นแดนเกิดก่อน (แห่ง แม่น้ำ) **ป** เป็นบทหน้า **ภู** ธาตุ
พฤทธิ **อุ** เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อว** กัตตุรูป อปาทาน สารณะ

อิ ปัจจัย

อุทกํ ทธาตติ อุทริ

(ประเทศใด) ย่อมทรงไว้ซึ่งน้ำ เหตุนั้น (ประเทศนั้น) ชื่อว่า
ผู้ทรงไว้ซึ่งน้ำ (ทะเล) อุท เป็นบทหน้า ธาตุในความทรง
เป็น กัตตุรูป กัตตุสารณะ

สนธิยตติ สนธิ

(วาจาใด อันเขา) ย่อมต่อ เหตุนั้น (วาจานั้น) ชื่อว่าอันเขาต่อ
สํ เป็นบทหน้า ธาตุในความต่อ เอานิคคหิตเป็น นุ ด้วยนิ
คคหิต สนธิ เป็นกัมมรูป กัมมสารณะ

นิธิยตติ นิธิ

(สมบัติใด) อันเขาฝังไว้ เหตุนั้น (สมบัตินั้น) ชื่อว่าอันเขาฝังไว้
นิ เป็นบทหน้า ธาตุในความฝังไว้

ณ ปัจจัย

กมฺมํ กโรตติ กมฺมกาโร

(ผู้ใด) ย่อมทำซึ่งกรรม เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อ ว่า ผู้ทำซึ่งกรรม
กมฺม เป็นบทหน้า กรุ ธาตุในความทำ วิธีพฤทธิ และลบ ณ
ปัจจัย ได้กล่าวแล้วในโคตตัตถิต เป็นกัตตุรูป กัตตุสารณะ

รุชฺชตติ โรโค

(อาพาธใด) ย่อมเสียดแทง เหตุนั้น (อาพาธนั้น) ชื่อว่าผู้
เสียดแทง รุชฺ ธาตุในความเสียดแทง เอา ชุ เป็น คุ เพราะ
ณ ปัจจัย

วหิตพฺโพติ วาโห

(ภาระใด) อันเขาพึงนำไป เหตุนั้น (ภาระนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงนำไป **วหฺ** ธาตุในความนำ ไป เป็นกัมมรูป กัมมสารณะ

ปจณฺ ปาโก

ความหุง ชื่อว่าปากะ **ปจฺ** ธาตุในความหุง, ต้ม เอา **จ** เป็น **ก** เพราะ **ณ** ปัจจย เป็น ภาวรูป ภาวสารณะ

ทุสฺสติ เตนาคิ โทโส

(ชน) ย่อมประทุษร้าย ด้วยกิเลสนั้น เหตุนั้น (กิเลสนั้น) ชื่อว่าเป็นเหตุประทุษร้าย (แห่งชน) **ทุสฺ** ธาตุในความประทุษร้าย เป็น กัตตุรูป กรณสารณะ

อาวสนฺติ เอตถาคิ อาวาโส

(ภิกษุ ท.) ย่อมอาศัยอยู่ในประเทศนี้ เหตุนี้ (ประเทศนี้) ชื่อว่าเป็นที่อาศัยอยู่ (แห่งภิกษุ ท.) **อา** เป็นบทหน้า **วสฺ** ธาตุในความอยู่ เป็น กัตตุรูป อธิกรณสารณะ

ตเว ปัจจย

กาทเว เพื่อจะทำ **กร** ธาตุ เป็น **กา**

คนฺตเว เพื่อจะไป **คม** ธาตุ เอาที่สุดธาตุ เป็น **น**

ปัจจยนี้ลงในจตุตถีวิภัตตินาม

ติ ปัจจย

มณฺยตฺติติ มติ

(ปัญญาใด) ย่อมรู้ เหตุนั้น (ปัญญานั้น) ชื่อ ว่าผู้รู้ เป็นกัตตุรูป
กัตตุสารณะ

มณฺณติ เอตยาติ วา มติ

อีกอย่างหนึ่ง (ชน) ย่อมรู้ด้วยปัญญานั้น เหตุนั้น (ปัญญานั้น)
ชื่อว่าเป็นเหตุรู้ (แห่งชน) เป็นกัตตุรูป กรณสารณะ

มนนํ วา มติ

อีกอย่างหนึ่ง ความรู้ ชื่อว่ามติ มนฺ ธาตุ ในความรู้ ลบที่สุด
ธาตุ เป็นภาวรูป ภาว-สารณะ

สรวตีติ สติ

(ธรรมชาติใด) ย่อมระลึก เหตุนั้นธรรมชาติ นั้น) ชื่อว่าผู้ระลึก
เป็นกัตตุรูป กัตตุสารณะ

สรวติ เอตยาติ วา สติ

อีกอย่างหนึ่ง (ชน) ย่อมระลึก ด้วยธรรมชาติ นั้น เหตุนั้น
(ธรรมชาตินั้น) ชื่อว่าเป็นเหตุ ระลึก (แห่งชน) เป็นกัตตุรูป
กรณสารณะ

สรวนํ วา สติ

อีกอย่างหนึ่ง ความระลึก ชื่อว่าสติ สรฺ ธาตุ ในความระลึก
เป็นภาวรูป ภาวสารณะ

สมปชฺชิตพฺพาติ สมปตฺติ

(ธรรมชาติใด อันเขา) พึงถึงพร้อม เหตุนั้น (ธรรมชาตินั้น)
ชื่อว่า อันเขาพึงถึงพร้อม **ส** เป็นบทหน้า **ปท** ธาตุ ในความถึง
เอาที่สุด ธาตุเป็น **ต** เอานิคมคหิตเป็น **ม** ด้วยนิคมคหิต สนธิ
เป็นกัมมรูป กัมมสารณะ

คจฺจนฺติ เอตฺถาติ คติ

(ชน ท.) ย่อมไปในภูมินั้น เหตุนั้น (ภูมินั้น) ชื่อว่าเป็นที่ไป
(แห่งชน ท.) **คม** ธาตุ ใน ความไป ในความถึง ลบที่สุดธาตุ
เป็นกัตตุรูป อธิกรณสารณะ

ตํ ปัจจย

กาตํ เพื่อจะทำ **กร** ธาตุ คนตํ เพื่อจะไป **คม**
ธาตุ ปัจจยนี้ลงในปฐมาและจตุตถีวิภัตตินาม

ยฺ ปัจจย

เจตยตีติ เจตนา

(ธรรมชาติใด) ย่อมคิด เหตุนั้น (ธรรมชาตินั้น) ชื่อว่าผู้คิด **จิต**
ธาตุในความคิด พฤทธิ **อิ** เป็น **เอ** เอา **ย** เป็น **อน** อิตถीलึงค์
ปฐมา วิภัตตินาม เป็น **อา** เป็นกัตตุรูป กัตตุสารณะ

กฺขณฺติ สีเลนาติ โกรโน

(ผู้ใด) ย่อมโกรธ โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้โกรธโดย
ปกติ **กร** ธาตุในความโกรธ พฤทธิ **อุ** เป็น **โอ** เป็นกัตตุรูป
กัตตุสารณะ ลงในตัสสึละ

ภุชิตพพนติ โภชนํ

(สิ่งใด) อันเขาพึงกิน เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อ ว่าอันเขาพึงกิน **ภุ** ชาติในความกิน เป็น **กัมมรูป กัมมสาธนะ**

คจฺฉิยเตติ คมนํ (เจลยสนามหลวง ๒๕๑๔)

(อันเขา) ย่อมไป เหตุนั้น ชื่อว่า ความไป **คม** ชาติในความไป เป็น**ภาวรูป ภาวสาธนะ**

กโรติ เตนาติ กรณํ

(เขา) ย่อมทำ ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าเป็นเครื่องทำ (แห่งเขา) **กร** ชาติ ใน ความทำ เป็น**กัตตุรูป กรณสาธนะ**

สํวณฺณียติ เอตายาติ สํวณฺณนา

(เนื้อความ) อันท่าน ย่อมพรรณนาพร้อม ด้วยวาจา นั้น เหตุ นั้น (วาจา นั้น) ชื่อว่าเป็น เครื่องอันท่านพรรณนาพร้อม (แห่ง เนื้อความ) **ส** เป็นบทหน้า **วณฺณ** ชาติ ในความพรรณนา เป็น **กัมมรูป กรณสาธนะ**

สยนฺติ เอตถาติ สยนํ

(เขา ท.) ย่อมนอนในที่นี้ เหตุนั้น (ที่นี่) ชื่อ ว่าเป็นที่นอน (แห่งเขา ท.) **สี** ชาติ ใน ความนอน พฤทธิ **อี** เป็น **เอ** แล้วเอา เป็น **อย** เป็น**กัตตุรูป อธิกรณสาธนะ**

ยุ ปัจจัยนี้ ถ้าธาตุมี **ร** หรือ **ห** อยู่ ข้างหน้าแปลง **ยุ** เป็น **อน** แต่ที่มี **ห** เป็น ที่สุด ไม่นิยมเหมือนที่มี **ร** เป็นที่สุด

กิริยาภิตกั

(๑๓๘) กิตกัที่เป็นกิริยา เรียกว่ากิริยาภิตกัๆ นี้ ประกอบด้วย วิภตติ กาล วนะ ธาตุ วาจก ปัจจย เหมือนอาชยาต ต่างแต่ไม่มีบท และบุรุษเท่านั้น

วิภตติและวนะ

(๑๓๙) วิภตติแห่งกิริยาภิตกันั้น ไม่มีแผนก หนึ่งเหมือนวิภตติอาชยาต ใช้ วิภตตินาม ถ้านาม

ศัพท์เป็นวิภตติและวนะใด กิริยาภิตกัก็เป็น วิภตติและวนะอันนั้นตาม อย่างนี้

ภิกขุ คามํ ปิณฺทาย ปวิญฺโ

ภิกษุ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว.

เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส

(ชน ท) เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงแล้วซึ่ง พระพุทธเจ้า ว่าเป็นที่ระลึกช

เอกํ ปุริสํ ฉตฺตํ คเหตุวา คจฺจนฺตํ ปสฺสามิ (ข้า) เห็น ซึ่งบุรุษ คนหนึ่ง ถือซึ่ง รม ไปอยู่

กาล

(๑๔๐) ในกิตกัณนี้ แบ่งกาลที่เป็นประธาน ได้ ๒ คือ

- ปัจจุบันกาล ๑
- อดีตกาล ๑

กาลทั้ง ๒ นั้น แบ่งให้ละเอียดได้อีก ดังนี้

ปัจจุบันกาล แบ่งเป็น ๒ คือ

- ปัจจุบันแท้ ๑
- ปัจจุบันไกลอนาคต ๑

อดีตกาล จัดเป็น ๒ เหมือนกัน คือ

- ล่วงแล้ว ๑
- ล่วงแล้วเสร็จ ๑

กาลที่กล่าวโดยย่อหรือพิสดารนี้ ในเวลาพูด หรือแต่งหนังสือ อ่านหนังสือ ต้องหมายรู้ ด้วยปัจจัยที่กล่าวข้างหน้า

(ปัจจุบันกาล)

ปัจจุบันแท้ แปลว่า อยู่

อุ. อหํ ธมมํ สุนนฺโต ปีติํ ลภามิ

ข้า พึงอยู่ ซึ่งธรรม ย่อมได้ ซึ่งปีติ

ปัจจุบันไกลอนาคต แปลว่า เมื่อ

อุ. อนุสนธิ ขณฺเฑตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห

(พระศาสดา) เมื่อสืบต่อ ซึ่งอนุสนธิแสดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว ซึ่งคาถา อันนี้

(อดีตกาล)

ล่วงแล้ว แปลว่า แล้ว

อุ. ตโย มาสา อติกฺกนฺตา

เดือน ๓ ก้าวล่วงแล้ว

ล่วงแล้วเสร็จ แปลว่า ครั้น-แล้ว

อุ. เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา

ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสีทิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่โดยที่ใด (ภิกษุรูปหนึ่ง) เข้าไปใกล้แล้ว โดยที่นั่น ครั้นเข้าไปใกล้แล้ว ถวายบังคมแล้ว ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้านั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ธาตุกิตก้นั้นไม่แปลกกับธาตุอาขยาต จึงไม่แสดงไว้ที่นี่

วาทก

(๑๔๐) แม้ถึงวาทกนี้ ก็จัดเป็น ๕ วาทก อย่างเดียวกันกับวาทกในอาขยาต ต่างกันสักว่ารูปแห่งกิริยาศัพท์

๑. กัตตฺวาทก อุ. ภิกฺขุ คามํ ปิณฺฑาทาย ปวิญฺโง

ภิกษุ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว

๒. กัมมจาก อ. อธิคโต โข มยายัม ธมฺโม
ธรรม อันนี้ อันเรา ถึงทับแล้วแล

๓. ภาวจาก อ. การณเนตถ ภวิตพฺพํ อันเหตุ
ในสิ่งนี้ พึงมี

๔. เหตุกัตตฺวจาก อ. สเทวกํ ตารยนฺโต
(ท่าน) ยังโลกนี้ กับทั้งเทวโลก ให้ข้ามอยู่

๕. เหตุกัมมจาก อ. อญฺ ฐโป ปติฏฺฐาปิโต
พระสญฺปนนี้ (อันเขา) ให้ตั้งจำเพาะแล้ว

ปัจจัยแห่งกิริยาภิกตํ

(๑๔๒) ปัจจัยที่สำหรับประกอบกับกิริยาภิกตํ นั้น จัดเป็น ๓ พวก เหมือน
ปัจจัยในนามภิกตํ

กิตปัจจัย

อนุต ตวนฺตุ ตาวี
(กัตตฺวจาก เหตุกัตตฺวจาก)

กิจปัจจัย

อนีย ตพฺพ
(กัมมจาก ภาวจาก เหตุกัมมจาก)

กิตติกิจปัจจัย

มาน ต ตุน ตฺวา ตฺวาน

(ทั้ง ๕ วาจก)

ในปัจจัยทั้ง ๓ พวกนี้

อนุต มาน

บอก ปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่,
เมื่อ

ตวนตฺ ตาวี ต ตุน ตฺวา ตฺวาน

บอก อดีตกาล แปลว่า แล้ว, ครั้น-
แล้ว

อนีย ตพฺพ

บอกความจำเป็น แปลว่า ควร,
พึง

(๑๔๓) กิตปัจจัย

อนุต ปัจจัย

สุนนฺโต พังอยู่ **สุ** ธาตุ ในความพึง ณา ปัจจัย

กโรนฺโต ทำอยู่ **กร** ธาตุ ในความทำ โอ ปัจจัย

กเถนฺโต กล่าวอยู่ **กถ** ธาตุ ในความกล่าว เอ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ถ้าเป็นอิติลึงค์ ลง **อิ** เป็น สุนนฺติ กโรนฺติ กเถนฺติ

ตวนตุ ปัจจย

สูตรวา ฟังแล้ว **สุ** ธาตุในความฟัง

ภุตตวา กินแล้ว **ภุช** ธาตุในความกิน

วุสิตวา อยู่แล้ว **วสุ** ธาตุในความอยู่

ถ้าเป็นอิติลึงค์ เป็น สุตวตี ภุตตวตี วุสิตวตี

ตาวี ปัจจย

ปุ.	อิต.	นปุ	คำแปล
สูตราวี	สูตราวินี	สูตราวี	ฟังแล้ว
ภุตตาวี	ภุตตาวินี	ภุตตาวี	กินแล้ว
วุสิตาวี	วุสิตาวินี	วุสิตาวี	อยู่แล้ว

กิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยกิตปัจจยอย่างนี้ อยู่หน้ากิริยาอาขยาตโดยมาก
พึงเห็นว่าเป็น เหมือนนบทวิเสสนะ

(๑๔๔) กิจปัจจัย

อนีย ปัจจัย

กรณียํ อันเขาพึงทำ **กร** ธาตุในความทำ เอา น เป็น ณ

วณียํ อันเขาพึงกล่าว **ว** ธาตุในความกล่าว

โภชนียํ อันเขาพึงกิน **ภ** ธาตุในความกิน พฤทธิ อุ เป็น โอ

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ บางศัพท์ก็ใช้ เป็นนามกิตก์บ้าง

อุ. ปณิเตน ขาทนีเณ โภชนีเณ ปริวิสิ

เขาเลี้ยงแล้ว ด้วยของควรเคี้ยว ด้วย ของควรบริโภคนั้นประณีต

ตพพ ปัจจัย

กตตพพํ อันเขาพึงทำ **ล** ธาตุ ลบ ร ช้อน ต

วตตพพํ อันเขาพึงกล่าว **ว** ธาตุ เอา ท เป็น ต

ภุชิตพพํ อันเขาพึงกิน **ล** ธาตุ ลง อี อาคม

(๑๔๕) กิตกปัจจัย

มาน ปัจจัย

มาน ปัจจัยนี้ มีคติเหมือน **อน** ถ้าไม่มี **ย** ปัจจัยซึ่งลงในกรรม เป็น กัตตุวาก ถ้ามี **ย** ปัจจัย นั้น เป็นกัมมวาก อย่างนี้

กัตตฺวาจก	คำแปล	กัมมวาจก	คำแปล
กุรฺมานโน	ทำอยู่	กริยฺมานโน	อันเขาทำอยู่
ภุจฺขมานโน	กินอยู่	ภุจฺขิยฺมานโน	อันเขากินอยู่
วทฺมานโน	กล่าวอยู่	วฺจฺจมานโน	อันเขากล่าวอยู่

ต ปัจจย

๑. ธาตุมี ม และ น เป็นที่สุด ลบที่สุดธาตุ

คโต ไปแล้ว **คม** ธาตุในความไป, ความถึง

รโต ยินดีแล้ว **รม** ธาตุในความยินดี

ขโต อันเขาขุดแล้ว **ขน** ธาตุในความขุด

หโต อันเขาฆ่าแล้ว **हन** ธาตุในความฆ่า

๒. ธาตุ มี จ ช และ ป เป็นที่สุด เอาที่สุด ธาตุเป็น ต

สิตโต อันเขารดแล้ว **สีจ** ธาตุในความรด

วิวิตโต สงัดแล้ว **วิ** บทหน้า **วิจ** ธาตุในความสงัด

ภุตโต อันเขากินแล้ว **ภุช** ธาตุในความกิน

จตโต อันเขาสละแล้ว **จช** ธาตุในความสละ

คุตโต อันเขาคุ้มครองแล้ว **คป** ธาตุในความคุ้มครอง

ตตโต ร้อนแล้ว **ตป** ธาตุในความร้อน

๓. ธาตุมี **อา** เป็นที่สุดก็ดี **ต** เป็นกัมมวาจกก็ดี ลง **อิ** อาคม

จิโต ยืนแล้ว **ธา** ธาตุในความตั้งอยู่

ปีโต อันเขาดื่มแล้ว **ปา** ธาตุในความดื่ม

อภิขุณฺโติ อันเขาเพ่งจำเพาะแล้ว **อภิ** บทหน้า **มา** ธาตุในความเพ่ง

ภาสีโต อันเขากล่าวแล้ว **ภาส** ธาตุในความกล่าว

๔. ธาตุมี **ท** เป็นที่สุดอยู่หน้า
แปลง **ต** เป็น **นฺ** แล้วลบที่สุดธาตุ

ฉนฺโน อันเขามุงแล้ว **ฉท** ธาตุในความปิด

สนฺโน จมแล้ว **สท** ธาตุหรือ **สิท** ธาตุในความจม

รฺนฺโน ร้องให้แล้ว **รฺท** ธาตุในความร้องให้

ฉินฺโน อันเขาตัดแล้ว **ฉิท** ธาตุในความตัด

ภินฺโน แยกแล้ว **ภิท** ธาตุในความแยก

ทินฺโน อันเขาให้แล้ว **ทา** ธาตุในความให้ (เอา อา ที่ ทา เป็นอิ)

๕. ธาตุมี **ร** เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง

ต เป็น **ณฺณ** แล้วลบที่สุดธาตุ

ชินฺโน แก่แล้ว **ชิร** ธาตุในความคร่ำคร่า

ติณฺโน ข้ามแล้ว **ตร** ธาตุในความข้าม

ปฺณฺโน เต็มแล้ว **ปฺร** ธาตุในความเต็ม

๖. ธาตุมี **ส** เป็นที่สุดอยู่หน้า

แปลง **ต** เป็น **ฏฺ** แล้วลบที่สุดธาตุ

ตฺฏฺโห ยินดีแล้ว **ตฺส** ธาตุในความยินดี

หฺฏฺโห ร่าเริงแล้ว **หฺส** ธาตุในความหัวเราะ

ปวิฏฺโห เข้าไปแล้ว **ป** บทหน้า **วิส** ธาตุในความเข้าไป

๗. ธาตุมี **ร** และ **ภ** เป็นที่สุดอยู่หน้า

แปลง **ต** เป็น **ทฺ** แล้วลบที่สุดธาตุ

พฺทฺโห รู้แล้ว **พฺร** ธาตุในความรู้

กฺทฺโห โกรธแล้ว **กฺร** ธาตุในความโกรธ

รฺทฺโห ปิดแล้ว **รฺร** ธาตุในความกั้น

ลทฺโห อันเขาได้แล้ว **ลภ** ธาตุในความได้

อารทฺโห อันเขาปรารถนาแล้ว **อา** บทหน้า **รภ** ธาตุในความเริ่ม

๘. ธาตุมี **ม** เป็นที่สุดอยู่หน้า

แปลง **ต** เป็น **นต** แล้วลบที่สุดธาตุ

ปกกนุโต หลีกไปแล้ว **ป** บทหน้า **กม** ธาตุในความก้าวไป

ทนุโต ทรมานแล้ว **ทม** ธาตุในความทรมาน

สนุโต ระงับแล้ว **สม** ธาตุในความสงบ, ระงับ

๙. ธาตุมี **ห** เป็นที่สุดอยู่หน้า

แปลง **ต** เป็น **พห** แล้วลบที่สุดธาตุ

รพฺโห งอกแล้ว **รห** ธาตุในความงอก

มพฺโห หลงแล้ว **มห** ธาตุในความหลง

วพฺโห อันน้ำพัดไปแล้ว **วห** ธาตุในความลอย

บางศัพท์ก็ใช้เป็นนามกิตก์บ้าง เหมือนคำ ว่า **พทุโธ** อ.พระพุทธรเจ้า
เป็นต้น

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ ถาลงกับสกรรมธาตุ เป็นกัตตุวาก, กัมม
วาก, เหตุกัมมวาก

ลงกับอกรรมธาตุ เป็นกัตตุวาก หรือภาววาก (เหตุกัตตุวาก ไม่
ปรากฏที่ใช้)

ตุนาติ ปัจจัย คือ ตุน ตวา ตวาน

ตุน	ตวา	ตวาน	คำแปล
กาตุน	กตวาน	กตวาน	ทำแล้ว
คนตุน	คนตวา	คนตวาน	ไปแล้ว
หนตุน	หนตวา	หนตวาน	ฆ่าแล้ว

๑. อุปสัค อยู่หน้าแปลงปัจจัยทั้ง ๓ เป็น ย

อาทาย ถือเอาแล้ว **อา** บทหน้า **ทา** ธาตุในความถือเอา

ปทาย ละแล้ว **ป** บทหน้า **หา** ธาตุในความละ

นิสสาย อาศัยแล้ว **นิ** บทหน้า **สี** ธาตุในความอาศัย

๒. ธาตุที่มี ม เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับ ที่สุดธาตุ เป็น ม

อาคมม มาแล้ว **อา** บทหน้า **คม** ธาตุในความไป

นิกฺขมม ออกแล้ว **นิ** บทหน้า **ขม** ธาตุในความออก

อภิรมม ยินดียิ่งแล้ว **อภิ** บทหน้า **รม** ธาตุในความยินดี

๓. ธาตุที่มี **ท** เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง **ย** กับ ที่สุดธาตุ เป็น **ชช**

อุบุปชช เกิดขึ้นแล้ว **อุ** บทหน้า **ปท** ธาตุในความเกิด

ปมชช ประมาทแล้ว **ป** บทหน้า **มท** ธาตุในความประมาท

อจฉิชช ชิงเอาแล้ว **อา** บทหน้า **ฉิท** ธาตุในความชิงเอา

๔. ธาตุที่มี **ร** และ **ภ** เป็นที่สุดอยู่

หน้า แปลง **ย** กับที่สุดธาตุ เป็น **ทฐา พภ**

วิทฐา แทางแล้ว **วิธ** ธาตุในความแทาง

ลทฐา ได้แล้ว **ลภ** ธาตุในความได้

อารพภ ปรารภแล้ว **อา** บทหน้า **รภ** ธาตุในความเริ่ม

๕. ธาตุที่มี **ห** เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง **ย** กับ ที่สุดธาตุ เป็น **ยห**

ปกุคยห ประคองแล้ว **ป** บทหน้า **คห** ธาตุในความประคอง

สนุนยห ผูกแล้ว **ส** บทหน้า **นห** ธาตุในความผูก

อารุยห ขึ้นแล้ว **อา** บทหน้า **รุห** ธาตุในความขึ้น

๖. แปลง **ตฺวา** เป็น **สฺวา ตฺวาน** เป็น **สฺวาน** เฉพาะ **ทิส** ธาตุ อย่างเดียว

อุ. ทิสฺวา, ทิสฺวาน เห็นแล้ว

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัย ๓ ตัวนี้ คือ ตูณ **ตฺวา ตฺวาน** นำหน้ากริยา
อาขยาตเป็น นิตย์

สมาส

(๙๔) นามศัพท์ตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ทานย่อเข้า เป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า **สมาส**

สมาสนี้บางอย่าง ก็มีในภาษาของเรา เหมือนคำว่า

- อย่าทำซึ่งบาป ย่อเข้าสมาสเป็น **อย่าทำบาป**
- สิ่งนี้กำไหลด้วยทอง เป็น **สิ่งนี้กำไหลดทอง**
- นายให้รางวัลแก่บ่าว เป็น **นายให้รางวัลบ่าว**
- สมุดของใคร เป็น **สมุดใคร**
- สัตว์ในน้ำ หรือสัตว์เกิดในน้ำ เป็น **สัตว์น้ำ** เป็นต้น

สมาสในบาลีภาษา **ว่าโดยกิจ** มี ๒ อย่าง คือ

- สมาสที่ลบวิภัตติเสียแล้ว เรียกว่า **ลุตตสมาโส**
- สมาสที่ไม่ได้ลบวิภัตติ เรียกว่า **อลุตตสมาโส**

ลุตตสมาโส มีอุทาหรณ์ว่า

- **กฉินทุสฺส ผํ้าเพือกฉิน**
- **ราชธนํ ทรัพย์ของพระราชา** เป็นต้น

อลุตตสมาโส มีอุทาหรณ์ว่า

- **ทฺูเรนินทานํ วัตถุมีนินทานในที่ไกล**
- **อฺุรสีโลโม พฺุราหฺมโน** พราหมณ์มีขน ที่อก เป็นต้น

สมาสว่าโดยชื่อ มี ๖ อย่าง คือ

- กัมมธารโย
- ทิคุ
- ตปฺปุริโส
- ทวนฺทุโว
- อพฺยयीภาโว
- พหุพฺพิหิ

(กัม-ทิ-ตป-ทะ-อัฟ-พะ)

๑. กัมมธารยสมาส

(๙๕) นามศัพท์ ๒ บท มีวิภัตติและวจนะ เป็นอย่างเดียวกัน บทหนึ่งเป็น ประธาน คือเป็น นามนาม บทหนึ่งเป็นวิเศษณะ คือเป็นคุณนาม หรือเป็น คุณนามทั้ง ๒ บท มีบทอื่นเป็น ประธาน ที่ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า **กัมมธารยสมาส** นี้ มี ๖ อย่าง คือ

- วิเศษนบุพพบท
- วิเศษนุตตรบท
- วิเศษโนภยบท
- วิเศษโนปมบท
- สัมภวานบุพพบท
- อวธารณบุพพบท

วิเสสนบุพพบท

มีบทวิเสสนะอยู่หน้า บทประธานอยู่หลัง อย่างนี้

บทหน้า	บทหลัง	คำสมาส	คำแปล
มหนโต	ปุริโส	มหาปุริโส	บุรุษใหญ่
ขตติยา	กณฺหา	ขตติยกณฺหา	นางกษัตริย์
นีลํ	อุบลํ	นีลอุบลํ	ดอกอุบลเขียว

ในสมาสนี้ เอา มหนต ศัพท์ เป็น มหา อย่างนี้

มหาราชา	พระราชารู้ใหญ่
มหาธานี	เมืองใหญ่
มหาวนํ	ป่าใหญ่ เป็นต้น

บางสมาสท่านก็ย่อบทวิเสสนะ เหลือไว้ แต่อักษรตัวหน้าอย่างนี้

กุจฺฉิตา ทิฏฺฐิ กุทิฏฺฐิ

ทิฏฐิอันบัณฑิตเกลียด

ปธานํ วจนํ ปาวจนํ

คำเป็นประธาน

สนฺโต ปุริโส สปฺปุริโส

บุรุษระงับแล้ว

แม้ถึงอย่างนี้ก็仍是วิเสสนบุพพบทแท้

วิเสสนุตตรบท

มีบทวิเสสนะอยู่หลัง บทประธานอยู่หน้า อย่างนี้

สตโต วิเสโส **สตตวิเสโส**

สัตตวิเสช

นโร วโร **นรวโร**

นระประเสริฐ

มนุสโส ทลิตุโท **มนุสสทลิตุโท**

มนุษย์ขัดสน

วิเสสโนภยบท

มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ มีบทอื่นเป็นประธาน อย่างนี้

สีตลจ สมภูจลจ **สีตสมภูจ**

(จानํ ที่) ทั้งเย็น ทั้งเกลี้ยง

อนโร จ วโร จ **อนรวโร**

(ปุริโส บุรุษ) ทั้งบอด ทั้งหนวก

ขลโซ จ ชุชโซ จ **ขลชชุชโซ**

(ปุริโส บุรุษ) ทั้งกระจอก ทั้งค่อม

วิเสสโนปมบท

มีบทวิเสสณะเป็นอุปมาจัดเป็น ๒ ตาม วิเสสณะ อยู่หน้าและอยู่หลัง

สมาสที่มีอุปมาอยู่หน้า เรียก อุปมา ปุพฺพปโท มี อุ. อย่างนี้

สงฺขํ อิว ปณฺฑรํ **สงฺขปณฺฑรํ**

(ขีรํ นํานม) ขาว เพียงดั่ง สັงข์

กาโก อิว สุโร **กากสุโร**

(นโร คน) กล้า เพียงดั่ง กา

ทิพฺพํ อิว จกฺขุ **ทิพฺพจกฺขุ**

จักขุ เพียงดั่ง ทิพย์

สมาสที่มีอุปมาอยู่หลัง เรียก อุปมานุตฺตรปโท มี อุ. อย่างนี้

นโร สีโห อิว **นรสีโห**

นระ เพียงดั่ง สีหะ

ฌาณํ จกฺขุ อิว **ฌาณจกฺขุ**

ญาณ เพียงดั่ง จักขุ.

ปณฺญา ปาสาโท อิว **ปณฺญาปาสาโท**

ปัญญา เพียงดั่ง ปราสาท

สัมภาวนบุพพบท

มีบทหน้าอันท่านประกอบด้วย อิติ ศัพท์ บทหลังเป็นประธาน ดังนี้

ขตติโย (อห) อิติ มาโน ขตติยมาโน

มานะ ว่า (เราเป็น) กษัตริย์

สตโต อิติ สยงสา สตตสยงสา

ความสำคัญ ว่า สัตว์

สมโน (อห) อิติ ปฏิยงสา สมณปฏิยงสา

ปฏิยงสาว่า (เราเป็น) สมณะ

อวธารณบุพพบท

มีบทหน้าอันท่านประกอบด้วย เอว ศัพท (เพื่อจะห้ามเนื้อความอันอื่นเสีย) บทหลังเป็น ประธาน อย่างนี้แล

ปญญา เอว ปโซโต ปญญาปโซโต

(ปทีโป ประทีป) อันโพล่งทั่ว คือ ปัญญา

พทุโธ เอว รตนํ พทุธรตนํ

รัตนะ คือ พระพุทธเจ้า

สทุธา เอว ธนํ สทุธาธนํ

ทรัพย์ คือ ศรัทธา

แบบวิเคราะห์ที่ท่านใช้ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ดังนี้

วิเสสนบุพพบท

มหนโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส

บุรุษ นั้น ด้วย เป็นผู้ใหญ่ ด้วย เหตุนั้น ชื่อบุรุษผู้ใหญ่

วิเสสนุตตรบท

สตฺโต จ โส วิเสโส จาติ สत्ตวิเสโส

สัตว์ นั้น ด้วย วิเศษ ด้วย เหตุนั้น ชื่อสัตว์ วิเศษ.

วิเสสโนภยบท

สีตญจ ตํ สมภูทญจาติ สีตสมภูจํ

(จานน์ ที่) นั้น เย็น ด้วย เกลี้ยง ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง (เท่านั้น เป็นตัวอย่าง)

๒. ทิคุสมาส

(๙๖) กัมมธารยสมาสที่มีสังขยาอยู่ ข้างหน้าชื่อว่า **ทิคุสมาส** นั้นมี ๒ อย่าง คือ

- สมาหาโร ๑
- อสมาหาโร ๑

สมาหารทิคุ

ทิคุสมาสที่ทำนรรมนามศัพท์ มีเนื้อความ เป็นพหูวจนะ ทำให้เป็นเอกวจนะ นปุงสกลิงค์ ชื่อว่า **สมาหารทิคุ** อ. อย่างนี้

ตโย โลกา ติโลกํ โลก ๓

จตสฺโส ทิสา จตฺตทิสํ ทิศ ๔

ปญจ อินฺทฺรียานิ ปญจินฺทฺรียํ อินทรีย ๕

อสมหารทิกุ

ทิกุสมาสที่ท่านไม่ได้ทำอย่างนี้ ชื่อว่า **อสมหารทิกุ** อ. อย่างนี้

เอโก บุคฺคโล เอกบุคฺคโล บุคฺคลผู้เดียว
จตสฺสโล ทิสสา จตฺตทิสสา ทิส ๔ ทั้งหลาย
ปญฺจ พลานิ ปญฺจพลานิ กำล้ง ๕ ทั้งหลาย

๓. ตัปฺปริสสมาส

(๙๗) นามศัพท์ที่มี **อ** วิภัตติเป็นต้น ในที่สุด ท่านย่อเข้าด้วยบทเบื่องปลาย ชื่อ **ตัปฺปริสสมาส**ๆ นี้มี ๖ คือ

- ทุตฺติยาตปฺปริโส
- ตตฺติยาตปฺปริโส
- จตฺตถิตปฺปริโส
- ปญฺจमितปฺปริโส
- ฉฏฺฐิตปฺปริโส
- สตฺตมิตปฺปริโส

ทุตฺติยาตปฺปริสสะ อย่างนี้

สุขํ ปตฺโต สุข**ป**ตฺโต (ปฺริโส)

(บุรุษ) ถึงแล้วซึ่งความสุข

คามํ คโต **คามคโต** (ปุริโส)

(บุรุษ) ไปแล้วสู่บ้าน

สพฺพพฺรตฺตํ โสภโณ **สพฺพพฺรตฺติโสภโณ** (จณฺโท)

(พระจันทร์) งามตลอดราตรีทั้งคืน

ตติยาตํปฺปฺริสํ อย่างนี้

อสุเสน (ยฺตุโต) รโถ **อสุสรโถ**

รถ (เทียมแล้ว) ด้วยม้า

สลฺเลน วิทฺโธ **สลฺลวิทฺโธ** (ชนฺตุ)

(สัตว์เกิด) อันลูกศรแทงแล้ว

อสินา กลโห **อสิกลโห**

ความทะเลาะเพราะดาบ

จตุตถิตํปฺปฺริสํ อย่างนี้

กจินฺสฺส ทฺสุสํ **กจินฺทฺสุสํ**

ผ้าเพื่อกจุน

อาคนฺตฺกฺสฺส ภตฺตํ **อาคนฺตฺกภตฺตํ**

ภัตรเพื่อผู้มา

คิลานฺสฺส เกษฺขํ **คิลานฺเกษขํ**

ยาเพื่อคนไข้

ปัญหามีตปปุริสะ อย่างนี้

โจรมหา ภัย โจรภัย

ภัยแต่โจร

มรณสุมา ภัย มรณภัย

ความกลัวแต่ความตาย

พนธนา มุตโต พนฺธนมุตโต (สตุโต)

(สัตว์) พ้นแล้วจากเครื่องผูก

ฉฐฐิตปปุริสะ อย่างนี้

รณโณ ปตุโต ราชปตุโต

บุตรแห่งพระราชา

ธณฺณานิ ราสี ธณฺณราสี

กองแห่งข้าวเปลือก

รุกฺขสุส สาขา รุกฺขสาขา

กิ่งแห่งต้นไม้

สัทตमितปปุริสะ อย่างนี้

รูเป สณฺณา รูปสณฺณา

ความสำคัญในรูป

สํสาเร ทุกฺขํ สํสารทุกฺขํ

ความทุกข์ในสงสาร

วเน ปุบุผิ **วนปุบุผิ**

ดอกไม้ในป่า

สมาสที่มี น อยู่หน้า อย่างนี้

น พราหมโณ **อพราหมโณ**

(อัย ชโน ชนนี้) มิใช่พราหมณ์

น วสโล **อวสโล**

(อัย ชโน ชนนี้) มิใช่คนถ่อย

น อสโส **อนสโส**

(อัย สตโต สัตว์นี้) มิใช่ม้า

น อริโย **อนริโย**

(อัย ชโน ชนนี้) มิใช่พระอริยเจ้า

เป็นต้น เรียกว่า อุกยัตตปุริสสะ บ้าง กัมมธารายะ มี น เป็นบทหน้า บ้าง

ในสมาสนี้ ถ้าพยัญชนะอยู่หลัง **น**, เอา **น** เป็น **อ** เหมือน อพราหมโณ
เป็นต้น ถ้าสระอยู่ หลัง **น**, เอา **น** เป็น **อน** เหมือน อนสโส เป็นต้น

ตปุริสสมาสนี้ ต่างจากกัมมธารายะอย่างนี้

กัมมธารายสมาส มีวิภัตติและวจนะเสมอ กัน บทหนึ่งเป็นประธาน บท
หนึ่งเป็นวิเศษณะ หรือเป็นวิเศษณะทั้ง ๒ บท

ส่วนตปุริสสมาส มีวิภัตติและวจนะไม่ เสมอกัน

๔. ทวันทวสมาส

(๙๘) นามนามตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปท่าน ย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า **ทวันทวสมาส** ทวันทวสมาสนี้มี ๒ คือ

- **สมาหาโร ๑**
- **อสมาหาโร ๑ (เหมือนทิกุ)**

สมาหารทวันทวสมาส อย่างนี้

สมโถ จ วิปสุสนา จ สมถวิปสุสนั

สมถะด้วย วิปัสสนาด้วย ชื่อสมถะและวิปัสสนา

สงฺโฆ จ ปณโว จ สงฺขปณว

สังข์ด้วย บัณเฑาะว์ด้วย ชื่อสังข์และบัณเฑาะว์

ปตฺโต จ จีวรญจ ปตฺตจีวร

บาตรด้วย จีวรด้วย ชื่อบาตรและจีวร

หตฺถิ จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติโก จ หตฺถิอสุสฺสรณปตฺติก

ช้างด้วย ม้าด้วย รถด้วย คนเดินด้วย ชื่อช้างและม้าและรถและคนเดิน

อสมาหารทวันทวสมาส อย่างนี้

จนฺทิมมา จ สุริโย จ จนฺทิมสุริยา

พระจันทร์ด้วย พระอาทิตย์ด้วย ชื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ ท.

สมโน จ พราหมโน จ สมณพราหมณา

สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย

ชื่อสมณะและพราหมณ์ ท. สารีปุตโต จ โมคคัลลานะ จ

สารีปุตตโมคคัลลานา

พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลานะด้วย ชื่อพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ท.

ปณฺณญจ ปุပ္ผญจ ผลญจ ปณฺณปุပ္ผผลานิ

ใบไม้ด้วย ดอกไม้ด้วย ผลไม้ด้วย

ชื่อใบไม้และดอกไม้และผลไม้ ท.

ทวันทวสมาสนี้ แปรจากวิเสส

โนภยบท กัมมธารยสมาส อย่างนี้

วิเสสโนภยบท เป็นบทวิเสสนะทั้งสองบท ส่วนทวันทว

สมาส เป็นบทประธานทั้งสิ้น

๕. อัพยयीภาวสมาส

(๙๙) สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตอยู่หน้า ชื่อว่าอัพยयीภาวสมาสๆ นี้มี ๒ อย่าง คือ

- อุปสคคูปุพฺพโก
- นิบาตปุพฺพโก

อุปสัคคบุพพะกะ

มีอุปสัคอยู่ข้างหน้า อย่างนี้

นกรสฺส สมิปฺ อุนนฺครํ

มีไก่เลี้ยง แห่งเมือง ชื่อไก่เลี้ยงเมือง

ทรสฺส อภาโว นิทฺทรณํ

ความไม่มี แห่งความกระวนกระวาย ชื่อความไม่มีแห่งความ
กระวนกระวาย

วาทํ อนฺวตฺตตีติ อนฺวาทํ

(สิ่งใด) ย่อมเป็นไปตาม ซึ่งลม เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าตามลม

วาทสฺส ปฏิวตฺตตีติ ปฏิวาทํ

(สิ่งใด) ย่อมเป็นไปทวนแก่ลม เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าทวนลม

อตฺตานํ อธิวตฺตตีติ อชฺฌตฺตํ

(สิ่งใด) ย่อมเป็นไปทับซึ่งตน เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าทับตน

นิปาตบุพพะกะ

มีนิบาตอยู่ข้างหน้า อย่างนี้

วฺจฺจมานํ ปฏิปาณิ ยถาวฺจฺจณํ

ลำดับแห่งคนเจริญแล้ว ท. ชื่อว่า ตามคนเจริญแล้ว

ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีวํ

กำหนดเพียงไรแห่งชีวิต ชื่อเพียงไรแห่งชีวิต

ปพฺพตฺสฺส ติโร **ติโรปพฺพตํ**

ภายนอก แห่งภูเข

นฺครสฺส พหิ **พหินฺครํ**

ภายนอก แห่งเมือง

ปาสาทสฺส อนฺโต **อนฺโตปาสาทํ**

ภายใน แห่งปราสาท

ภตฺตสฺส ปจฺฉา **ปจฺฉาภตฺตํ**

ภายหลัง แห่งภัต

สมาสนี้กับตัปปุริสสมาส ต่างกันดังนี้

ตัปปุริสสมาส มีบทหลังเป็นประธาน “**ไม่ได้นิยม**” ลิงค์และวจนะ

อัพยयीภาวสมาส นี้ มีบทหน้าเป็น ประธานและเป็นอุปสัค และนิบาต
บทหลัง เป็น นปุงสกลิงค์ เอกวจนะ บางสมาสมีอาการ คล้ายกับกัมมธารยะ
เหมือนวิเคราะห์ว่า

เย เย วุฑฺฒา ยถาวุฑฺฒํ

ชนเจริญแล้ว ท. ไค ไค ชื่อเจริญแล้วอย่างไร

๖. พหุพพิทิสมาส

(๑๐๐) สมาสอย่างหนึ่ง มีบทอื่นเป็น ประธาน ชื่อว่า **พหุพพิทิสมาส**

พหูพพิหิสมาส มี ๖ อย่างตามวิภัติ อย่างนี้

- ทุตียาพหูพพิหิ
- ตตียาพหูพพิหิ
- จตุตถียาพหูพพิหิ
- ปัญจมีพหูพพิหิ
- ฉกฺขรียาพหูพพิหิ
- สัตตมีพหูพพิหิ

ทุตียาพหูพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นทุตียาวิภัติในวิเคราะห์เป็น ประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

อาคตา สมณา ยํ โส **อาคตสมโน** (อาราโม)

สมณะ ท. มาแล้ว สู่อารามใด อารามนั้น เชื่อว่ามีสมณะมาแล้ว

รพฺหา ลตา ยํ โส **รพฺหฺลโต** (รุกฺโข)

เครือวัลย์ ขึ้นแล้ว สู่ต้นไม้ใด ต้นไม้นั้น เชื่อว่ามีเครือวัลย์ขึ้นแล้ว

สมฺปตฺตา ภิกฺขุ ยํ โส **สมฺปตฺตภิกฺขุ** (อาวาโส)

ภิกษุ ท. ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งอาวาสใด อาวาสนั้น เชื่อว่ามีภิกษุถึงพร้อมแล้ว

ตตียาพหูพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นตตียาวิภัติในวิเคราะห์เป็น ประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

ชิตานิ อินฺทฺรียานิ เยน โส **ชิตินฺทฺริโย** (สมโน)

อินทรีย์ ท. อันสมณะใด ชนแล้ว สมณะนั้น เชื่อว่ามีอินทรีย์อันชนะแล้ว

กตํ ปุณฺณํ เยน โส กตปุณฺณโณ (ปุริโส)

บุญ อันบุรุษใด กระทำแล้ว บุรุษนั้น เชื่อว่ามีบุญอันกระทำแล้ว

อาhitโต อคฺคิ เยน โส อาhitคฺคิ (พราหมโณ)

ไฟอันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว พราหมณ์นั้น เชื่อว่ามีไฟอันบูชาแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสสนะอยู่หลัง อย่างนี้

อคฺคิ อาhitโต เยน โส อคฺยาhitโต (พราหมโณ)

ไฟอันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว พราหมณ์ เชื่อว่ามีไฟอันบูชาแล้ว

วิสํ ปิตํ เยน โส วิสํปีโต (สโร)

ยาพิช อันลูกศรใด ดื่มแล้ว ลูกศรนั้น เชื่อว่ามียาพิชอันดื่มแล้ว

จตุตถิพหุพพิทิสมาส

เอาบทที่เป็นจตุตถีวิภัตติในวิเคราะห์เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

ทินฺโน สฺกุโก ยสฺส โส ทินฺนสฺกุโก (ราชา)

ส่วย (นาคเรหิ อันชาวเมือง ท.) ถวายแล้ว แต่พระราชชาติ พระราชานั้น เชื่อว่า มีส่วยอันชาวเมือง ท. ถวายแล้ว

กตํ ทณฺฑกมฺมํ ยสฺส โส กตทณฺฑกมฺโม (สิสฺโส)

ทณฺฑกรรม (อาจารย์เณ อันอาจารย์) กระทำแล้ว แก่ศิษย์ใด ศิษย์นั้น เชื่อว่า มีทณฺฑกรรมอันอาจารย์กระทำแล้ว

สยฺชาโต สํเวโค ยสฺส โส **สยฺชาตสํเวโค** (ชโน)

ความสังเวช เกิดพร้อมแล้วแก่ชนใด ชนนั้น เชื่อว่าผู้มีความสังเวชเกิดพร้อมแล้ว

ปัญฺจมีพหุพพิทิสมาส

เอาบาทที่เป็นปัญฺจมีวิภัตติในวิเคราะห์เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

นิกฺคตา ชนา ยสฺมา โส **นิกฺคตชโน** (คาโม)

ชน.ท. ออกไปแล้ว จากบ้านใด บ้านนั้น เชื่อว่ามีชนออกไปแล้ว

ปตฺตานิ ผลานิ ยสฺมา โส **ปตฺตผลโล** (รุกฺโข)

ผลไม้ ท. หล่นแล้ว จากต้นไม้อะไร ต้นไม้นั้นเชื่อว่ามีผลหล่นแล้ว

วீโต ราโค ยสฺมา โส **วீตราโค** (ภิกฺขุ)

ราคะ ไปปราศแล้ว จากภิกษุใด ภิกษุนั้น เชื่อว่ามีราคะไปปราศแล้ว

ฉฺฉฐีพหุพพิทิสมาส

เอาบาทที่เป็นฉฺฉฐีวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

ชีณา อาสวา ยสฺส โส **ชีณาสโว** (ภิกฺขุ)

อาสวะ ท. ของภิกษุใด สิ้นแล้ว ภิกษุนั้น เชื่อว่ามีอาสวะสิ้นแล้ว

สนฺตํ จิตฺตํ ยสฺส โส **สนฺตจิตฺโต** (ภิกฺขุ)

จิต ของภิกษุใดระงับแล้ว ภิกษุนั้น เชื่อว่ามีจิตระงับแล้ว

ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส โส **ฉินฺนหตฺถโ** (ปุริโส)

มือ ท. ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษนั้น เชื่อว่ามีมือขาดแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสสนะอยู่หลัง อย่างนี้

หตุถา ฉินฺนา ยสฺส โส **หตุถจฉินฺโน** (ปุริโส)

มือ ท. ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษนั้น เชื่อว่ามีมือขาดแล้ว.

สัตตมัพหุพพิทิสมาส

เอาบทที่เป็นสัตตมีวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธาน แห่งบทสมาส อย่างนี้

สมฺปนฺนานิ สสุตานิ ยสฺมี โส **สมฺปนฺนสสุโส** (ชนปโท)

ข้าวกล้า ท. ในชนบทใด ถึงพร้อม ชนบทนั้น เชื่อว่ามีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว.

พหู นทิโย ยสฺมี โส **พหุนทิโก** (ชนปโท)

แม่น้ำ ท. ในชนบทใด มาก ชนบทนั้น เชื่อว่ามีแม่น้ำมาก.

จิตฺตา สิริ ยสฺมี โส **จิตฺติริ** (ชโน)

ศรี ตั้งอยู่แล้ว ในชนใด ชนนั้น เชื่อว่า มีศรีตั้งอยู่แล้ว

ในวิเคราะห์แห่งสมาสทั้งหลายเหล่านี้ บทประธานและบทวิเสสสนะ มีวิภัตติและลิงค์ เสมอกันแปลกแต่บทสัพพนาม ที่เป็นประธาน แห่งบทสมาส ท่านจึงเรียกสมาสทั้งหลาย เหล่านี้ว่า **ตุลยาริกรณพหุพพิทิสมาส**

พหุพพิทิสมาส มี ๕ อย่างตามลักษณะ อย่างนี้

- ตุลยาริกรณพหุพพิทิสมาส
- ฉัญฐีอุปมาพหุพพิทิสมาส
- น บุพพบทพหุพพิทิสมาส

- ภินนาธิกรณพหุพพิหิสมาส
- สหบุพพบทพหุพพิหิสมาส

ตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส

คือสมาสที่แบ่งตาม วิภัติ ๖ อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น (ทุติยาสัตถมี)

ฉัญฐีอุปมาพหุพพิหิสมาส

สุวณฺณสุส วณฺโณ อิว วณฺโณ ยสุส โส

สุวณฺณวณฺโณ (ภควา)

วรรณะของพระผู้มีพระภาคเจ้าใด เพียงดัง วรรณะ แห่งทอง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เชื่อว่ามีวรรณะเพียงดังวรรณะแห่งทอง

พฺรหฺมโน สโร อิว สโร ยสุส โส พฺรหฺมสุสโร

(ภควา) เสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าใด เพียงดังเสียงแห่งพรหม พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น เชื่อว่ามีเสียงเพียงดังเสียงแห่งพรหม

น บุปพพบทพหุพพิหิสมาส

พหุพพิหิที่แสดงมาแล้วเหล่านี้ มีเนื้อความไม่ปฏิเสธ พหุพพิหิมิเนื้อความปฏิเสธ มีวิเคราะห์ อย่างนี้

นตฺถิ ตสฺส สโมติ อสโม (ภควา)

ผู้เสมอ ไม่มี แก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เชื่อว่า มีผู้ เสมอหามิได้ หรือไม่มีผู้เสมอ

นตฺถิ ตสฺส ปฏิปุคฺคโลติ อปฺปฏิปุคฺคโล (ภควา)

บุคคลเปรียบ ไม่มี แก่ท่าน เหตุนั้น (ท่าน) เชื่อว่ามีบุคคลเปรียบหาได้
หรือไม่มี บุคคลเปรียบ.

นตฺถิ ตสฺส ปุตุตาติ อปุตุตโก (ชโน)

บุตร ท. ของชนนั้น ไม่มี เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีบุตรหาได้ หรือไม่มี
บุตร.

ภินนาธิกรณพหุพพิหิ

ในวิเคราะห์แห่งสมาสใด บททั้งหลายมีวิภัตติต่าง กัน ท่านเรียกสมาสนี้ว่า
ภินนาธิกรณพหุพพิหิ อุทาหรณ์อย่างนี้

เอกรตฺตี วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส

ความอยู่ ของชนนั้น สิ้นคืนเดียว เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีความอยู่สิ้น
คืนเดียว

อฺรสี โลมานิ ยสฺส โส อฺรสีโลโม (พฺราหฺมโณ)

ชน ท. ที่อก ของพราหมณ์ใด มีอยู่ พราหมณ์นั้น เชื่อว่ามีชนที่อก

อสี หตฺเถ ยสฺส โส อสีหตฺโธ (โยโย)

ดาบ (มี) ในมือของทหาร (คนรบ) ใด ทหารนั้น เชื่อว่ามีดาบในมือ

ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ ยสฺส โส ฉตฺตปาณิ (ปฺริโส)

ร่ม (มี) ในมือ ของบุรุษใด บุรุษนั้น เชื่อว่ามีร่มในมือ

มณิ กณฺเฐ ยสฺส โส มณิกณฺโธ (นาคราชา)

แก้วมณี (มี) ที่คอของนาคราชใด นาคราชนั้น เชื่อว่ามีแก้วมณีที่คอ

ตัวอย่างพหุพพิหิที่เป็นพหุจนะ

กตํ กุสลํ เยหิ เต **กตกุสลา** (ชนา)

กุศล อันชน ท. เหล่าใด กระทำแล้ว ชน ท. เหล่านั้น เชื่อว่ามีกุศลอัน
กระทำแล้ว

อาวุธํ หตฺถํ เยสํ เต **อาวุธหตฺถา** (โยธา)

อาวุธ ท. (มี) ในมือ ท. ของทหาร ท. เหล่าใด ทหาร ท. เหล่านั้น เชื่อ
ว่ามีอาวุธในมือ.

สหบุพพบทพหุพพิหิสมาส

คือ สมาสที่ **สห** เป็นบทหน้า เมื่อเป็นบท สำเร็จแล้วเหลือไว้แต่อักษรตัว
หน้า คือ **ส** แปลว่า **เป็นไปกับด้วย** อย่างนี้

สห ปุตุเตน โย วตฺตตีติ **สปุตุโต** (บิดา)

ชนใด ย่อมเป็นไป กับด้วยบุตร เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่าเป็นไปกับด้วย
บุตร (คือบิดา).

สห รณฺหา ยา วตฺตตีติ **สราชิกา** (ปรีสา)

บริษัทใด ย่อมเป็นไป กับด้วยพระราชา เหตุนั้น บริษัทนั้น เชื่อว่าเป็น
ไปกับด้วย พระราชา

สห มจฺเจเรน ยํ วตฺตตีติ **สมจฺเจรํ** (จิตต์)

จิตใด ย่อมเป็นไปกับด้วยความตระหนี่ เหตุนั้น จิตนั้น เชื่อว่าเป็นไป
กับด้วย ความตระหนี่

สมาสทอง

พหุพพิทที่แสดงมานี้เป็นแต่ชั้นเดียว พหุพพิท บางอย่าง มีสมาสอื่นเป็นทอง อ. อย่างนี้

ธมโม เอว จกุกัม ธมมจกุกัม

จักรคือธรรม เป็นอวธารณบุพพท กัมมธารยสมาส

ปวโร ธมมจกุกัม ปวธมมจกุกัม

จักรคือธรรมอันบวร เป็นวิเสสนบุพพท กัมมธารยสมาส

ปวตฺติตํ ปวธมมจกุกัม เยน โส ปวตฺติตปฺปวธมมจกุกโก (ภควา)

จักรคือธรรมอันบวรอันพระผู้มีพระภาคเจ้าใด ให้เป็นไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่ามีจักรคือธรรมอันบวร อันให้เป็นไปทั่วแล้ว

สมาสนี้เรียกว่า ตติยาตุลยาธิกรณพหุพพิทสมาส มีอวธารณบุพพท กัมมธารยสมา และวิเสสนบุพพท กัมมธารยสมาสเป็นทอง

คนฺโธ จ มาลา จ คนฺธมาลา

ของหอมด้วยระเบียบด้วย ชื่อว่าของหอม และระเบียบ ท. เป็นอสมาร ทวันทวสมาส

ตา อาทโย เยสํ ตานิ คนฺธมาลาทีนิ วตฺถุณี

มัน ท. (ตา คนฺธมาลา ของหอมและ ระเบียบ ท. นั้น) เป็นต้น ของ วัตถุ ท. เหล่าใด วัตถุ ท. เหล่านั้น ชื่อว่ามีของ หอมและระเบียบ เป็นต้น.

สมาสนี้เรียกว่า จัณฐิตูลยาธิกรณพหุพพิท มี ทวันทวสมาส เป็นทอง

คณฺธมาลาทีนิ หตฺถสฺส เยสํ เต คณฺธมาลาทีหตฺถา (มนุสฺสา)

(วัตถุ ท.) มีของหอมและระเบียบ เป็นต้น มีในมือ ท. ของมนุษย์ ท. เหล่าใด มนุษย์ ท. เหล่านั้น ชื่อว่ามีวัตถุมีของ หอมและระเบียบ เป็นต้นในมือ

สมาสนี้เรียกว่า จัณฐิภินนาธิกรณพหุพพิหิ มี อสมาหารทวันทวสมาส และ จัณฐิพหุพพิหิ เป็นท่อน

สรุปสมาสทั้ง ๖ ดังนี้

๑. เป็นนามนามล้วน มี ๒ คือ ทิคุสมาส และ ทวันทวสมาส
๒. เป็นคุณนามล้วน มี ๑ คือ พหุพพิหิสมาส
๓. เป็นได้ทั้งนามทั้งคุณ มี ๓ คือ กัมมธารยสมาส
ตปฺปปริสสมาส และอัพยยิภาวสมาส

ตัตถิต

(๑๐๒) ปัจจยหมู่หนึ่ง เป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่เนื้อความย่อ สำหรับใช้แทนศัพท์ ย่อ คำพูดให้สั้นลง เรียกว่า สยามเม ชาโต เกิดในสยาม ลงปัจจัยแทน ชาต เอาไว้ แต่ สยาม เป็น สยามิโก เรียกว่า ตัตถิต

ตัตถิต นั้น โดยสังเขปแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

- สามัญญตัตถิต
- ภาวตัตถิต
- อพยยตัตถิต

(๑๐๓) สามัญญตัตถิต

สามัญญตัตถิต แบ่งออกเป็น ๑๓ อย่าง คือ

- โคตตตัตถิต
- ตรัตยาติตัตถิต
- ราคาติตัตถิต
- ชาตาติตัตถิต
- สมุหตัตถิต
- ฐานตัตถิต

- พหุลัตถิต
- เสฏฐัตถิต
- ตทสสัตถิต
- ปกตัตถิต
- สังฆาตถิต
- ปุรณัตถิต
- วิภาคัตถิต

ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ท่านแบ่ง เป็น ๑๕ เต็ม **อุปมาตถิต** และ **นิสิตตถิต**

(โค ต รา ชา / ส ธา พ เส / ต ป ส ํ ปู วิ)

โคตตตถิต

ในโคตตตถิต มีปัจจัย ๘ ตัว คือ **ณ ฌายน ฌาน ฌะย ฌิ ฌิก ฌว ฌเณ** (ใช้ลง แทน โคตต ศัพท์ หรือ **อปจจ** ศัพท์ แปลว่า เหล่ากอ)

ผู้ศึกษาพึงทราบว่ เมื่อลงปัจจัยที่มี **ณ** ถ้า สระอยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะ ล้วน ไม่มีพยัญชนะ สังโยคอยู่เบื้องหลัง ต้องพฤทธิ คือ ทีฆะ อ เป็น **อา** วิจารณ์ **อิ** เป็น **เอ, อุ** เป็น **โอ** เว้นไว้ แต่สระที่อยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะ มี พยัญชนะสังโยค อยู่เบื้องหลัง หรือเป็นทีฆะ ไม่ต้องพฤทธิ และ พยัญชนะ คือ **ณ** นั้นต้องลบเสีย คงไว้แต่สระที่ ณ อาศัยอยู่ และพยัญชนะอื่นๆ

ศัพท์ที่ลง **ณ** ปัจจัย อย่างนี้

วสิฏฺฐสฺส อปจจํ **วสิฏฺโฐ**

เหล่ากอ แห่งวสิษฐะ ชื่อวสิษฐะ

โคตมสุส อปจัม **โคตโม**

เหล่ากอ แห่งโคตมะ ชื่อโคตมะ

วสุเทวสุส อปจัม **วสุเทโว**

เหล่ากอ แห่งวสุเทวะ ชื่อวสุเทวะ

ศัพท์ที่ลง **ณายน** ปัจจัย อย่างนี้

กจฺจสุส อปจัม **กจฺจายโน**

เหล่ากอ แห่งกัจจะ ชื่อกัจจายนะ

วจฺจสุส อปจัม **วจฺจายโน**

เหล่ากอ แห่งวัจฉะ ชื่อวัจจายนะ

โมคฺคฺลฺลฺยา อปจัม **โมคฺคฺลฺลายโน**

เหล่ากอ แห่งนางโมคคัลลี ชื่อโมคคัลลายนะ

ศัพท์ที่ลง **ณาน** ปัจจัย อย่างนี้

กจฺจาโน, วจฺจาโน **โมคฺคฺลฺลาน**

วิเคราะห์และคำแปลเหมือน **ณายน** ปัจจัย

ศัพท์ที่ลง **ณยุย** ปัจจัย อย่างนี้

ภคินฺยา อปจัม **ภาคินฺยโย**

เหล่ากอ แห่งพี่น้องหญิง ชื่อภาคินเยยะ

วินตฺาย อปจัม **เวนตฺยโย**

เหล่ากอ แห่งนางวินตา ชื่อเวนเตยยะ

โรหิณียา อปจัม โรหิณียโย

เหล่ากอ แห่งนางโรหิณี ชื่อโรหิณียยะ

ศัพท์ที่ลง **ณิ** ปัจจัย อย่างนี้

ทกขสฺส อปจัม ทกฺขิ

เหล่ากอ แห่งทกฺขะ ชื่อทกฺขิ

วสวสฺส อปจัม วาสฺวิ

เหล่ากอ แห่งวสวะ ชื่อวาสฺวิ

วรุณสฺส อปจัม วารุณิ

เหล่ากอ แห่งวรุณะ ชื่อวารุณิ

ศัพท์ที่ลง **ณิก** ปัจจัย อย่างนี้

สกุยฺยปุตฺตสฺส อปจัม สากุยฺยปุตฺติโก

เหล่ากอ แห่งบุตรแห่งสัถยะ ชื่อสากุยฺยปุตฺติกะ

นาฏฺยปุตฺตสฺส อปจัม นาฏฺยปุตฺติโก

เหล่ากอ แห่งบุตรแห่งชนร่า ชื่อนาฏฺยปุตฺติกะ

ชินทตฺตสฺส อปจัม เซนทตฺติโก

เหล่ากอ แห่งชินทตตะ ชื่อเซนทตฺติกะ

ศัพท์ที่ลง **ณว** ปัจจัย อย่างนี้

อุปกุสฺส อปจัม โอปกโว

เหล่ากอ แห่งอุปกุ ชื่ออุปกวะ

มนุโน อปจจฺ มานโว

เหล่ากอ แห่งมนุ ชื่อมานวะ

ภคฺคุโน อปจจฺ ภคฺคโว

เหล่ากอ แห่งภคฺคุ ชื่อภคฺควะ

ศัพท์ที่ลง เณร ปัจจยฺ อย่างนี้

วิธวาย อปจจฺ เวธเวโร

เหล่ากอ แห่งหญิงแม่หม้าย ชื่อเวธเวระ

สมณฺสฺส อปจจฺ สามเณโร

เหล่ากอ แห่งสมณะ ชื่อสามเณระ

ตรัตยาทิตฺตธิต

ในตรัตยาทิตฺตธิต ลง **ณิก** ปัจจยฺ อย่างนี้

นาวาย ตรตฺติ นาวิก (โย ชโน)

ชนใด ย่อมข้าม ด้วยเรือ เหตุุนั้น (โส ชโน ชนนั้น) ชื่อนาวิกะ (ผู้ข้าม ด้วยเรือ)

ติเลหิ สํสฺสฺจ โภชนํ เติลิกํ

โภชนะ ระคนพร้อมแล้ว ด้วยเมล็ดงา ท. ชื่อเติลิกะ (ระคนแล้วด้วย งา)

สกฺเขน จรตฺติ สากฺกฺวิโก (ชโน)

ชนใด ย่อมเที่ยวไปด้วยเกวียน เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อสากฏิกะ (ผู้เที่ยวไปด้วยเกวียน)

ราชคเห ชาโต **ราชคหิโก** (ชโน)

ชนเกิดแล้ว ในเมืองราชคฤห์ ชื่อราชคหิกะ (ผู้เกิดในเมืองราชคฤห์)

ตสุมิ วสติ วา **ราชคหิโก** (ชโน)

อีกอย่างหนึ่ง ชนใด ย่อมอยู่ในเมือง ราชคฤห์ นั้น ชนนั้น ชื่อราชคหิกะ (ผู้อยู่ในเมืองราชคฤห์)

กาเยน กตัม กมัม **กายิกัม**

กรรมอันชนทำแล้วด้วยกาย ชื่อกายิกะ (กรรมอันชนทำแล้วด้วยกาย)

ตสุมิ วา วตตตติ **กายิกัม** (ยัม กมัม)

อีกอย่างหนึ่ง กรรมใด ย่อมเป็นไปในกายนั้น เหตุนั้น (ตั้ม กมัม) กรรมนั้น ชื่อกายิกะ (เป็นไปในกาย)

ทวารเ นิยุตโต **โทวาริโก** (ชโน)

ชน ประกอบแล้ว ในประตู ชื่อโทวาริกะ (ผู้ประกอบในประตู)

สกุณ หนตฺวา ชีวตติ **สากุณิโก** (ชโน)

ชนใด ฆ่าซึ่งนกทั้งหลายเป็นอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อสากุณิกะ (ผู้ฆ่าซึ่งนกเป็นอยู่)

สงฺฆสฺส สนฺตกัม **สงฺฆิกัม** (ยัม วตฺถุ)

ของใด เป็นของมีอยู่แห่งสงฆ์ (ตั้ม วตฺถุ) ของนั้น ชื่อสังฆิกะ (ของมีอยู่แห่งสงฆ์)

อกุเชน ทิพฺพตติ **อกุชิโก** (ชโน)

ชนใด ย่อมเล่น ด้วยสะกา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่ออักษิกะ (ผู้เล่นด้วยสะกา)

ราคาทิตฺถิต

ในราคาทิตฺถิต ลง **ณ** ปัจจัย อย่างนี้

กสาเวน รตฺถํ วตฺถํ กาสาวํ

ผ้า (อันบุคคล) ย้อมแล้ว ด้วยรสฝาด ชื่อ กาสาวะ (ผ้าอันบุคคล ย้อมแล้ว ด้วยรสฝาด)

มหิสฺส อิทํ มํสํ มาหิสํ

เนื้อนี้ ของกระบือ ชื่อมาหิสะ (ของกระบือ).

มคฺเช ชาโต มาโคร (ชโน)

ชน เกิดแก้ว ในแวนแคว้นมคธ ชื่อมาคระ (ผู้เกิดในแวนแคว้นมคธ)

ตสฺมี วสตีติ วา มาโคร (ชโน)

อีกอย่างหนึ่ง ชนใด ย่อมอยู่ในแวนแคว้น มคธนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อมาคระ (ผู้อยู่ในแวนแคว้นมคธ)

ตตร วา อิสฺสโร มาโคร (ชโน)

อีกอย่างหนึ่ง ชนเป็นอิสระในแวนแคว้นมคธ นั้น ชื่อมาคระ (เป็นอิสระในแวนแคว้นมคธ)

กตฺติกาย นิยุตฺโต มาโส กตฺติโก

เดือน ประกอบด้วยฤกษ์กัตติกา ชื่อกัตติกา (เดือนประกอบด้วยฤกษ์กัตติกา)

วฺยากรณ์ อธิเตติ เวยฺยากรณ์ (ชโน)

ชนใด ย่อมเรียนซึ่งพยากรณ์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อเวยฺยากรณ์ะ (ผู้เรียนซึ่งพยากรณ์)

ชาตาติตฺถิต

ในชาตาติตฺถิต มีปัจจัย ๓ ตัวคือ **อิม อีย กีย**

ศัพท์ที่ลง **อิม** ปัจจัย อย่างนี้

ปุเร ชาโต ปุริโม (ชโน)

ชน เกิดแล้วในก่อน ชื่อปุริมะ (เกิดแล้วในก่อน)

มชฺเฌ ชาโต มชฺฌิโม (ชโน)

ชน เกิดแล้ว ในท่ามกลาง ชื่อมัชฌิมะ (เกิดแล้วในท่ามกลาง)

ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม (ชโน)

ชน เกิดแล้วในภายหลัง ชื่อปัจฉิมะ (เกิดแล้วในภายหลัง)

บุตฺโต อสฺส อตฺถิติ บุตฺติโม

บุตร ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีบุตร

อนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโม (ชโน)

ชน ประกอบ ในที่สุด ชื่ออันติมะ (ผู้ประกอบในที่สุด)

ศัพท์ที่ลง **อีย** ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย (ชโน)

ชน เกิดแล้ว โดยชาติแห่งมนุษย์ ชื่อ มนุสชาติยะ (เกิดแล้วโดยชาติแห่งมนุษย์)

อสุชาติยา ชาโต **อสุชาติโย** (สตโต)

สัตว์ เกิดแล้ว โดยชาติแห่งม้า ชื่อ อัสชาติยะ (เกิดแล้วโดยชาติแห่งม้า)

ปณัตติชาติยา ชาโต **ปณัตติชาติโย** (ชโน)

ชน เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต ชื่อ ปณัตติชาติยะ (เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต).

ปณัตติชาติ อสฺส อตฺถิติ วา **ปณัตติชาติโย**

อีกอย่างหนึ่ง ชาติแห่งบัณฑิต ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่าผู้มีชาติ แห่งบัณฑิต

ศัพท์ที่ลง **กย** ปัจจัย อย่างนี้

อนฺธ นิยุตฺโต **อนฺธกโย** (ชโน)

ชน ประกอบแล้ว ในความมืด ชื่ออันธกียะ (ประกอบในความมืด)

สมุหัตถธิต

ในสมุหัตถธิต มีปัจจัย ๓ ตัว คือ **กณฺ ฌ ตา**

ศัพท์ที่ลง **กณฺ** ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺसानํ สมุโห **มานุสโก**

ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อ มานุสกะ (ประชุม แห่งมนุษย์ หรือ หมู่แห่งมนุษย์)

มยุรานํ สมุโห มายุรโก

ประชุม แห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อ มายุรกะ (ประชุมแห่งนกยูง หรือฝูง แห่งนกยูง)

กโปตานํ สมุโห กาโปตโก

ประชุม แห่งนกพิราบทั้งหลาย ชื่อกาโปตกะ (ประชุมแห่งนกพิราบ หรือฝูงแห่งนกพิราบ)

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺसानํ สมุโห มานุโส

ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อมานุสะ

มยุรานํ สมุโห มายุโร

ประชุม แห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อมายุระ

กโปตานํ สมุโห กาโปโต

ประชุมแห่งนกพิราบทั้งหลาย ชื่อกาโปตะ

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจัย อย่างนี้

คามานํ สมุโห คามตา

ประชุม แห่งชาวบ้านทั้งหลาย ชื่อคามตา

ชนานํ สมุโห ชนตา

ประชุม แห่งชนทั้งหลาย ชื่อชนตา

สหายนํ์ สมุโ สหายตา

ประชุม แห่งสหายทั้งหลาย ชื่อสหายตา

ฐานัตถิต

ในฐานัตถิต ลง **อีย** ปัจจัย อย่างนี้

มทนสฺส ฐานํ มทนียํ

ที่ตั้ง แห่งความเมา ชื่อมทนียะ (ที่ตั้งแห่งความเมา)

พนฺธสฺส ฐานํ พนฺธนียํ

ที่ตั้ง แห่งความผูก ชื่อพนฺธนียะ (ที่ตั้งแห่งความผูก)

โมจนสฺส ฐานํ โมจนียํ

ที่ตั้ง แห่งความแก้ ชื่อโมจนียะ (ที่ตั้งแห่งความแก้)

อีย, เอยฺย ปัจจัย ๒ ตัวนี้ ลงในอรรถคือ **อรห** (ควร) อย่างนี้

ทสฺสนํ อรหตฺติ ทสฺสนียํ (ชโน)

ชนใด ย่อมควร ซึ่งความเห็น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อทสฺสนียะ (ผู้ควรซึ่งความเห็น หรือน่าดู)

ปุชนํ อรหตฺติ ปุชนียํ ปุชเนยฺโย วา (ชโน)

ชนใด ย่อมควร ซึ่งบูชา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ ปุชนียะ ชื่อปุชเนยยะบ้าง (ผู้ควรซึ่งบูชา)

ทกฺขิณํ อรหตฺติ ทกฺขิณียํ (ชโน)

ชนใด ย่อมควร ซึ่งทักษิณา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อทกฺขิณียะ (ผู้ควรซึ่งทักษิณา)

ในสัททนีติว่า **อีย** ปัจจัย ลงในอรรถอันอื่นได้ บ้างอย่างนี้

อุปาทานานํ หิตํ **อุปาทานียํ**

เกื้อกูล แก่อุปาทานทั้งหลาย ชื่อ อุปาทานียะ (เกื้อกูลแก่อุปาทาน)

อุทเร ภาวํ **อุทรียํ** (โภชนํ)

โภชนะ มีในท้อง ชื่ออุทรียะ (โภชนะมีในท้อง)

พหุลัตถิต

ในพหุลัตถิติต ลง **อาลु** ปัจจัย อย่างนี้

อภิขมา อสฺส ปกฺติ **อภิขมาลु**

อภิขมา เป็นปกติ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีอภิขมาเป็นปกติ

อภิขมา อสฺส พหุลา วา **อภิขมาลु**

อีกอย่างหนึ่ง อภิขมา ของชนนั้นมาก ชนนั้น ชื่อว่ามีอภิขมามาก

สีตํ อสฺส ปกฺติ **สีतालु**

หนาว เป็นปกติ ของประเทศนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่ามีหนาวเป็นปกติ

สีตํ เอตฺถ พหุลํ วา **สีतालु**

อีกอย่างหนึ่ง หนาว ในประเทศนั้นมาก ประเทศนั้น ชื่อว่ามีหนาวมาก

ทยา อสฺส ปกฺติ **ทयाลु**

ความเอ็นดู เป็นปกติของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีความเอ็นดูเป็นปกติ

ทยา อสฺส พหุลา วา **ทयाลु**

อีกอย่างหนึ่ง ความเอ็นดู ของชนนั้นมาก ชนนั้น ชื่อว่ามีความเอ็นดูมาก

เสฏฐัตถิต

ในเสฏฐัตถิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ **ตร** **ตม** **อียิสฺส** **อีย** **อัญฺจ**

ศัพท์ที่ลง **ตร** ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโร	เป็นบาปกว่า
ปณฺทิตตโร	เป็นบัณฑิตกว่า
หีนตโร	เลวกว่า
ปณฺตีตตโร	ประณีตกว่า

ศัพท์ที่ลง **ตม** ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโม	เป็นบาปที่สุด
ปณฺทิตตโม	เป็นบัณฑิตที่สุด
หีนตโม	เลวที่สุด
ปณฺตีตตโม	ประณีตที่สุด

ศัพท์ที่ลง **อียิสฺส** ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิยิสฺสโก	เป็นบาปกว่า
-------------	-------------

ศัพท์ที่ลง **อีย** ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิโย	เป็นบาปกว่า
กนิโย	น้อยกว่า
เสยโย	ประเสริฐกว่า
เชยโย	เจริญกว่า

ศัพท์ที่ลง **อิฏฐ** ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิฏฐโจ เป็นบาปที่สุด กนิฏฐโจ น้อยที่สุด เสฏฐโจ ประเสริฐที่สุด เชฏฐโจ เจริญที่สุด ในปัจจัยทั้ง ๕ นี้ **ตร** และ **อีย** ปัจจัย ลงใน วิเสสคุณศัพท์ **ตม** และ **อิฏฐ** ปัจจัย ลงในอติวิเสสคุณศัพท์ ตามนัยที่กล่าวแล้วในคุณนาม แต่ท่านแสดงวิเคราะห์ไว้เป็นแบบเดียว ไม่ต่างกันอย่างนี้

สพฺเพ อิม ปาปา อยฺมิเมสํ วิเสเสน ปาโปติ, **ปาปโตร, ปาปตโม**

ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป ชนนี้เป็น บาปโดยวิเศษ แห่ง (กว่า)

ชน ท. เหล่านี้ เหตุนั้น ชนนี้ ชื่อ ปาปตร,ปาปตม

ตทสสัตถิตัทธิต

ในตทสสัตถิตัทธิต ลงปัจจัย ๙ ตัว คือ **วี, ส, สี, อิก, อี, ร, วนฺตุ, มนฺตุ, ณ**

ศัพท์ที่ลง **วี** ปัจจัย อย่างนี้

เมธา อสฺส อตฺถิติ **เมธาวี**

เมธา (ปัญญา) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีเมธา

มายา อสุส อตถิติ **มายาวี**

(มายา) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีมายา

ศัพท์ที่ลง **ส** ปัจจัย อย่างนี้

สุเมธา อสุส อตถิติ **สุเมธโส**

เมธาดี ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีเมธาดี

ศัพท์ที่ลง **สี** ปัจจัย อย่างนี้

ตโป อสุส อตถิติ **ตปสี**

ตปะ (ความเพียรอันเผาบาป) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีตปะ

เตโช อสุส อตถิติ **เตชสี**

เดช ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีเดช

ศัพท์ที่ลง **อิก** ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺโท อสุส อตถิติ **ทณฺทิก**

ไม้เท้าของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีไม้เท้า

อตฺถิ อสุส อตถิติ **อตฺถิก**

ความต้องการของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีความต้องการ

ศัพท์ที่ลง **อี** ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺโท อสุส อตถิติ **ทณฺที**

ไม้เท้า ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีไม้เท้า

สุข อสฺส อตฺถิติ สุขี

สุข ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีสุข

โกโค อสฺส อตฺถิติ โกคิ

โกคะ (สมบัติ) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีโกคะ

ศัพท์ที่ลง ร ปัจจัย อย่างนี้

มธุ อสฺส อตฺถิติ มธุโร

น้ำผึ้ง ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีน้ำผึ้ง (มีรสหวาน)

มุข อสฺส อตฺถิติ มุขโร

ปากของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีปาก (คนมีปากกล้า)

ศัพท์ที่ลง วนฺตฺ ปัจจัย อย่างนี้

คุโณ อสฺส อตฺถิติ คุณวา

คุณ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีคุณ

ธนํ อสฺส อตฺถิติ ธนวา

ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีทรัพย์

ปญฺญา อสฺส อตฺถิติ ปญฺญวา

ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีปัญญา

ปุญฺญํ อสฺส อตฺถิติ ปุญฺญวา

บุญ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีบุญ

ศัพท์ที่ลง **มนุ** ปัจจย อย่างนี้

อายุ อสฺส อตฺถิติ อายุสฺมา

อายุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีอายุ

สติ อสฺส อตฺถิติ สติมา

สติ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีสติ

จกฺขุ อสฺส อตฺถิติ จกฺขุมา

จักขุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีจักขุ
(คนตาดีหรือคนมีญาณ)

ชฺติ อสฺส อตฺถิติ ชฺติมา

ความโพล่ง ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีความโพล่ง

ในสัททนีติ ศัพท์คือ **ปฺตฺติมา** ชนมีบุตร **ปาปิมา** ชนมีบาป (มาร) ลง
อิมฺนฺตฺ ปัจจย วิเคราะห์เหมือน **มนุ** ปัจจย

ศัพท์ที่ลง **ณ** ปัจจย อย่างนี้

สทฺธา อสฺส อตฺถิติ สทฺโธ

ศรัทธา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีศรัทธา

มจฺเฌโร อสฺส อตฺถิติ มจฺเฌโร

ความตระหนี่ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น เชื่อว่ามีความตระหนี่

ปกติทัตธิ

ในปกติทัตธิ ลง **มย** ปัจจัย อย่างนี้

สุณฺณน ปกตํ **โสวณฺณมยํ** (ภาชนํ)

ภาชนะ อันบุคคลทำแล้วด้วยทอง ชื่อ โสวณฺณมยะ (อันบุคคลทำแล้วด้วยทอง)

สุณฺณสฺส วิกาโร वा **โสวณฺณมยํ** (ภาชนํ)

อีกอย่างหนึ่ง ภาชนะเป็นvikara แห่งทอง ชื่อ โสวณฺณมยะ (เป็นvikara แห่งทอง)

มตฺติกาย ปกตํ **มตฺติกามยํ** (ภาชนํ)

ภาชนะ อันบุคคลทำแล้ว ด้วยดิน ชื่อ มตฺติกามยะ (อันบุคคลทำแล้วด้วยดิน)

มตฺติกาย วิกาโร वा **มตฺติกามยํ**

อีกอย่างหนึ่ง (ภาชนะ) เป็นvikara แห่งดิน ชื่อ มตฺติกามยะ (เป็นvikara แห่งดิน)

อยสํ ปกตํ **อโยมยํ**

(ภาชนะ) อันบุคคลทำแล้ว ด้วยเหล็ก ชื่อ อโยมยะ (อันบุคคลทำแล้วด้วยเหล็ก)

อยสํ วิกาโร वा **อโยมยํ**

อีกอย่างหนึ่ง (ภาชนะ) เป็นvikara แห่งเหล็ก ชื่อ อโยมยะ (เป็นvikara แห่งเหล็ก)

ปุรณัตถิต

ในปุรณัตถิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ **ติย ถ ม อ**

ศัพท์ที่ลง **ติย** ปัจจัย อย่างนี้

ทวินนํ ปุรโณ **ทุตฺติโย**

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๒ ชื่อว่าที่ ๒

ติณฺณํ ปุรโณ **ตฺติโย**

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๓ ชื่อว่าที่ ๓

ศัพท์ที่ลง **ถ** ปัจจัย อย่างนี้

จตุณฺนํ ปุรโณ **จตุตฺถโ**

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๔ ชื่อว่าที่ ๔

ศัพท์ที่ลง **ฐ** ปัจจัย อย่างนี้

ฉนฺนํ ปุรโณ **ฉฐโ**

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๖ ชื่อว่าที่ ๖

ศัพท์ที่ลง **ม** ปัจจัย อย่างนี้

ปญฺจนฺนํ ปุรโณ **ปญฺจโม**

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๕ ชื่อว่าที่ ๕

สตฺตณฺนํ ปุรโณ **สตฺตโม**

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๗ ชื่อว่าที่ ๗

ในอิตถิลิงค์ ตั้งแต่ เอกาทส จนถึง อฏฐารส ลง **อี** ปัจจัย อย่างนี้

เอกาทสนัน ปุรณิ **เอกาทสี** (อิตถิ)

(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย ๑๑ ชื่อว่าที่ ๑๑

ทวาทสนัน ปุรณิ **ทวาทสี** (อิตถิ)

(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย ๑๒ ชื่อว่าที่ ๑๒

อฑฒเนน ทุติโย ทิวฑฒโน **ทียฑฒโน**

ที่สอง ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อ ทิวฑฒนะ และ ทียฑฒนะ (หนึ่งกับครึ่ง)

อฑฒเนน ตติโย อฑฒติโย **อฑฒเตยโย**

ที่ ๓ ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อ อฑฒติยะและ อฑฒเตยยะ (สองกับครึ่ง)

อฑฒเนน จตุตฺโถ **อฑฒฑฺโฒ**

ที่ ๔ ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อว่า อฑฒฑฺฒนะ (สามกับครึ่ง)

สังขยาตัทธิต

ในสังขยาตัทธิต ลง **ก** ปัจจัย อย่างนี้

เทว ปริมาณานิ อสุสาติ **ทวิกํ**

ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น ๒ เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่าปริมาณ ๒

ตีณิ ปริมาณานิ อสุสาติ **ติกํ**

ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น ๓ เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่ามีปริมาณ ๓

วิภาคัทธิต

ในวิภาคัทธิต มีปัจจัย ๒ ตัว คือ **ธา โส**

ศัพท์ที่ลง **ธา** ปัจจัย อย่างนี้

เอเกน วิภาเคน **เอกรา**

โดยส่วนเดียว ชื่อ เอกรา

ทวิหิ วิภาเคหิ **ทวิธา**

โดยส่วนทั้งหลาย ๒ ชื่อ ทวิธา

ศัพท์ที่ลง **โส** ปัจจัย อย่างนี้

ปเทน วิภาเคน **ปทโส**

โดยความจำแนก โดยบท ชื่อ ปทโส

สุตฺเตน วิภาเคน **สุตฺตโส**

โดยความจำแนก โดยสูตร ชื่อ สุตฺตโส

(๑๐๔) ภาวตฺถิต

ในภาวตฺถิตมีปัจจัย ๖ ตัว คือ **ตฺต ญฺย ตฺตน ตา ณ กณฺ**

ศัพท์ที่ลง **ตฺต** ปัจจัย อย่างนี้

(ในชื่อ) จนฺทสฺส ภาโว **จนฺทตฺตํ**

ความเป็น แห่งพระจันทร์ ชื่อ จันท์ตตะ

(ในชาติ) มนุสฺสสฺส ภาโว **มนุสฺสตฺตํ**

ความเป็น แห่งมนุษย์ ชื่อ มนุสส์ตตะ

(ในทัพพะ) ทณฺฑิโน ภาโว **ทณฺฑิตฺตํ**

ความเป็น แห่งคนมีไม้เท้า ชื่อ ทัณฑิตตะ

(ในกิริยา) ปาจสฺส ภาโว **ปาจกตฺ**

ความเป็น แห่งคนหุง ชื่อ ปาจกัตตะ

(ในคุณ) นิลสฺส ภาโว **นิลตฺ**

ความเป็น แห่งของเขียว ชื่อ นิลัตตะ

ศัพท์ที่ ลง **นฺย** ปัจจัย อย่างนี้

ปณฺทิตสฺส ภาโว **ปณฺทิจจํ**

ความเป็น แห่งบัณฑิต ชื่อ ปณฺทิจจะ

กุสลสฺส ภาโว **โกสลํ**

ความเป็น แห่งคนฉลาด ชื่อ โกสลละ

สมณสฺส ภาโว **สามณญํ**

ความเป็น แห่งสมณะ ชื่อ สามัญญะ

สุหทสฺส ภาโว **โสหขุขํ**

ความเป็น แห่งเพื่อน (คนมีใจดี) ชื่อ โสหัชชะ

ปุริสสฺส ภาโว **โปริสสํ**

ความเป็น แห่งบุรุษ ชื่อ โปริสสะ

นิปกสฺส ภาโว **เนปกกํ**

ความเป็น แห่งคนมีปัญญา (รักษาไว้ซึ่งตน) ชื่อ เนปิกกะ

อุปมาย ภาโว **โอปมมํ**

ความเป็น แห่งอุปมา ชื่อ โอปัมมะ

ผู้ศึกษาพึงสังเกต **ณฺย** ปัจจัยนี้ พฤทธิสระ ตัวหน้าที่เป็นรัสสะล้วน และต้องลบพวกปัจจัย ที่มี **ณ** อักษร เมื่อลบ **ณ** แล้ว เหลืออยู่แต่ **ย** ลบ **อ** สระ ที่สุดศัพท์ข้างหน้าเสีย เหมือนศัพท์คือ ปณฺทิตะ ลบ **อ** เสีย คงแต่ ปณฺทิต แล้ว เอาพยัญชนะที่สุกศัพท์ ซึ่งมีสระอันลบเสียแล้ว นั้น กับ **ย** ปัจจัย อาเทส ตามสถานที่ควร อย่างนี้

เอา **ตฺย** เป็น **จฺจ**

เอา **ลฺย** เป็น **ลฺล**

เอา **ณฺย** เป็น **ณฺณ**

เอา **ทฺย** เป็น **ชฺช**

นอกนั้น เอาเป็นเหมือนพยัญชนะหน้า **ย** ทั้ง ๒ ตัว หรือคงไว้อย่างเดิม ไม่อาเทส ในสัททนีติว่า ศัพท์คือ **วิริยํ** ความเป็นผู้ กล้า (ความเพียร) และ **อาลสิยํ** ความเป็นผู้ เกียจคร้าน ลง **ณฺย** ปัจจัย **โสเจยฺย** ความเป็น ของ สะอาด ลง **ณฺย** ปัจจัย **ทาสพฺย** ความเป็นทาส ลง **พฺย** ปัจจัย

ศัพท์ที่ลง **ตฺตน** ปัจจัย อย่างนี้

ปุณฺณชฺชนสฺส ภาโว **ปุณฺณชฺชนตฺตนํ**

ความเป็น แห่งปุณฺณชฺชน ชื่อ ปุณฺณชฺชนัตตนะ

เวทนาย ภาโว **เวทนตฺตนํ**

ความเป็น แห่งเวทนา ชื่อ เวทนัตตนะ

ศัพท์ที่ลง **ตา** ปัจจัย อย่างนี้

มฺหฺโน ภาโว **มฺหฺตา**

ความเป็น แห่งคนอ่อน (คนใจอ่อน) ชื่อ มฺหฺตา

นิทุทธารามสฺส ภาโว **นิทุทธารมตา**

ความเป็น แห่งคนมีความหลับเป็นที่ยำยินดี ชื่อ นิทุทธารมตา

สหายสฺส ภาโว **สหายตา**

ความเป็น แห่งสหาย ชื่อ สหายตา

ศัพท์ที่ลง **ณ** ปัจจัย อย่างนี้

วิสมสฺส ภาโว **เวสมํ**

ความเป็น แห่งของเสมอปราศ (ไม่เสมอ) ชื่อ เวสมะ

สฺจโน ภาโว **โสจํ**

ความเป็น แห่งของสะอาด ชื่อ โสจะ

มฺหฺโน ภาโว **มฺหฺทวํ**

ความเป็น แห่งคนอ่อน ชื่อ มัททวะ

ศัพท์ที่ลง **กณฺ** ปัจจัย คือ

รมณียสฺส ภาโว **รามณียกํ**

ความเป็น แห่งของอันบุคคลพึงยินดี ชื่อ รามณียกะ

มนุญฺยสฺส ภาโว **มานุญฺยกํ**

ความเป็น แห่งของที่เป็นที่พอใจ ชื่อ มานุญญกะ

(๑๐๕) อพยยัตถิต

อพยยัตถิต มี ปัจจัย ๒ ตัว คือ **ถา** **ถัม** ใช้ ลงแทน ปการ ศัพท์ แปลว่า ประการ ดังนี้

ถา ปัจจัย ลงหลังศัพท์นามอย่างนี้

เอน ปการณ **ยถา** โดยประการใด

เตน ปการณ **ตถา** โดยประการนั้น

สพฺพเพน ปการณ **สพฺพถา** โดยประการทั้งปวง

ถัม ปัจจัย ลงหลัง กี และ อิม อย่างนี้

เกน ปการณ **กถัม** โดยประการไร, อย่างไร

อิมินา ปการณ **อิถัม** โดยประการนี้, อย่างนี้

ตัทธิตนอกแบบ มี ๒ คือ

๑. อุปมาตัทธิต

ลง **อียิตตฺต** ปัจจัย แทน วีย ศัพท์ อย่างนี้

ธโม วีย ทิสฺสตีติ **ธมฺมายิตตฺตํ** (วตุฏฺฐ)

(วัตถุใด) ย่อมปรากฏ ดุจคว้น เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อ ฐมายิตตตะ
(ปรากฏดุจคว้น)

ติมิร วิย ทิสฺสตีติ ติมิรายิตตตฺ(วัตถุ)

(วัตถุใด) ย่อมปรากฏ ดุจหมอก เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อ ติมิรายิตตตะ
(ปรากฏดุจหมอก)

๒. นิสฺสิตตํทริติ

ลง **ล** ปัจจัย แทน นิสฺสิต ศัพท์อย่างนี้

ทฺฐจํ นิสฺสิตํ ทฺฐจฺลํ (กมฺ)

(กรรม) อาศัยแล้ว ซึ่งวัตถุอันชั่ว ชื่อ ทฺฐจฺลละ

เวทํ นิสฺสิตํ เวทจฺลํ (ศาสน)

(ศาสนา) อาศัยแล้ว ซึ่งเวท ชื่อ เวทจฺลละ

ทฺฐจฺโน ฐานํ ทฺฐจฺลํ (กมฺ)

(กรรม) เป็นที่ตั้ง แห่งวัตถุอันชั่ว ชื่อ ทฺฐจฺลละ

เวทสฺส ฐานํ เวทจฺลํ (ศาสน)

(ศาสนา) เป็นที่ตั้ง แห่งเวท ชื่อเวทจฺลละ

บทสรุปศัพท์

๑. โคตตตํทริติ สมุหตํทริติ ภาวตํทริติ เป็น นามนามไม่ต้องมีอัญญบท
นอกนั้นเป็นคุณนาม

๒. วิภาคตัถุธิต อพยยตัถุธิต เป็นอพยยศัพท พวกนินบาต แจกด้วย
วิภัติมิได้

๓. บทตัถุธิตส่วนใหญ่เป็นนามศัพท จิงมีองค์ ประกอบเหมือนนามศัพท
คือ ลิงค์ วจนะ วิภัติ และการ์นัต

อักขรวิธี

สมัญญาภิธาน

(๑) เนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง ต้อง หมายรู้กันด้วยอักขระ เมื่ออักขระวิบัติแล้ว ก็เข้าใจเนื้อความยาก เพราะฉะนั้นความเป็น ผู้ฉลาดในอักขระ จึงมีอุปการะมาก

คำว่าอักขระนั้น ว่าตามทีนักปราชญ์ท่าน ประสงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง

- เป็นเสียงอย่าง ๑
- เป็นตัวหนังสืออย่าง ๑

เพราะฉะนั้น เสียงก็ดี ตัวหนังสือก็ดี ชื่อ **อักขระ**

อักขระ แปลว่า

- ไม่รู้จักสิ้นอย่าง ๑
- ไม่เป็นของแข็งอย่าง ๑

(๒) อักขระที่ใช้ในภาษาบาลีนั้น มี ๔๑ ตัว คือ **อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ ๘ ตัว** นี้ชื่อ **สระ**

ก ข ค ฅ ง จ ฉ ช ฌ ญ

ฎ ฏ ท ฒ ณ ต ถ ท ธ น

ป พ พ ม ย ร ล ว ส ห พ ั (อ)

๓๓ ตัวนี้ ชื่อ พยัญชนะ

สระ

(๓) อักษร ๔๑ ตัวนี้ อักษรเบื้องต้น ๘ ตัว ตั้งแต่ **อ** จนถึง **โ** ชื่อว่า **สระ** ออกเสียงได้ตาม ลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้ สระ ๘ ตัวนี้ ชื่อว่า **นิสสัย เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ** บรรดาพยัญชนะต้องอาศัย สระจึงออกเสียงได้ ในสระ ๘ ตัวนั้น สระมีมาตราเบา ๓ ตัว คือ **อ อิ อุ** ชื่อว่า **รัสสะ** มีเสียงสั้น เหมือนคำว่า **อติ ครุ** เป็นต้น

สระอีก ๕ ตัว คือ **อา อี อุ เอ โอ** ชื่อว่า **ทีฆะ** มีเสียงยาว เหมือนคำว่า **ภาควิ ญ เสโ** เป็นต้น

เอ โอ ๒ ตัวนี้ ที่มีพยัญชนะสังโยค (ตัว สะกด) ซ่อนอยู่เบื้องหลัง จัดเป็น **รัสสะ** เหมือน คำว่า **เสโย โสตุ** เป็นต้น

สระที่เป็นทีฆะล้วน และสระที่เป็นรัสสะ มี พยัญชนะสังโยค และนิคคหิต อยู่เบื้องหลัง ชื่อ ว่า **ครุ** มีเสียงหนัก เหมือนคำว่า **ภูปาโล เอสิ มนุสสินโท โกเสย** เป็นต้น

สระที่เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยค และนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อ **ลหุ** มีเสียงเบา เหมือนคำว่า **ปติ มุ** เป็นต้น

สระนั้นจัดเป็น ๓ คู่ คือ

อ อา เรียกว่า **อ** วัณโณ

อิ อี เรียกว่า **อิ** วัณโณ

อุ อุ เรียกว่า **อุ** วรรณ

เอ โอ ๒ ตัวนี้ เป็นสังยุคสระ ประกอบ เสียงสระ ๒ ตัว เป็นเสียงเดียวกัน

อ กับ **อิ** ผสมกันเป็น **เอ**

อ กับ **อุ** ผสมกันเป็น **โอ**

เพราะฉะนั้น สระ ๒ ตัวนี้ จึงเกิดใน ๒ ฐาน

พยัญชนะ

(๔) อักษรที่เหลือจากสระ ๓๓ ตัว มี **ก** เป็นต้น มี นิคคหิต เป็นที่สุด ชื่อว่า **พยัญชนะ** คำว่าพยัญชนะนั้น แปลว่า ทำเนื่อความให้ ปรากฏ

อักษรเหล่านี้ เป็น นิสสิต เพราะต้อง อาศัยสระจึงออกเสียงได้

พยัญชนะ ๓๓ ตัวนี้ จัดเป็น ๒ พวก คือ

- **วรรณ ๑**
- **อวรรณ ๑**

วรรคจัดเป็น ๕ อย่างนี้

ก ข ค ง ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ก** วรรค

จ ฉ ช ฌ ญ ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **จ** วรรค

ฎ ฏ ท ฒ ณ ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ฎ** วรรค

ด ถ ฑ ธ น ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ด** วรรค

ป ผ พ ภ ม ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ป** วรรค

พยัญชนะ ๒๕ ตัวนี้ เป็นพวกๆ กันตาม ฐานกรณ์ที่เกิด จึงชื่อว่า **วรรค**

พยัญชนะ ๘ ตัวนี้ คือ **ย ร ล ว ส ห พ อ** เรียกว่า **อวรรค** เพราะไม่เป็นพวกเป็น หมู่กันตามฐานกรณ์ที่เกิด

(๕) พยัญชนะ คือ **อ** เรียกว่า **นิคคหิต** ตามสาสนโวหาร เรียกว่า **อนุสาร** ตามคัมภีร์ศัพทศาสตร์ **นิคคหิต** แปลว่า กดสระ หรือ กรณ์ คือ อวัยวะที่ทำเสียง

อนุสาร แปลว่า ไปตามสระ คือ พยัญชนะ ตัวนี้ ต้องไปตามหลังสระ คือ **อ อี อุ** เสมอ เหมือน คำว่า **อหิ เสด์ โอกาสี** เป็นต้น

ฐานกรณ์ของอักขระ

(๖) **ฐาน** คือ ที่ตั้งที่เกิดของอักขระมี ๖ คือ

กณฺโฐ คอ

ตาลุ เพดาน

มฺหุรธา ศีรษะก็ว่า ปุ่มเหงือกก็ว่า

ทนฺโต ฟัน

โฏฐ ริมฝีปาก

นาสิก จมูก

อักขระบางเหล่าเกิดในฐานเดียว บางเหล่า เกิดใน ๒ ฐาน อักขระที่เกิดในฐานเดียว อย่างนี้

อ อา, ก ข ค ฆ ง, ห ฌ ตัวนี้

เกิดที่คอ เรียกว่า **กณฺฐชา**

อิ อี, จ ฉ ช ฌ ญ, ย ฌ ตัวนี้

เกิดที่เพดาน เรียกว่า **ตาลุชา**

ฎ ฐ ท ฒ ณ, ร ฬ ตัวนี้

เกิดที่ศีรษะก็ว่า ที่ปุ่มเหงือกก็ว่า เรียกว่า **มฺหุรธา**

ต ถ ท ฐ น, ล ส ตัวนี้

เกิดที่ฟัน เรียกว่า **ทนฺตชา**

อุ อู, ป ผ พ ภ ม ตัวนี้

เกิดที่ริมปาก เรียกว่า **โฏฐชา**

นิคคหิต เกิดในจุมกเรียกว่า **นาสิกฏฐานชา**

อักขระเหล่านี้ ยกเสียแต่พยัญชนะที่สุตวรรค ๕ ตัว คือ **ง ญ ณ น ม** เกิดในฐานเดียวกัน

เอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและเพดาน เรียกว่า **กณฺฐतालुโซ**

โอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและริมฝีปาก เรียกว่า **กณฺโฐฏฐโซ**

พยัญชนะที่สุตวรรค ๕ ตัว เกิดในสองฐาน คือ ตามฐานของตนๆ และจุมก เรียกว่า **สกฏฐานนาสิกฏฐานชา**

ว เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฟันและริมฝีปาก เรียกว่า **ทนฺโตฏฐโซ**

ห พยัญชนะที่ประกอบด้วยพยัญชนะ ๘ ตัว คือ **ญ ณ น ม ย ล ว พ** เกิดแต่อก เรียกว่า **อฺรชา** ถ้าไม่ได้ประกอบเกิดในคอ ตามฐานเดิมของตน เรียกว่า **กณฺฐชา**

(๗) **กรรม** คือ ฐานที่ทำอักขระ มี ๔ คือ

ชีวหามขณฺ ท้ามกลางลิ้น

ชีวโหปคฺ ถัดปลายลิ้นเข้ามา

ชีวหคฺ ปลายลิ้น

สกฏฐานํ ฐานของตน

ท้ามกลางลิ้น เป็นกรรมของอักขระที่เป็น **तालुष**

ถัดปลายลิ้นเข้ามา เป็นกรณีของอักขระ ที่เป็น **มุทรชะ**

ปลายลิ้น เป็นกรณีของอักขระที่เป็น **ทันตชะ**

ฐานของตน เป็นกรณีของอักขระที่เหลื่อจากนี้

เสียงของอักขระ

(๘) มาตรการที่จะว่าอักขระนั้น ดังนี้

สระสั้นมาตราเดียว

สระยาว ๒ มาตรา

สระที่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ๓ มาตรา

พยัญชนะทั้งปวงกึ่งมาตรา

(๙) สระ ๘ ตัวนั้นย่อลงเป็น ๒ คือ

- มีเสียงสั้นอย่าง ๑
- มีเสียงยาวอย่าง ๑

(๑๐) แม้ถึงพยัญชนะก็มีเสียงไม่ต่างกันนัก ที่ ต่างกันคือ **ค ช ฅ ท พ ๕** ตัวนี้

พยัญชนะแบ่งเป็น ๒ ตามที่มีเสียงก้องและไม่ก้อง

พยัญชนะที่มีเสียงก้อง เรียกว่า **โฆสระ**

พยัญชนะที่มีเสียงไม่ก้อง เรียกว่า **อโฆสระ**

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรคทั้ง ๕ คือ

ก ข, จ ฉ, ฎ ฐ, ต ถ, ป ผ และ **ส** ๑๑ ตัวนี้ เป็น **อโฆส**

พยัญชนะที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ในวรรคทั้ง ๕ คือ

ค ฆ ง, ช ฌ ญ, ท ฒ ณ, ฑ ฒ น, พ ภ ม และ **ย ร ล ว ห ฟ** ๒๑ ตัวนี้ เป็น **โฆส**

นิคคหิต

นักปราชญ์ผู้รู้ศัพทศาสตร์ประสงค์เป็น**โฆส** ส่วนนักปราชญ์ฝ่ายศาสนา ประสงค์เป็น **โฆสาโฆสวิมุตติ** คือพ้นจากโฆสและอโฆส

(๑๑) พยัญชนะวรรคที่เป็นโฆสและอโฆส ก็ แบ่งเป็น ๒ ตามเสียงหย่อนและหนัก

พยัญชนะที่ถูกลงฐานของตนหย่อนๆ ชื่อ **สิลิ** พยัญชนะที่ถูกลงฐานของตนหนักบั่นลือ เสียงดัง ชื่อ **ธนิ**

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ (คือ **ก ค จ ช ฎ ฐ ต ท ป พ**) เป็น **สิลิ**

พยัญชนะที่ ๒ ที่ ๔ ในวรรคทั้ง ๕ (คือ **ข ฌ ฉ ฌ ฌ ณ ฑ ฒ น**) เป็น **ธนิ**

ในคัมภีร์กัจจายนเภท แสดงไว้ว่า พยัญชนะที่สุตวรรค ๕ ตัว เป็น **สิลิ** แต่ใน คัมภีร์ทั้งหลายอื่นท่านมิได้กล่าว

(๑๒) พยัญชนะที่เป็นสิลิลอโฆส (**ก จ ฎ ฐ ป**) มีเสียงเบาว่าทุกพยัญชนะ

ธนิอโฆส (**ข ฉ ฌ ณ ผ**) มีเสียงหนักกว่า สิลิลอโฆส

สิลิลโฆส (**ค ช ญ ท ท พ**) มีเสียงดังกว่า ธนิอโฆส

ธนิธโฆสะ (ข ฌ ฌ ฐ ภ) มีเสียงก้องกว่า สนิธโฆสะ เป็นชั้นๆ ดังนี้

พยัญชนะสังโยค

(๑๓) ลักษณะที่จะประกอบพยัญชนะซ้อนกัน ได้ดังนี้

ในพยัญชนะวรรคทั้งหลาย

พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และ ที่ ๒ ในวรรคของตนได้ (สกุโก อกฺขร) พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๔ ในวรรคของตนได้ (อคฺคิ สทฺธา) พยัญชนะสุคฺวรรค ๕ ตัว ซ้อนหน้า พยัญชนะในวรรคของตนได้ทั้ง ๕ ตัว ยกเสียแต่ตัว ง ซึ่งเป็นตัวสะกดอย่างเดียว

มิได้มีสำเนียงในภาษาบาลี ซ้อนหน้า ตัวเองไม่ได้

ในพยัญชนะอวรรคทั้งหลาย

ย ล ส ซ้อนหน้าตัวเองได้

(๑๔) พยัญชนะ ๔ ตัวคือ ย ร ล ว ถ้าอยู่ หลังพยัญชนะตัวอื่นออกเสียง ผสมกับ พยัญชนะตัวหน้า

ตัว ส มีสำเนียงเป็นอุสุมะ แม้ถึงเป็นตัว สะกดของสระตัวหน้าแล้ว ก็ยังมีเสียงปรากฏ หน่อยหนึ่ง

ตัว ห นั้น ถ้าอยู่หน้าพยัญชนะตัวอื่นก็ทำให้สระที่อยู่ข้างหน้าตนออกเสียงมีลมมากขึ้น เหมือนคำว่า พุรฺหม

ถ้าพยัญชนะ ๘ ตัว **ล ฌ น ม, ย ล ว พ** นำหน้ามีสำเนียงผสมกับ
พยัญชนะนั้น

อัทธมสระ

(๑๕) พยัญชนะวรรคทั้งปวงเป็นมูอะพยัญชนะไม่ มีมาตราเลย เพราะ
จะรวมเข้ากับพยัญชนะวรรค ตัวใดตัวหนึ่งลงในสระเดียวกัน ออกเสียงผสม
กัน ไม่ได้ เป็นได้อยู่แต่ตัวสะกดอย่างเดียว

ส่วนพยัญชนะคือ **ย ร ล ว ส ห พ** ๗ ตัวนี้ เป็น **อัทธมสระ** มีเสียงกึ่งสระ
คือกึ่ง มาตรา เพราะพยัญชนะเหล่านี้ บางตัวก็รวมลงในสระเดียวกันด้วย
พยัญชนะอื่น ออกเสียงพร้อม กันได้ บางตัวแม้เป็นตัวสะกด ก็คงออกเสียง
น้อยหนึ่งพอให้รู้ได้ว่าตัวนั้นเป็นตัวสะกด

ลำดับอักษร

(๑๖) ในคัมภีร์मुखमकसारที่ปนี ท่านแสดง ลำดับอักษรไว้ดังนี้ อักษร
๔๑ ตัวแม้ต่างกัน โดยฐานที่เกิดเป็นต้น ก็เป็น ๒ อย่าง คือ

- เป็นนิสสัยอย่าง ๑
- เป็นนิสสิตอย่าง ๑

สระ ที่เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ ชื่อ **นิสสัย พยัญชนะ** อันอาศัยสระ
ชื่อ **นิสสิต**

(๑๗) ส่วนพยัญชนะก็เป็น ๒ อย่าง

- เป็นวรรค ๑
- เป็นอวรรค ๑

ท่านเรียงพยัญชนะวรรคไว้ก่อน พยัญชนะ ที่มีใช้วรรคไว้หลัง เพราะ พยัญชนะวรรคมากกว่า พยัญชนะที่ไม่ใช้วรรค ให้รู้จักลำดับของ พยัญชนะ วรรคทั้ง ๕ ตามลำดับฐาน

แม้อักขระก็แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

- โหสะ ๑
- อโหสะ ๑

ควรจะเรียงโหสะไว้ก่อน เพราะมากกว่า แต่พยัญชนะที่เป็นอโหสะมี เสียงเบาว่า ท่าน จึงได้เรียงอโหสะไว้ก่อน โหสะไว้ภายหลัง

ลำดับการเรียงอักขระ มีดังนี้

๑. เรียงสระไว้ก่อน
๒. ในสระเหล่านั้น ก็เรียงสระที่มีฐานเดียวไว้ก่อน
๓. เรียงพยัญชนะวรรคไว้ก่อน
๔. เรียงพยัญชนะอวรรคไว้หลัง
๕. ในพยัญชนะวรรคนั้น ต้องเรียงพยัญชนะ ที่มีเสียงเบาไว้ก่อน
๖. แม้พยัญชนะอวรรค ก็ต้องเรียงโหสะไว้ก่อน เพราะโหสะมีมากกว่า อโหสะ
๗. นิคคหิต ท่านเรียงไว้ในที่สุดของพยัญชนะ ทั้งปวง เพราะไม่มีเสียง ไม่มีพวง และพ้น จากโหสะและอโหสะ

สนธิ

(๑๘) **สนธิ** คือการต่อศัพท์และอักขระให้เนื่อง กันด้วยอักขระ เพื่อจะย่อ
อักขระให้น้อยลง เป็นอุปการะในการแต่งฉันท ทำคำพูดให้สละสลวย
การต่อมี ๒ อย่าง คือ

- ต่อศัพท์ที่มีวิภัตติให้เนื่องด้วยศัพท์ที่มีวิภัตติ เช่น จตฺตารอ-อิม เป็น
จตฺตารอเม เป็นต้น
- ต่อบทสมาส ย่นอักขระให้น้อยลง เช่น กต-อุปกาโร ต่อ
เป็น กโตปกาโร

การต่ออักขระจัดเป็น ๓

การต่ออักขระด้วยอักขระนั้น จัดเป็น ๓ ตาม ความเป็นประธานก่อนคือ

- สระสนธิ (ต่อ สระ) ๑
- พยัญชนะสนธิ (ต่อพยัญชนะ) ๑
- นิคคหิตสนธิ (ต่อนิคคหิต) ๑

สนธิกิริโยปกรณ

วิธีเป็นอุปการะแก่การทำสนธิ ชื่อว่า **สนธิกิริโยปกรณ** มี ๘ อย่าง คือ

โลโป ลบ

อาเทโส แปลง

อาคโม ลงอักษรตัวใหม่

วิกาโร ทำให้ผิดจากของเดิม

ปกติ ปรกติ

ทีโฆ ทำให้ยาว

รสส์ ทำให้สั้น

สญฺเญโค ซ้อนตัวอักษร

สระสนธิ

(๑๙) ในสระสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์เบื้องต้น ครอบคลุมทั้ง ๘ ขาดแต่ **สญฺเญโค** อย่างเดียว

โลปะสระสนธิ

โลโปที่ต้นมี ๒ คือ

- **ลบสระหน้า ๑**
- **ลบสระหลัง ๑**

สระที่สุดของศัพท์หน้า เรียก **สระหน้า**

สระหน้าของศัพท์หลัง เรียก **สระเบื้องปลาย** หรือ **สระหลัง**

ลบสละหน้า อย่างนี้

สรรหน้าเป็นรัสสะ สรรหลังเป็นทีฆะ หรือสรร หลังอยู่หน้าพยัญชนะสังโยค
ลบสรรหน้า อ. ว่า

ยสฺส-อินุทริยานิ เป็น **ยสฺสินุทริยานิ**

โนฮี-เอตม์ เป็น โนहतม์

สมเหตุ-อายุสุม่า เป็น สมต่ายสุม่า

สระทั้งสองเป็นรัสสะ มีรูปเหมือนกัน ลบสระ หน้าแล้ว ที่พระสระหลัง อู.ว่า

ตตร-อย่ เป็น ตตราย

ครู-อุปการ เป็น **ครูปกครอง**

สระทั้งสองเป็นรัสสะ มีรูปไม่เหมือนกัน ลบ สระหน้าอย่าที่ฆะสระหลัง อู.ว่า

จตุหิ-อปาเยหิ เป็น จตุหปาเยหิ

ยสุส-อิมานิ เป็น **ยสุสีมานิ**

สระหน้าเป็นทีฆะ สระหลังเป็นรัสสะ ลบสระ หน้าทีฆะสระหลัง อู.ว่า

สูตร-อิธ เป็น **สูตริธ**

ลบสระหลัง อย่างนี้

สระทั้งสองมีรูปไม่เหมือนกัน ลบสระหลัง อู.ว่า

จตุตทาโร-อิเม เป็น จตุตทาโรเม

กิบูน-อิม่า เป็น **กิบูนมา**

ถ้ามีนิคคิตอยู่หน้า ลบสระหลัง อู.ว่า

อภินนุทฺ-อิตติ เป็น อภินนุทฺ-อิตติ

อาเทสสระสนธิ

(๒๐) อาเทโสมี ๒ คือ

- แปลงสระหน้า ๑
- แปลงสระหลัง ๑

แปลงสระหน้า อย่างนี้

ถ้า **อิ เอ** และ **อุ โอ** อยู่หน้า มีสระอยู่หลัง แปลง **อิ** ตัวหน้าเป็น **ย** ถ้าพยัญชนะซ้อนอยู่ ๓ ตัว ลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกันเสียตัวหนึ่ง อุ.ว่า

ปฏิสนธารวุตติ-อสฺส
อคฺคิ-อาคารํ

เป็น ปฏิสนธารวุตฺยสฺส
เป็น อคฺยาคารํ

เอา เอ เป็น **ย** อุ.ว่า

เต-อสฺส

เป็น ตฺยสฺส

เม-อยํ

เป็น มฺยายํ

เต-อหํ

เป็น ตฺยาคํ

เอา **อุ, โอ** เป็น **ว** อุ.ว่า

อถฺโข-อสฺส

เป็น อถฺขวสฺส

พหฺว-อาพาโ

เป็น พหฺวาพาโ

จกฺขุ-อาปาถํ

เป็น จกฺขวาปาถํ

แปลงสระเบื้องหลัง อย่างนี้

ถ้ามีสระอยู่ข้างหน้า แปลง **เอ** ตัวหน้าแห่ง **เอา** ศัพท์เป็น **ริ** แล้วร้สสระหน้าให้สั้น อุ.ว่า

ยถา-เอว

เป็น ยถริว

ตถา-เอว

เป็น ตถริว

อาคมสระสนธิ

(๒๑) อากโม ลงอักษรตัวใหม่นั้น อย่างนี้ ถ้าสระ **โ** อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ลบ **โ** แล้ว ลง **อ** อากมได้บ้าง อุ.ว่า

โส-สีลวา

เป็น สสีลวา

โส-ปณฺณวา

เป็น สปณฺณวา

เอโส-ธมฺโม

เป็น เอสธมฺโม

พยัญชนะอยู่เบื้องปลาย ลบ **อ** ที่สุดแห่งสระ เบื้องหน้าเสีย แล้วลง **โ** อากมได้บ้าง อุ.ว่า

ปร-สหสฺสํ

เป็น ปโรสหสฺสํ

สรท-สत्

เป็น สรโทสत्

วิการสระสนธิ

(๒๒) วิกาโร มี ๒ คือ

- วิการในเบื้องต้น ๑
- วิการในเบื้องปลาย ๑

วิการในเบื้องต้นนั้น อย่างนี้

เมื่อลบสระเบื้องปลายแล้ว เอาสระเบื้องหน้า คือ **อิ** เป็น **เอ** **เอา** **อุ** เป็น **โ** อุ.ว่า

มุณี-อาลโย
สุ-อตถิ

เป็น มุเนลโย
เป็น โสตถิ

วิการในเบื้องปลาย อย่างนี้

ลบสระหน้า วิการสระหลัง อ.ว่า

มาลุต-อิริต

เป็น มาลุตเริต

พนฺรฺสุส-อิว

เป็น พนฺรฺสุเสว

น-อุเปติ

เป็น โนเปติ

อุทก-อุมิกชาต

เป็น อุทโกมิกชาต

ปกติสระสนธิ

(๒๓) ต่อตามปกติ อย่างนี้

โก-อิม

เป็น โกอิม

ที่ขะสระสนธิ

(๒๔) ที่ขมี ๒ คือ

- ที่ขะสระหน้า ๑
- ที่ขะสระหลัง ๑

ที่ขะสระหน้า อย่างนี้

เมื่อลบสระหลังแล้ว ให้ที่ขะสระหน้า อ.ว่า

กิสฺ-อิธ

เป็น กิสฺธ

สาร-อติ

เป็น สารติ

ถ้าพยัญชนะอยู่ข้างหลัง ให้ที่ฆะสระหน้า อ.ว่า

มุ-จิ-เร

เป็น มุ-จิ-เร

ที่ฆะสระเบื่องปลาย อย่างนี้

ลบสระหน้าแล้ว ให้ที่ฆะสระหลัง อ.ว่า

สทฺธา-อิธ

เป็น สทฺธิธ

จ-อุภย

เป็น จุภย

รัสสะสระสนธิ

(๒๕) รสฺสํ นั้นอย่างนี้ ถ้าพยัญชนะก็ดี เอ แห่ง เอว ศัพท์ก็ดี อยู่เบื้องหลัง รัสสะสระ ข้างหน้าให้มีเสียงสั้นได้บ้าง อ.ว่า

โกวาที-นาม

เป็น โกวาตินาม

ยถา-เอว

เป็น ยถริว

พยัญชนะสนธิ

(๒๖) ในพยัญชนะสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ ๕ อย่าง คือ

- โลโป ๑
- อาเทโส ๑
- อากโม ๑

- ปกติ ๑
- สยโลโค ๑

โลปะพยัญชนะสนธิ

ในโลปะที่ต้นนั้นอย่างนี้

เมื่อลบสระเบื้องต้นปลายที่มีนิคคหิตอยู่หน้าแล้ว ถ้าพยัญชนะซ้อนเรียงกัน ๒ ตัว ลบเสียตัว หนึ่ง อ.ว่า

เอว-อสฺส	เป็น	เอวส
ปุပ္ผ-อสฺสา	เป็น	ปุပ္ผสา

อาเทศพยัญชนะสนธิ

(๒๗) อาเทศพยัญชนะนั้น อย่างนี้

ถ้าสระอยู่หลัง แปลง **ติ** ที่ทำเป็น **ตฺย** ให้เป็น **จฺจ** อ.ว่า

อิติ-เอว	เป็น	อิจฺจเอว
ปติ-อุตฺตริตฺวา	เป็น	ปจฺจอุตฺตริตฺวา

มี **เอก** อยู่หน้า ให้แปลง **ธ** เป็น **ท** อ.ว่า

เอก-อิธ-อห	เป็น	เอกมิทาห
------------	------	----------

การแปลงที่ไม่นิยมสระหรือพยัญชนะเบื้องต้นปลาย อ.ว่า

ธ เป็น ท	สาธ-ทสฺสน เป็น สาหุทสฺสน
ท เป็น ต	สุคโท เป็น สุคโต
ต เป็น ฏ	ทกฺกต เป็น ทกฺกฏ

ต	เป็น	ธ	คนตพฺโพ	เป็น	คนธพฺโพ
ต	เป็น	ตร	อตฺตโซ	เป็น	อตรโซ
ค	เป็น	ก	กฺลุปโค	เป็น	กฺลุปโก
ร	เป็น	ล	มหาสาโร	เป็น	มหาสาโล
ย	เป็น	ช	ควโย	เป็น	ควโซ
ว	เป็น	พ	กฺวโต	เป็น	กฺพพโต
ย	เป็น	ก	สยํ	เป็น	สกํ
ช	เป็น	ย	นิชํ	เป็น	นียํ
ต	เป็น	ก	นียโต	เป็น	นียโก
ต	เป็น	จ	ภโต	เป็น	ภจโจ
ป	เป็น	ผ	นิปฺปตฺติ	เป็น	นิปผตฺติ

แปลง **อภิ** เป็น **อพฺภ** อ.ว่า

อภิ-อุคฺคจฺฉติ เป็น **อพฺภุคฺคจฺฉติ**

แปลง **อธิ** เป็น **อชฺฌ** อ.ว่า

อธิ-โอกาโส เป็น **อชฺฌโอกาโส**

อธิ-อคมา เป็น **อชฺฌคมา**

แปลง **อว** เป็น **โอบ** อ.ว่า

อว-นทฺธา เป็น **โอบนทฺธา**

อาคมพยัญชนะสนธิ

(๒๘) พยัญชนะอาคม ๘ ตัว คือ **ย ว ม ท น ต ร พ** ถ้าสระอยู่หลัง ลง พยัญชนะ อาคมได้บ้าง อย่างนี้

ย อาคม เช่น ยถา-อิทำ	เป็น	ยถายิทำ
ว อาคม เช่น วุ-ทิกขติ	เป็น	วุทิกขติ
ม อาคม เช่น ครุ-เอสสุติ	เป็น	ครุเมสุสุติ
ท อาคม เช่น อตฺต-อตฺโถ	เป็น	อตฺตทตฺโถ
น อาคม เช่น อิโต-อายติ	เป็น	อิโตนายติ
ต อาคม เช่น ตสฺมา-อิห	เป็น	ตสฺมาติห
ร อาคม เช่น สพุภิ-เอา	เป็น	สพุภิเรว
พ อาคม เช่น ฉ-อายตนํ	เป็น	ฉพายตนํ

ในสัททนีติว่า ลง **ห** อาคมได้บ้าง อุ.ว่า

สุ-อุช	เป็น	สุหุช
สุ-อุฏฺฐิตํ	เป็น	สุหุฏฺฐิตํ

ปกติพยัญชนะสนธิ

(๒๙) ต่อแบบปกติ อย่างนี้

สารุ-ทสุสนํ	เป็น	สารุทสุสนํ
-------------	------	------------

สญฺโญคพยัญชนะสนธิ

(๓๐) สญฺโญโค มี ๒ คือ

- ซ่อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกันอย่าง ๑
- ซ่อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกันอย่าง ๑

ซ่อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกัน อ.ว่า

อิธ-ปโมทติ	เป็น	อิธปุปโมทติ
จาทุ-ทสี่	เป็น	จาทุทุทสี่

ซ่อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกัน อย่างนี้

เอาอักษรที่ ๑ ซ่อนหน้าอักขระที่ ๒ เอาอักษรที่ ๓ ซ่อนหน้าอักขระที่ ๔ อ.ว่า

จตุตาริ-ธานานิ	เป็น	จตุตาริฏธานานิ
เอโสวจ-ฉานพโล	เป็น	เอสวจชฉานพโล

นิคคหิตสนธิ

(๓๑) ในนิคคหิตสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ ๔ อย่าง คือ

- โลโป ๑
- อาเทโส ๑
- อาคโม ๑
- ปกติ ๑

โลปะนิคคหิตสนธิ

ในโลปะที่ต้นนั้น อย่างนี้

เมื่อมีสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง ลบ นิคคหิต ซึ่งอยู่เบื้องหน้าได้บ้าง อ.ว่า

ตาส-อห์

เป็น ตาสาห์

วิฑูณ-อคฺค

เป็น วิฑูณคฺค

อริยสจฺจจัน-ทสฺสน

เป็น อริยสจฺจจันทสฺสน

พทุธาน-สาสน

เป็น พทุธานสาสน

อาเทศนิคคหิตสนธิ

(๓๒) อาเทศนิคคหิตนั้นอย่างนี้

เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง นิคคหิตอยู่หน้า แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคได้ทั้ง ๕ ตัว ตามสมควรแก่พยัญชนะวรรคที่อยู่เบื้องหลัง อ.ว่า

เป็น ง อ.ว่า เอว-โฆ เป็น เอวฺงโฆ

เป็น ฌ อ.ว่า ธมฺม-จเร เป็น ธมฺมณฺจเร

เป็น จ อ.ว่า ส-จติ เป็น สณฺจติ

เป็น น อ.ว่า ต-นิพฺพตฺ เป็น ตณฺนิพฺพตฺ

เป็น ม อ.ว่า จิร-ปวาสี เป็น จิรมฺปวาสี

ถ้า เอ และ ห อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิต เป็น ฌ อ.ว่า

ปจฺจตฺ-เอว

เป็น ปจฺจตฺตณฺเอว

ต-เอว

เป็น ตณฺเอว

เอาจิ

เป็น เอาจิ

ตจิ

เป็น ตจิ

ถ้า ย อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตกับ ย เป็น ญ ุว่า

สโยโค

เป็น สญโยโค

ในสัททนีติว่า ถ้า ล อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิต เป็น ล อย่างนี้

ปฺ-ลึงค์

เป็น ปฺลึงค์

สฺ-ลกฺขณา

เป็น สลฺลกฺขณา

ถ้าสระอยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ม และ ท ุว่า

ตฺ-อหิ

เป็น ตมหิ

เอตฺ-อโวจ

เป็น เอตทโวจ

อาคมนิคคหิตสนธิ

(๓๓) อาคมนิคคหิตสนธิ อย่างนี้

เมื่อสระก็ดี พยัญชนะก็ดี อยู่เบื้องหลัง ลง นิคคหิตได้บ้าง ุว่า

จกฺข-อุทปาติ

เป็น จกฺขอุทปาติ

อว-สิโร

เป็น อวสิโร

ปกตินิคคหิตสนธิ

(๓๔) ต่อแบบปกติ อย่างนี้

ธมฺ-จเร

เป็น ธมฺจเร

วากยสัมพันธ์และการก

หลักสัมพันธ์

บทคุณ

๑. แปลว่า ผู้, มี, อัน เรียกว่า วิเศษน
๒. แปลว่า เป็น หน้าธาตุ ว่ามี, ว่าเป็น หรือ **ชน** ธาตุ เรียกว่า วิกติกตฺตา
๓. แปลว่า ให้เป็น หน้า **กร** ธาตุ หรือ กัมมวาทก เรียกว่า วิกติกมม

ปฐมาวิภัติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

๑. เป็นประธานในประโยคที่ไม่มีกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **ลึงคตฺถ**
๒. เป็นประธานในประโยคกัตตฺวาทก เรียกว่า **สยกตฺตา**
๓. เป็นประธานในประโยคเหตุกัตตฺวาทก เรียกว่า **เหตุกตฺตา**
๔. เป็นประธานในประโยคกัมมวาทกหรือเหตุ กัมมวาทก เรียกว่า **วุตตกมม**
๕. เป็นประธานในประโยคกิริยาปธานนัย (**ตฺวา** ปัจจัยคุมพากย์) เรียก
ว่า **ปกตีกตฺตา**

๖. เป็นประธานในประโยคเปรียบเทียบกับด้วย **วีย** หรือ **อิว ศัพท**
เรียกว่า **อุปมาลึงคตถ**

ทุตติยาริภัตติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

(เข้ากับกริยาอย่างเดียว)

๑. แปลว่า **ซึ่ง** เป็นที่ให้คือ **กรรม** เรียกว่า **อวุตตกมม**
๒. แปลว่า **สู่** เป็นที่ไปถึง เรียกว่า **สมปาปุนิยกมม**
๓. แปลว่า **ยัง** เป็นที่ใช้ให้ทำ คือ ผู้ถูกใช้ เรียกว่า **การิตกมม**
๔. แปลว่า **สิ้น, ตลอด** เป็นที่ลุล่วง เรียกว่า **อจุจนตสโยค**
๕. แปลว่า **กะ, เฉพาะ** เป็นที่รับรู้ เรียกว่า **อกถิตกมม**
๖. แปลว่า **ไม่ออกสำเนียงอายตนิบาต** เป็นวิเสสนของกริยา เรียกว่า **กริยาวิเสสน**

ตติยาริภัตติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

(เข้ากับนามบ้าง กริยาบ้าง อัพยศัพทบ้าง)

๑. แปลว่า **ด้วย** เป็นวัตถุเครื่องทำ เรียกว่า **กรณ**
๒. แปลว่า **โดย, ตาม, ข้าง** เป็นทางเครื่อง แปลก เรียกว่า **ตติยาริเสสน**
๓. แปลว่า **อัน** เป็นที่ใช้ให้ผู้อื่นทำ คือ ผู้ใช้ เรียกว่า **อนภิตกตตทา**
๔. แปลว่า **เพราะ** เป็นเหตุ เรียกว่า **เหตุ**
๕. แปลว่า **มี, ด้วยทั้ง** เป็นอาการ เรียกว่า **อิตถมภูต**

๖. แปลว่า กับ, ด้วย เข้ากับ สห หรือ สหฺริ ศัพท์ เป็นเครื่องประกอบ เรียกว่า สหตุตติยา

จตุตถวิภक्तिเข้ากับกริยาอย่างเดียว

๑. แปลว่า แก่ เป็นที่มอบให้ เรียกว่า สมฺปทาน
๒. แปลว่า เพื่อ เป็นที่ส่งไป เรียกว่า สมฺปทาน
๓. แปลว่า ต่อ เป็นที่ประทุษร้าย เรียกว่า สมฺปทาน

ปัญจมีวิภक्तिเข้ากับกริยา

๑. แปลว่า แต่, จาก เป็นแดนออกไป เรียกว่า อปาทาน
๒. แปลว่า กว่า เป็นแดนเปรียบเทียบ เรียกว่า อปาทาน
๓. แปลว่า เหตุ, เพราะ เป็นเหตุ เรียกว่า เหตุ

ฉกฺษวิภक्तिใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

เข้ากับนามและกริยานาม

๑. แปลว่า แห่ง, ของ เรียกว่า สามีสมฺพนุส
๒. แปลว่า แห่ง เข้ากับ ภาวศัพท์ และความมี, ความเป็น เรียกว่า ภาวาทิสมฺพนุส
๓. แปลว่า แห่ง เนื่องในหมู่ เรียกว่า สมุหสมฺพนุส

๔. แปลว่า **แห่ง...หนา** เป็นที่รวมกันอยู่ เรียกว่า **นิทุธารณ** (มี นิทุธารณีย รับ)
๕. แปลว่า **เมื่อ** ในประโยคอนุาทร เรียกว่า **อนาทร** (มี อนาทรกิริยา รับ)
๖. แปลว่า **ซึ่ง** เป็นกรรมในบทที่เป็นนามกิตก์ เรียกว่า **ฉฏฐิจกมม**

สัทตมวิภัตติใช้ในอรรถ ๑๒ อย่าง

เข้ากับนามและกิริยา

๑. แปลว่า **ใน** เป็นที่กำบัง หรือ เป็นที่ปกปิด เรียกว่า **ปฏิจฉนฺนาธาร**
๒. แปลว่า **ใน** เป็นที่ซึมซาบ หรือรวมกันอยู่ เรียกว่า **พฺยาปิกาธาร**
๓. แปลว่า **ใน** เป็นที่อาศัยอยู่ **วิสยาธาร**
๔. แปลว่า **ใน** เข้ากับกิริยา ไม่ลงอรรถไหน (มาตรฐาน) เรียกว่า **อาธาร**
๕. แปลว่า **ใน** เข้ากับนาม ไม่ลงอรรถไหน เรียกว่า **ภินฺนาธาร**
๖. แปลว่า **ใน, ณ** กาลเวลา เรียกว่า **กาลสตุตม**
๗. แปลว่า **ในเพราะ** เป็นเครื่องหมาย หรือ เหตุ เรียกว่า **นิมิตฺตสตุตม**
๘. แปลว่า **ใน..หนา** เรียกว่า **นิทุธารณ** (มี นิทุธารณีย รับ)
๙. แปลว่า **ครั้นเมื่อ** เป็นประธานในประโยค ลักษณะ เรียกว่า **ลกฺขณ** หรือ **ลกฺขณวณฺต** (มี ลกฺขณกิริยา รับ)
๑๐. แปลว่า **เหนือ, บน, ที่** เป็นที่รองรับไว้ เรียกว่า **อุปฺสิเลสิกาธาร**
๑๑. แปลว่า **ใกล้, ณ** เป็นที่ใกล้เคียง เรียกว่า **สมิปาธาร**
๑๒. แปลว่า **อันว่า (อ.)** ลงในอรรถปฐมาวิภัตติ เป็นประธาน เรียกว่า **สตุตมปิจจตุต**

ประธานพิเศษไม่แจกวิภัตตินาม

๑. ตถา อ.เหมือนอย่างนั้น เรียกว่า **ลึงคตถ**
๒. เอวํ อ.อย่างนั้น เรียกว่า **สจฺจวาทลึงคตถ**
๓. อลํ อ.อย่าเลย, อ.พอละ เรียกว่า **ปฏฺฐิสถลึงคตถ, ลึงคตถ**
๔. อชฺช อ.วันนี้ เรียกว่า **สตุตฺถมีปจฺจตฺต**
๕. อิทานิ อ.บัดนี้, อ.กาลนี้ เรียกว่า **สตุตฺถมีปจฺจตฺต**
๖. **ตุํ** ปัจจย ใช้เป็นประธาน เช่น กเถตุํ อ.การกล่าว เรียกว่า **ตุมตถกตฺตา**
๗. กิมจํ ปน ก็ อ.องค์อะไรเป็นเหตุเล่า **กิมจํ** เรียกว่า **ลึงคตถ ปน ศัพท์ ปุจฺจนตถ**
๘. สาธุ อ.ดีละ เรียกว่า **ลึงคตถ**

กิริยาคุมพากย์ และกิริยาในระหว่าง

๑. กิริยาอาขยาต เรียกว่า **อาขยาตบท**
๒. กิริยากิตก์ คือ **ต, อนีย, ตพฺพ** ปัจจย ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **กิตบท, กิตฺตบท**
๓. **ต, อนีย, ตพฺพ** เป็นวิเสสนของนาม เรียกว่า **วิเสสน**
๔. **ต, อนีย, ตพฺพ** อยู่หน้าธาตุ ว่ามี, ว่าเป็น หรือ **ชน** ธาตุ เรียกว่า **วิกตีกตฺตา**
๕. **ต, อนีย, ตพฺพ** อยู่หน้า **กร** ธาตุ หรือกัมมวาทก เรียกว่า **วิกตีกมฺม**

๖. **อนุด, มาน** เป็นกิริยาในระหว่างประกอบ ด้วยปฐมาวิภัตติ อยู่หลัง ตัวประธาน สัมพันธ์ เข้ากับตัวประธาน เรียกว่า **อพภนตรกิริยา**
๗. **อนุด, มาน** เป็นกิริยาในระหว่าง อยู่หน้า ประธาน หรือประกอบด้วย วิภัตติอื่นจาก ปฐมาวิภัตติจะอยู่หน้าหรือหลังก็ตาม เรียกว่า **วิเสสน**
๘. **อนุด, มาน** ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติเป็น กิริยารับรอง **ลกขณ** เรียก **ลกขณกิริยา** หรือ **ลกขณวนตกิริยา**
๙. **อนุด, มาน** ประกอบด้วยฉฏฐีวิภัตติเป็น กิริยารับรอง **อนาทร** เรียก ว่า **อนาทรกิริยา**

ตุน, ตวา, ตวาน ปัจจัย

๑. ตุนาธิปัจจัย แปลว่า **แล้ว** แปลตามลำดับกิริยา เรียกว่า **ปุพพกาลกิริยา**
๒. ตุนาธิปัจจัย แปลไม่ออกสำเนียงปัจจัย ตาม ลำดับกิริยา เรียกว่า **สมานกาลกิริยา**
๓. ตุนาธิปัจจัย แปลว่า **แล้ว** แปลหลังกิริยา คุณพากย์ เรียกว่า **อปรกาลกิริยา**
๔. ตุนาธิปัจจัย แปลว่า **เพราะ** แปลหลังกิริยา คุณพากย์ เรียกว่า **เหตุกาลกิริยา** หรือ **เหตุ**
๕. ตุนาธิปัจจัย แปลไม่ออกสำเนียงปัจจัยหลัง กิริยา เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**
๖. ตุนาธิปัจจัย แปลว่า **ครั้น...แล้ว** แปลก่อน กิริยาอื่นถัดกิริยาคุณพากย์ ประโยคหน้า เรียกว่า **ปริโยสานกาลกิริยา**

๗. ตูนาที่ปัจจัย แปลไม่ออกสำเนียงปัจจัยหลัง นาม เรียกว่า วิเสสน

อติ ศัพท์เรียกชื่อสัมพันธ์ได้ ๙ อย่าง

๑. แปลว่า ว่า...ดังนี้ อมความไว้เต็มที่เข้ากับ กิริยา เรียกว่า **อาการ**
๒. แปลว่า ว่า...ดังนี้ อมความไว้เต็มที่เข้ากับ นาม เรียกว่า **สรูป**
๓. แปลว่า มีว่า...ดังนี้เป็นต้น อมความไว้ บางส่วนเข้ากับนาม เรียกว่า **อาทวยตุล**
๔. แปลว่า ชื่อว่า ใช้บอกชื่อ เข้ากับกิริยาศัพท์ ภายใน อติ เรียกว่า **สณฺหาโชตก**
๕. แปลว่า เพราะเหตุนี้ วางไว้เป็นตัวอย่างไม่ เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า **นิทสฺสน**
๖. แปลว่า เพราะเหตุนั้น ในรูปวิเคราะห์ไม่ เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า **เหตุวตุล**
๗. แปลว่า ด้วยประการดังนี้ สรุปรเนื้อความไม่ เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า **ปการตุล**
๘. แปลว่า คือ อมความข้างในแต่สัมพันธ์ เข้าข้างนอก เรียกว่า **สรูป**
๙. แปลว่า แล, ดังนี้แล เมื่อจบเรื่อง ถ้ามี อติ ศัพท์ๆ เดียว เรียกว่า **สมาปนฺน** ถ้ามี อติ ๒ ศัพท์ เรียกว่า **สมาปนฺน, ปริสมาปนฺน**

ประมวลชื่อสัมพันธ์นิบาตหมวดต่างๆ

๑. นิบาตบอกอาการ เรียกว่า **อาการ**

๒. นิบาตบอกกาล เรียกว่า กาลสตตมี
๓. นิบาตบอกที่ เรียกว่า อาธาร
๔. นิบาตบอกปริเฉท เรียกว่า ปริจุเฉทนต์ถ
๕. นิบาตบอกความถาม เรียกว่า ปุจฉนตถ
๖. นิบาตบอกความรับ เรียกว่า สมปฏิจฉนตถ
๗. นิบาตบอกความเตือน เรียกว่า อุดโยชนตถ
๘. นิบาตบอกความไต่ยินเล้าลือ เรียกว่า อนุสสวนตถ
๙. นิบาตบอกประการ เรียกว่า ปการตถ
๑๐. นิบาตบอกอย่างอื่นแปลผิดจากปกติเดิม หลังกิริยา เรียกว่า กิริยาวิเสสน

นิบาต หิ, จ, ปน, ต

๑. แปลว่า ก็, แล, ก็แล เริ่มต้นข้อความ เรียกว่า วากุยารมภ หรือ วากุยารมภโชตก
๒. แปลว่า อนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่ง เรียกว่า สมปิณฑนตถ
๓. แปลว่า ถึงอย่างนั้น อยู่หลัง กิจจาปิ หรือ กามิ เรียกว่า อรุจิสูฉนตถ
๔. แปลว่า เหมือนอย่างว่า อยู่หลัง ยถา เรียกว่า ตปุปาฏิกรณโชตก
๕. แปลว่า ฝ่ายว่า, ส่วนว่า กล่าวแย้งต่าง ประธานกัน เรียกว่า ปกชนตรโชตก
๖. แปลว่า แต่ว่า กล่าวแย้ง ตัวประธานเดียวกัน เรียกว่า วิเสสโชตก
๗. แปลว่า เพราะว่า, เหตุว่า แสดงผลยัตยาว เรียกว่า เหตุโชตก
๘. แปลว่า ด้วยว่า แสดงผลโดยย่อ เรียกว่า ผลโชตก

๙. แปลว่า **จริงอยู่, แท้จริง** กล่าวรับรองความ **จริง** เรียกว่า **ทพฺหิกรณโชตก**

๑๐. แปลว่า **อัน** ตอนต้นปฏิสเสธ ตอนหลังอนุโลม เรียกว่า **อนวयโชตก**

๑๑. แปลว่า **อัน** ตอนหลังกึ่งปฏิสเสธตอนต้น อนุโลม เรียกว่า **พยาติเรกโชตก**

นิบาต ๒๐ ตัวนี้ สัมพันธ์ว่า กิริยาวิเสสน

๑. อหฺรา	แน่นแท้	๙. ภฺยโย	ยิ่ง
๒. อวสฺสํ	แน่นแท้	๑๐. ภฺยโยโส	โดยยิ่ง
๓. นฺน	แน่น	๑๑. อาวํ	แจ้ง
๔. นานา	ต่างๆ	๑๒. กฺวจิ	บ้าง
๕. ปฏฺราย	จำเดิม	๑๓. มิจฺฉา	ผิด
๖. ปฏฺติ	จำเดิม	๑๔. มฺธา	เปล่า
๗. ปฺน	อีก	๑๕. มฺสา	เท็จ
๘. ปฺนปฺปนํ	บ่อยๆ	๑๖. สฺกํ	คราวเดียว
๑๗. สฺตกฺขตฺตํ	ร้อยคราว	๑๙. สฺยํ	เอง
๑๘. สฺนิกํ	ค่อยๆ	๒๐. สํ	เอง

ชื่อสัมพันธ์นิบาตเบ็ดเตล็ด

หิ ดังจะกล่าวโดยพิสดาร เรียกว่า **วิตุถารโชตก**

ตั้งจะกล่าวโดยย่อ เรียกว่า **สงฺเขปโชตก**

จ ด้วย (ควบพากย์) เรียกว่า **วากฺยสมฺจุจยตุถ**

ด้วย (ควบบท) เรียกว่า **ปทสมฺจุจยตุถ**

วา หรือ, หรือว่า (ควบพากย์) เรียกว่า **วากฺยวิกปฺปตุถ**

หรือ, หรือว่า (ควบบท) เรียกว่า **ปทวิกปฺปตุถ**

วีย, อิว, เสยฺยถา, ยถา

ราวกะ, เพียงดัง, ฉั้นใด เรียกว่า **อุปมาโชตก**

ตถา, เอวํ

ฉนั้นั้น เรียกว่า **อุปเมยฺยโชตก**

น, โน, มา

ไม่, อย่า เรียกว่า **ปฏิสเร**

ตถา, เอวํ, กถํ

ด้วยประการนั้น, ด้วยประการไร เรียกว่า **ปการตุถ**

ว, เอว, หิ

เทียว, นั้นเทียว, แล เรียกว่า **อวธารณ**

กิริ, ขลฺ, สฺ

ได้ยินว่า, ทราบมาว่า เรียกว่า **อนุสฺสวณตุถ**

เจ, ยถิ, สเจ, อถ, อปฺเปว นาม, ยนฺนฺ หากว่า, ฌิว่า, ถ้าวว่า, ชื่อแม่เฒ่า,
กระไรหนอ เรียกว่า **ปริกปฺปตุถ**

ปน, กิ, กถํ, กจฺจิ, นุ, นนฺ, อุทาหุ, อาหุ, เสยฺยถิํ ก็ (กิมจฺคํ) หรือ, อะไร,
อย่างไร, แลหรือ, หนอ, มิใช่หรือ, หรือว่า, อย่างไรนึ้ เรียกว่า **ปฺจุฉนตุถ**

อาม, อามนฺตา

เออ, ขอรับ, จ๊ะ เรียกว่า **สมปฏิจจนตถ อิงข, ตคฺข, หนฺท**

เชิญเถิด, เอาเถิด เรียกว่า **อุยฺโยชนตถ**

นุ, วต, สุ, โข, เว, หเว, โว

หนอ, สิ, แล, เว้ย, วั้ย อยู่ในคาถา เรียกว่า **ปทปุรณ**

อยู่นอกคาถา เรียกว่า **วจนาลงฺการ**

อณฺณทตฺถ, กามํ, กามณฺจ, กิณฺจาปิ, ยทิปิ โดยแท้, แม้หน้อยหนึ่ง, แม้โดยแท้ เรียกว่า **อนุคฺคตถ**

จ, อโถ

อนึ่ง เรียกว่า **สมปิณฺทนตถ**

อโห โอ, ตาย ฯลฯ (ดีใจ) เรียกว่า **อจฺฉริยตถ** (เสียใจ) เรียกว่า **สํเวคตถ**

นีจํ, อุจฺจํ

ต่ำ, สูง เรียกว่า **วิเสสน**

ปจฺฉา

ในภายหลัง เรียกว่า **กาลสฺสตฺตมึ**

สฺหธิ, สห

พร้อม, กับ เข้ากับนามเรียกว่า **ทพฺพสมวาย**

เข้ากับกริยาเรียกว่า **กริยาสมวาย**

ปน, จ, ตถาปิ, อถฺโข

ถึงอย่างนั้น, แม้ถึงอย่างนั้น, โดยแท้แล, โดยที่แท้ เรียกว่า **อรุจิสุจฺจนตถ**

ปี, อปี

แม่, ถึงแม่ (เพ่งนาม, เข้ากับนาม) เรียกว่า **อเพกขตุล**

ปี, อปี

แม่, ถึงแม่ (ใช้ชม) เรียกว่า **สมภูวานตุล**

(ใช้ตำหนิ) เรียกว่า **ครหตุล**

อลวา, อปีจ

อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า **อปรนัย**

จ ปน

ก็แล (นิบาตใช้แปลรวมกันทุกๆ ประเภท แม่กลุ่มอื่น) เรียกว่า **นิปาตสมุห**

ชื่อสัมพันธ์เบ็ดเตล็ดพิเศษ

๑. วา, อลวา, อปีจ อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า **อปรนัย**
๒. ปุนปฺปุนํ บ่อยๆ เรียกว่า **ปุนปฺปุนตุล**
๓. ก็การณา เพราะเหตุไร เรียกว่า **เหตุ**
๔. อิติ ญาปนเหตุกํ มีอันให้รู้ว่า.... ดังนี้ เป็นเหตุ **อิติ ศัพท์** เรียกว่า **สรูป**
ในญาปน- ญาปนเหตุกํ เรียกว่า **กิริยาวิเสสน** (ในกิริยาหลัง)
๕. เอวํ อย่างนี้ เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**
๖. ยาว ก็ดี **อญฺญตฺร** ก็ดี (อยู่ตัวเดียว) เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**
๗. ยทิทํ ก็ดี **เสยฺยถิทํ** ก็ดี เรียกว่า **ทสฺสนนิปาต**
๘. สกฺกา อาจ, **อลํ** ควร (ใช้เป็นกิริยา) เรียกว่า **กิริยาบทภาววาจก**

๙. **ตฺวา** ปัจจัยคุณพากย์ เรียกว่า **กิริยาประธานนัย**
๑๐. **ยณฺเจ** **เสยฺโย** (แปลรวมกัน) เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**
๑๑. **ยํ** ใด (ที่ไม่ใช่วิเสสนะ อยู่และแปลตัวเดียว) เรียกว่า **กิริยาปรามาส**
๑๒. **ยสฺมา** เหตุใด เรียกว่า **กิริยาปรามาส**
๑๓. **หิ** เหตุใด เรียกว่า **กิริยาปรามาส**
๑๔. **ตํ** ปัจจัย เพื่ออัน เรียกว่า **ตุมตถสมุปทาน**
๑๕. ชื่อว่า (เช่น ติสฺโส ชื่อว่า ติสสะ) เรียกว่า **สณฺหาวิเสสน**
๑๖. ชื่อว่า (นามศัพท์ เช่น อิมาย นาม) เรียกว่า **สณฺหาโชตก**
๑๗. ชื่อว่า (บทอธิบายอยู่หน้าตัวมีในคาถา) เรียกว่า **สณฺหา** (สณฺญ)
๑๘. ชื่อว่า (บทอธิบายอยู่หลังตัวมีในคาถา) เรียกว่า **วิริย** (วिरณ)
๑๙. **มณฺเณ** เห็นจะ เรียกว่า **สํสยตถ**
๒๐. **สาธุ** ดังข้าพเจ้าขอโอกาส เรียกว่า **อายาจนตถ**
๒๑. **เตนหิ** ถ้าอย่างนั้น เรียกว่า **วิกตติปฏฺฐูปก**
๒๒. ว่าเป็น (เช่น พุราหมณํ ว่าเป็นพราหมณ์) เรียกว่า **สมภาวน**
๒๓. คือ (คุณนามที่มีวิภัตติและวจนะเสมอด้วยนาม) เรียกว่า **วิเสสลาภิ**
๒๔. คือ (คุณนามที่มีวิภัตติและวจนะไม่เสมอ ด้วยนาม) เรียกว่า **สรูป**
๒๕. คุณนามเป็นวิเสสนะของนาม ที่ต่างลิงค์กัน เรียกว่า
วิเสสนลิงฺควิปุลาส
๒๖. **สัมพันธมสม** วิภัตตินามใดแปลด้วย สำเนียงอายตนิบาตของวิภัตติ
หมวดอื่น เมื่อ เวลาสัมพันธให้บอกชื่อหมวดวิภัตติไว้ข้างหน้า แล้ว
เติมสำเนียงวิภัตติที่แปลไว้ข้างหลัง เช่น

อิหุธิมยรูป ธิฏฺฐกาลโต แปลว่า แต่กาล แห่งรูปอันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์
อันตนเห็นแล้ว (หุติยาวิภัตติ แปลเป็นฉฐฐวิภัตติ) **อิหุธิมยรูป** สัมพันธ์ว่า
“**หุติยาสามีสมฺพนุส**” เป็นต้น ฯ

หลักการแปรมครเป็นไทย

มี ๙ อย่าง ต้องดำเนินการแปลไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. อาลปนะ
๒. นิบาตต้นข้อความ
๓. บทกาลสัตตมี
๔. บทประธาน
๕. บทที่เนื่องด้วยประธาน
๖. กิริยาในระหว่างของประธาน และประโยคแทรก
๗. บทที่เนื่องด้วยกิริยาในระหว่าง และประโยคแทรก
๘. กิริยาคุมพากย์
๙. บทที่เนื่องด้วยกิริยาคุมพากย์

กลอนช่วยจำ

กลอนสังขยา

หนึ่งถึงสี่	ใช้กับ	สัพพนาม
อีกห้าตาม	เก้าสิบแปด	แผดเป็นคุณ
เก้าสิบเก้า	เข้าถึง โกฎิ	ขอโปรดจำ
ให้แม่นยำ	เป็นนามนาม	อย่าฉามฉุน
หนึ่งถึงสิบแปด	เป็นสามลิงค์	จริงดอกคุณ
สิบเก้าจน	เก้าสิบแปด	อิทธิลิงค์
เก้าสิบเก้า	ขึ้นล้านหนา	เป็นนบิ
ส่วน โกฎิ ยุ่ง	เป็นอิทธิ	นี้ผู้หญิง
เอกะหนึ่ง	เป็นเอกะ	ว่าสมจริง
ทวิ วึ่ง	สิบแปดจุ	พหุพจน์
สิบเก้าจรด	เก้าสิบแปด	เป็นเอกะผีนลิงค์
เก้าสิบเก้า	ขึ้นล้วน	ท่านไม่ปด
ท่านบรรยาย	ไว้ว่า	เป็น ๒ พจน์
ควรท่องขาน	จดจำ	คำอธิบาย ฯ

กาพย์วิภัติอาชยาต

อนฺติ แปลงเป็น เร

ใช้ เอ มาแทน มิ

ใช้ ตฺ มาแทน ตุ

ใช้ หิ นั้นมาแทน

ส่วน หิ และ มิ ม

แต่ หิ ตามตำรา

แปลง อา ที่ ทา ธาตุ

ลง มิ และ ม พลัน

เอยฺย ลบเหลือ เอ

เอา ยา และ อา แทน

เอถ แทน เอยฺย

เป็น เอมุ ได้เหมือนกัน

ส่วน อี มักรัสสะ

เรียกว่าอาคมแทน

หิยตฺ, อชฺชตฺ, กาลา

ลง อ หน้าธาตุได้เลย

แต่ว่า อชฺชตฺตฺนี

เอา ส อาคมมา

ส่วน อี อาคมนั้น

วางไว้ท้ายหมวดตน

ใช้ลงที่ท้ายธาตุ

ภวิสฺสนฺติ หนา

แล้วใช้ เต มาแทน ติ

ส่วน อนฺติ อนฺเต แทน

ส่วน สฺสุ ยังกลับแมน

ตามแบบแผนที่มีมา

ต้องที่ฆะท้ายธาตุหนา

ลบทิ้งเสียได้เหมือนกัน

เป็นนิคคหิตไม่ผิดผัน

แล้วแปลงมาเป็น ม แทน

เป็น อียา ตามแบบแผน

ไม่เหมือนแมนศัพท์บางอัน

เอยฺยยาม ยังกลับผัน

เอยฺยยามิ นั้น เอยฺยํ แทน

แล้วลง อ ไปตามแผน

ลงหน้าธาตุอย่าขาดเลย

ทั้ง ๓ หนา ถ้าจะเผยแพร่

ตามเฉลยที่มีมา

อันหมวดนี้แหละหนา

คงเพิ่มไว้ท้ายธาตุตน

เรียงตามชั้นไม่สับสน

ไม่ปะปนหมวดธาตุนา

หมวด อชฺช และ กาลา

รวมลงมา ๓ พอดี

ยังมี **ห** อาคม
ลงท้าย **ธา** ธาตุนี้
แปลง **อฺ** เป็น **อิสฺ**
อิสฺ ก็ได้เอย

ส่วน **โ** ใช้ **อิ** แทน
แปลง **อิ** เป็น **อ** นา
หมวด **ภวิสฺ** คิดทั้งหมด
หากนำมาลงไว้
ให้ลบทุก **สฺ**
แปลงเป็น **กาห** เลย
วฺขามิ **วฺขาม**
แปลงกับวิภัติติตน
วฺจนามิ **วฺจนาม**
แปลงวิภัติกับธาตุมา
สฺสา มักรัสสะ
สฺส ไม่ใช่กัน
ให้ใช้ **สฺสามิ**
ควรรู้อย่าดูแคลน

ที่นิยมตามที่มี
มิได้มีวิภัติเลย
ที่ระบุตามเฉลย
ตามที่เคยเรียนกันมา

มีแบบแผนมากนักหนา
ใช้กันมาอย่างมากมาย
ปรสฺสบท ตามมุ่งหมาย
กร ท้ายธาตุนี้เอย
แปลง **กร** เสียเฉยๆ
เหลือลงไว้ท้ายธาตุตน
คือ **วจ** แปลงอีกหน
ไม่ปะปนตามตำรา
คือ **วส** ธาตุนั้นหนา
เป็นดังว่านี้เหมือนกัน
แล้วลง **อ** เพียงเท่านั้น
แต่แปรผันใช้ตัวแทน
ฟังดูซิตามแบบแผน
เร่งพากเพียรเรียนท่องจำ

ภาพย้งจ้งนวงรฐ ๙ หมวด

ปฐโม่ วคุคโ (ที่ลง อ, เอ ป้งจ้ง)

ฐ ฐาตุ มี และ เป็น

หุ ฐาตุ เกิด, เป็น,

สี ฐาตุ อาศัย, นอน

มร ละครีพ ตาย

ปจ หง, ต้ม, แกง

อิกข เฟ่ง, เห็น, ดู

ลภ ในควมได้

คม ในควมไป

เฟ่ง ดู เห็น ใช้ **ทิส**

มี ฐาตุยินดี ใช้ **รม**

ฐาตุสั่งสอน ใช้ **สาส**

ฐาตุร้องไห้ ใช้ **รท**

เสาะ, แสวง ใช้ **อิส**

ในควมรู้ ใช้ **มน**

แสรังใส่ไคล้ ใช้ **ลิส**

รัก, เยื่อใย ใช้ **มิต**

ทุติโย วคุคโ (ที่ลง อ, เอ นิคคหิตอาคม)

รฐ กั้นละปิด

มจ เปลื้อง, ปลด, ปล่อย

ภข ในควมกิน

ภท ต่อย, ทำลาย

ลิป ฉาบ, ไล้, ทา

ไหว, พลาด, ผิด, ใช้ **ขล**

ถ้าฐาตุลอย ใช้ **รห**

เปลี่ยน, แปลง, สิ้น ใช้ **พยย**

เจาะ, ถาก, ไส ใช้ **ตจจ**

ประหาร, ฆ่า ใช้ **หน**

ตติโย วคุคโ (ที่ลง ย ป้งจ้ง)

ทิว ในควมเล่น

ฟ้อน, รำ, เต้น ใช้ **นญ**

สิว ในความเย็บ

พฐ ตรัสรู้

ชี ธาตุ เลว, เสื่อม, สิ้น

มฺห ธาตุ หลงไหล

มฺส ในความลืม

รช ย่อม, กำหนด

ป่วย, ไข้, เจ็บ ใช้ **ชร**

ใจหดหู่ ใช้ **กฺจ**

ธาตุเคี้ยว, กิน ใช้ **ขาท**

เจริญ, ใหญ่ ใช้ **มฺห**

ถ้าธาตุเต็ม ใช้ **ปิว**

พูดไม่ชัด ใช้ **มิเลณ**

จตุตถโก วคฺโค (ที่ลง ณ, ณา ปัจจัย)

ส ธาตุในความพึง

ว ธาตุในความร่อย

สิ ธาตุ ผูก และ พัน

จุด, คร่า ร้าง ใช้ **กทฺฒ**

ขบ, กัด ต่อย ใช้ **ทฺส**

ต่อสู้กัน ใช้ **ยฺธ**

ปญจโม วคฺโค (ที่ลง นา ปัจจัย)

กิ ธาตุในความซื้อ

ชิ ธาตุในความชนะ, มีชัย

ธ ธาตุในความกำจัด

จิ ธาตุ ก่อ, สร้าง

ล ธาตุ ตัด และ เกี้ยว

ณา ธาตุ ในความรู้

นุ ธาตุ ฝัด และ โปรย

เคารพ, นับถือ ใช้ **มฺห**

อ้วน, ลำ, ใหญ่ ใช้ **มิว**

เจ็บ, สกัด ใช้ **วิจ**

ถ้าธาตุจม ใช้ **สิท**

โศก, แห้ง, เหี่ยว ใช้ **สฺจ**

ถ้า ลาด, ปู ใช้ **ถร**

ลัก, ขโมย ใช้ **จฺร**

ฉกฺโช วคฺโค (ที่ลง ญหา ปัจจัย)

คหฺ ธาตุ ยึด, ถือเอา

โง่ และเขลา ใช้ **ขุพฺ**

สตุตโม วคฺโค (ที่ลง โอ ปัจจัย)

ตนฺ ความแผ่ไป

แตกสลาย ใช้ **รูปฺ**

กรฺ ในความทำ

เหยียบ, ขย่ำ ใช้ **มทฺท**

สภฺ ในความอาจ

ด่า, บริภาษ ใช้ **ชจฺจ**

ชาครฺ ในความตื่น

เปียก, ชุ่ม, ชื่น ใช้ **ติม**

อฏฺฐโม วคฺโค (ที่ลง เณ, ณฺย ปัจจัย)

จฺรฺ ในความลัก

ให้ลำบาก ใช้ **เหจฺ**

ตภฺ ในความตริก

คำนึงถึง ใช้ **สรฺ**

ลกฺข นับ, กำหนด

ไหล, ลาด, รด ใช้ **สิจฺ**

มนฺตฺ ในความปรึกษา

เคารพ, บูชา ใช้ **ปฺช**

จินฺตฺ ในความคิด

จวบ, จุ่มพิต ใช้ **จุมพ**

นวโม วคฺโค (ที่ลงด้วยปัจจัยรวม)

ภี ธาตุ ในความกลัว

เปลอ, เมามัว ใช้ **มท**

ปฺปพฺ บาน, เผล็ดออก

เกิด, ไหล, ออก ใช้ **ปฺส**

วิส พราก, จากกัน

ฟุ้ง, ลั่น ใช้ **คท**

กมฺป ลั่น, ห้วน, ไหว

ธาตุเข้าไปใช้ **วิส**

ขนฺ ในความขุด

กล่าว และ พุด ใช้ **วท**

รุษ งอก, เสียดแทง
กท ครวญ, ร้องไห้
กีฬ เบิกบานใจ

ประดับ, ตกแต่ง ใช้ **ภูษ**
ถึง, เป็นไป ใช้ **ปท**
กระแอม, ไอ ใช้ **กาสุ** ๑

นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา

แสงสว่าง เสมอด้วยปัญญา ไม่มี

โรงเรียนพระปริยัติธรรม

วัดพระธรรมกาย ต.คลองสาม อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี
